

A nyelvészetről – egyes szám, első személyben II.

A NYELVÉSZETRŐL –
EGYES SZÁM, ELSŐ SZEMÉLYBEN II.

Szerkesztette

Kontra Miklós és Bakró-Nagy Marianne

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Szeged, 2009

ISBN 978-963-482-3

© Kontra Miklós, Bakró-Nagy Marianne és a szerzők, 2009

Technikai szerkesztés: Fejes László
A könyv a \LaTeX szedőprogrammal készült.

A kötet az SZTE BTK Angoltanár-képző és alkalmazott nyelvészeti
tanszéke, valamint Finnugor tanszéke támogatásával jelent meg.

A kiadásért felel: a két szerkesztő

Tartalomjegyzék

Előszó	7
<i>Balogh Lajos</i> : Szalay utca 10–14.	9
<i>Bánréti Zoltán</i> : Szerintem	17
<i>Békési Imre</i> : „Add tovább! Én is úgy kaptam még annak idején Pais Dezsőtől”	31
<i>Csúcs Sándor</i> : Mi, finnugristák	39
† <i>Décsy Gyula</i> : Predesztinált, prediszonált – csak nem tudják	49
<i>Fodor István</i> : Az „autodidakta” nyelvész	61
<i>Kara György</i> : Betűtől szóig	79
<i>Kassai Ilona</i> : Pályakép madártávlatból	83
<i>Keresztes László</i> : Bővülő nyelvcsaládom – utam a nyelvi gazdagsághoz	91
<i>Keszler Borbála</i> : A nyelvtörténettől a nyelvtörténetig	99
<i>Kiss Jenő</i> : A nyelvészé válás egyik útja a sok közül.....	105
<i>Kiss Sándor</i> : Utam a nyelvhez	117
<i>Klaudy Kinga</i> : A fordításkutatásról egyes szám első személyben	121
<i>Kocsány Piroska</i> : Hat kérdés és hat válaszkísérlet nyelvészetről és nyelvészekről	137
<i>Mátai Mária</i> : E/1.....	143
<i>Nyomárkay István</i> : Egy vélemény korunk filológiájáról ...	147

<i>Péntek János: A mindent meghatározó: hely és idő</i>	151
<i>Sebestyén Árpád: Tempora mutantur, et nos mutamur in illis</i>	161
<i>Szende Tamás: Keresztül a váltókon – kanyarok nélkül...</i>	175
<i>Szépe György: Önéletrajzi jegyzetek egy extenzív életről .</i>	187
<i>Varga László: A pasztellkrétától a prozodémáig.....</i>	193
Névmutató	211
Tárgymutató.....	219

Előszó

Tizennyolc évvel ezelőtt, *A nyelvészetről – egyes szám, első személyben* cím leírásakor eszébe sem jutott a szerkesztőknek, hogy egy *I*-est is odaírjanak a borítóra, mintegy jelezvén, lesz ennek valamikor még folytatása is. Sikerrel jár-e majd vajon egy olyan kétszemélyes vállalkozás, amelyik „a hazai nyelvtudomány bármely intézményétől, bizottságától, társaságától független” módon, a magyar nyelvészet történetében fontos szerepet játszó kollégák önvallomásán keresztül segít hozzá a nyelvtudomány történetének megírásához? Hiszen – amiként azt az akkori Előszóban meg is fogalmaztuk – egyáltalán nem voltunk biztosak abban, hogy a felkértek válaszolnak-e majd kérdéseinkre, „S ha igen, miként szólnak e válaszok? Hiszen mindaz, ami a mi számunkra – történelemmé formálódó – válasz, az ő számukra saját életük, sorsuk egy-egy, s nem is lényegtelen szelete...”. Akkori kötetünkről tucatnyi ismertetés és bírálat jelent meg, zömükben dicsérőek, visszaigazolván céljainkat és várankozásainkat. Így hát felbátorodtunk, s az első kötet után egy újabbat nyújtunk át a magyar nyelvtudomány története iránt érdeklődő olvasónak.

Harmincnál több, 1946-ban vagy az előtt született magyar nyelvészt kértünk fel írásban a közreműködésre, közülük többen saját generációnk tagjaként is pályatársaink. Ebből is következik, hogy e kötet szerkesztésekor jóval kevésbé élt bennünk a gondolat, amit az egyik szerkesztő néhai professzorának szavaival – „Fiam, úgy nem mondhatom el, ahogyan volt, másképp meg minek mondjam?” – próbáltunk kifejezésre juttatni. Múlik az idő. Szerkesztési elveink tehát változatlanok ma is: a kapott szövegeket mindenféle tartalmi változtatás nélkül közöljük; rövidítést is csak egyetlen, kissé hosszúra nyúlt kézirat esetében kértünk. Azonosak a kérdéseink is, mert így szándékoztunk megteremteni egyfajta kontinuitást és tartalmi koherenciát a két kötet között.

Huszonegyen vállalkoztak a munkára. Voltak, akik előbb elfogadták felkérésünket, majd később udvariasan visszakoztak. Voltak, akik nem válaszoltak felkérő levelünkre, vagy negatív választ küldtek. És sajnos többen elhunytak a kötet készítése során. Örülünk viszont annak, hogy néhány esetben olyan kollégát is megnyertünk a részvételre, akit az 1991-es kötetből joggal hiányoltak az olvasók. S mivel elveink s az alapkoncepció változatlan, úgy hisszük, hogy a Bolla Kálmán szerkesztette *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások I–II.* (2005–2006)

című kötettel az itt közreadottak inkább kiegészítik egymást, semmint elismétlik az ottaniakat.

Miként 1991-ben, most is a következő hat kérdést tettük fel:

1. Mitől nyelvész a nyelvész? Vannak-e olyan egyéniségjegyek, amelyek a nyelvészt jellemzik?
2. Ön hogyan vált nyelvesszé? Nyelvesszé válásában volt-e valakinek, valaminek döntő hatása?
3. Mely intézményekben talált kedvező körülményeket nyelvészeti kutatásaihoz?
4. Hogyan alakultak ki és hogyan változtak nyelvészeti nézetei?
5. A nagy egyéniségek milyen szerepet játszottak pályáján, a tudományterület alakításában?
6. Véleménye szerint milyen irányzatok hatottak, hatnak a magyar nyelvészetre?

Helykímélés érdekében e kérdéseket ezúttal is kihagyjuk a válaszokból. Néhány esetet leszámítva – ti. amikor folyamatos, nem pontokba szedett szövegeket kaptunk –, a kérdésekre félkövér számok utalnak a vallomásokban. A sorszámozott kérdések a mellékelt könyvjelzőn is megjelennek.

Köszönjük Fejes Lászlónak a kötet technikai előállítását, s a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának, hogy hozzájárult nevének kiadóként való szerepeltetéséhez a publikálás adminisztrálása érdekében. S végül, de nem utolsó sorban köszönjük a szerzőknek, hogy írásaikkal megtisztelték második kötetünket. Így hát csak ismételhetjük régi önmagunkat: némiképp rendhagyó módon a szerkesztők ezúttal is köszöntik – a Szerzőket!

Pesten és Szegeden, 2009 áprilisában

A szerkesztők

SZALAY UTCA 10–14.

Balogh Lajos

1. Nem hiszem, hogy különleges élőlény lenne a nyelvész. Hétköznapi ember, mint mindenki más. Ambíciói vannak, választott szakmájában szeretné a lehető legtöbbet elérni, karriert csinálni, biztos egzisztenciát teremteni magának. Ezt többnyire el is éri, kivéve talán az anyagiakat, mert bármilyen sikeres életpályát is fut be, a fizetéséből nem fog villát építeni a Rózsadombon.

Vannak azonban olyan jegyek, amelyek specifikusak a nyelvész társadalomban. Mivel a vizsgálat tárgya az emberi nyelv, ennek leírása, jelenségeinek, mozgásmechanizmusának föltárása megköveteli a logikus gondolkodást. Nem fecseghet össze-vissza mindenfélét a leírt szövegekben, de még a szakmai beszélgetések során sem, hiszen ugyanarról a jelenségről nem lehet naponta változó a véleménye. Ezért bizonyos fokú objektivitásra törekszik, tiszteletben tartja a tényeket, amelyek megmáshíthatatlanok, el kell fogadja őket, még akkor is, ha általuk nem mindig a kívánt vagy az elvárt eredményre jut.

Egyetemi éveim után nemrég újra elolvastam Babits Mihálytól az Európai irodalom történetét. Hatalmas, sodró lendületű esszé, amely szinte teljes egészében szubjektív vallomás a világirodalom nagy egyéniségeiről Homérosztól Thomas Mannig. Nincs benne semmiféle távolságtartás, mindent úgy ír le, ahogy ő látja az irodalom folyamát, többnyire nem is hivatkozik senkire, nincs irodalomjegyzéke, nem törődik mások véleményével, nézeteivel. Hát ilyen egy nyelvész nem tudna írni! A nyelvész az esetek többségében elbújik a személytelenség búvókörébe, még akkor is, ha vitatkozik mások nézeteivel, ezt is olyan ügyesen csinálja, hogy a személyiségi jegyek háttérbe szoruljanak. Néhány évtizeddel ezelőtt még általánosan elterjedt volt a „fejedelmi többes”: úgy véljük... nézeteink szerint stb. Most már úgy tűnik, viasszaszorulóban van ez a tudományos stílus. Reményeim szerint egyszer talán valaki veszi a fáradságot, és megszámlolja, hogy ezen a köteten kívül hány nyelvészeti cikk, tanulmány, könyv íródott egyes szám első személyben.

Az irodalmároknak persze könnyű, a szépirodalomban meglehetősen sok az *ich Roman*. A regények jelentős része az író életrajza vagy a főhős által elmondott történet, életút sorozata. Ez a tény könnyen készíti az irodalom tudós szakértőit arra, hogy ők is hasonló stílusban fejtsék ki véleményüket.

2. Az első, aki fölkelte bennem a nyelvi jelenségek iránti érdeklődést, Palkó István volt, a szombathelyi Nagy Lajos Gimnázium igazgatója. Mindenféle csodás masinákat hozott be az órákra, amelyekkel a beszédhangok akusztikai sajátosságait vizsgálta, magánhangzókét, mássalhangzókét. Oszcillográf segítségével tette láthatóvá az emberi beszédet, annak legelemibb részecskéit, a hangokat. Ma is csodálatra méltó, hogy az 1950-es évek elején egy vidéki középiskolai tanár eszközfonetikai elemzéseket végzett, az akkori technikai fejlettséghez mérten meglehetősen magas színvonalon. Ez volt az első és úgy látszik meghatározó élmény számomra, amely a figyelmemet a nyelvészet irányába terelgette. (Tudom, most sokan a szememre vetik: de hiszen az eszközfonetika nem is nyelvészet!)

Különös figyelmet fordított Palkó a nyugati nyelvjárások kettőshangzóinak vizsgálatára. Kutatási eredményként próbálta nekünk bebizonyítani, hogy Nyugat-Dunántúlon a kettőshangzók oly mértékben erősek, hogy azok már nem is diftongusok, hanem triftongusok. Egyébként ezt a nézetét később a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén tartott előadásában is kifejtette. Kedvenc példája volt a *Vép* község-név. Úgy vélte, és a kísérleti eredmények alapján állította, hogy itt a hosszú *é* helyén három alaphang is hallható, a felső nyelvvállású *i*, a középső nyelvvállású zárt *ë* és az alsó nyelvvállású nyílt *e*: *Viëep*. Most is, valahányszor átrobog a vonatom a vépi vasútállomáson, mindig nagy szeretettel gondolok Palkó Pistára.

Aztán jöttek az egyetemi évek. Már első éves koromban jobban érdekelték a nyelvészeti tantárgyak, mint az irodalom vagy a történelem. Csoporttársaim közül csak Király Lajosnak volt hasonló érdeklődési köre. Ezzel mindketten kilógtunk a sorból, mert a hallgatók többsége inkább az irodalom felé orientálódott. Bárczi Géza, Pais Dezső, Benkő Loránd, Szabó Dénes előadásait hallgattuk, a fiatalon elhunyt Kubinyi László pedig szemináriumot vezetett. Majdnem egyidős volt velünk, nagy tudású, roppant előzékeny, mindenkivel udvarias fiatalember. Talán éppen ezért sikerült neki megőrizni a hallgatók körében is a tanári tekintélyét.

Sajnos, nincs lehetőség arra, hogy részletesen szóljak mindazokról, akik az egyetemen fölkeltek érdeklődésünket a nyelvészet iránt. Hadd tegyek kivételt Szabó Dénessel, aki leíró nyelvtanból tartott előadásokat. Akkortájt jelent meg sokszorosított formában a kétkötetes Mai

magyar nyelv című egyetemi jegyzete. Tulajdonképpen ez volt előadásainak is a témája, két félében át, amelyből aztán szigorlat következett. Dini tanár úr nagy népszerűsége tett szert a hallgatók körében, mert szinte minden órán, az előadást megelőzően hosszabb-rövidebb ideig a hallgatók gondjait, problémáit is napirendre tűzte. Emlékszem, többször is ostorozta az egyetemen uralkodó „nyájszellemet”, azt, hogy mindenki az irodalom iránt érdeklődik, és csak kevesek szentelnek figyelmet a nyelvészeti tantárgyaknak.

Amikor elérkezett a vizsga ideje, alaposan fölkészültem, már csak azért is, mert kedvenc tantárgyam volt a leíró nyelvtan. Nem izgultam a vizsga előtti percekben, mert bíztam abban, hogy bármit kérdez, tudok rá válaszolni. Rám került a sor, bementem, udvariasan leültetett. Az első kérdése az volt: Hová való a kolléga úr? Mondom: Bükön születtem, Vas megyében, és onnan is jövök. Bükön? Fölcsillant erre a szeme: Hiszen én ott voltam katoná! Erre aztán elkezdett mesélni a háborús élményeiről, a német katonák pánikszerű meneküléséről, a vasútvonal mellékszárnnyára kitolt vagonokról, a bennük levő hadtápfelszerelésről, a tartalékos katonák kőszegi munkatáboráról. Mindezekre én is emlékeztem, mindezt én is átéltem gyerekkoromban. Csak beszélt, beszélt több mint fél óráig, és amikor már úgy érezte, hogy minden lényegeset elmondott, elkérte az indexemet, és szó nélkül beírta az ötöst. Hát így vizsgáztam Dini tanár úrnál leíró nyelvtanból.

Egyébként hadd említsem meg, hogy két, hozzám közel álló kollégával nem tegeződtem érett nyelvész koromban sem: Szabó Dénessel és Kálmán Bélával.

3. Az 1950-es évek második felétől több évtizeden át az MTA Nyelvtudományi Intézete a Művelődési Minisztérium Szalay utcai épületében kapott otthon. Az osztályok nagy részét az V. emeleti szobákban helyezték el, itt volt az igazgatóság, a gazdasági hivatal is, akkor még csak egyetlen helyiségben, az is elegendő volt az ügyek intézéséhez. A Nagyszótári Osztály Gáldi László vezetésével a félemeleten működött, mert nekik már nem jutott hely az V. emeleten.

Azt hiszem, nem túlzok, ha azt állítom, hogy ez a Szalay utcai néhány évtized volt a Nyelvtudományi Intézet történetének klasszikus korszaka. Ebben az időszakban érlelődtek és készültek azok a nagy munkálatok, amelyek hiánypótló jelleggel kerültek be az intézet munkatervébe: A ma-

gyar nyelv értelmező szótára, A magyar nyelvjárások atlasza, A mai magyar nyelv rendszere, A magyar szókészlet finnugor elemei stb.

Hogyan kerültem én kapcsolatba a Nyelvtudományi Intézettel? Még utolsó éves egyetemista voltam, amikor 1959-ben Végh József és Szépe György nyelvjárási anyaggyűjtő pályázatot tett közzé a Magyar Nyelvőrben. Az egyetemen Fábián tanár úr hívta föl a figyelmemet erre a lehetőségre, ő volt ugyanis a Nyelvészeti Tanszéken a tudományos diákkör tanári, szakmai felelőse. Arra biztatott, hogy keressem föl az Intézetben Végh Józsefet, és kérjek tanácsot tőle a készülő dolgozatom tárgyában. Végh tanár úr szívélyesen fogadott, leültetett, és lelkes hangnemben beszélt a nyelvjáráskutató munka szépségeiről, arról, hogy milyen kincseket őriznek a nyelvjárások, és milyen fontos ezeknek az értékeknek az összegyűjtése. Bizalma jeléül megkaptam tőle a kiadás előtt álló Őrségi és hetési nyelvatlasz korrektúrapéldányát.

Nekem is készen volt már ekkor egy nyelvjárási témájú dolgozatom, állathívogatók és terelők hét Vas megyei településen. Ezt egyetemi szakdolgozatként írtam Benkő Loránd szakmai irányításával. Benkő tanár úr szemináriumvezetőm volt, nagy figyelemmel kísérte a munkámat, és neki köszönhetem, hogy a Nyelvtudományi Intézetbe kerültem. Egyévi szombathelyi tanárkodásom után gyakornoki státust kapott az intézet, és Benkő Loránd osztályvezetőként nekem ajánlotta föl ezt a lehetőséget.

A Szalay utcai épület V. emeletén tehát én is megkezdtem nyelvészeti pályafutásomat. Hárman voltunk a 20-as szobában, Hámosi Toncsi, Végh József és én. Végh Jósikával most már kollégaként nap mint nap sokat beszélgettünk a dialektológia és a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseiről, szakmai kapcsolatokról, az események háttérében meghúzódó erőviszonyokról. Fokozatosan, lépésről lépésre nyitotta föl előttem azokat a rejtett zugokat, amelyek sokszor még az érett kutatók számára is ismeretlenek voltak. Büszke volt rá, ha kiderült, hogy tanítványa mennyire tájékozott a kollégák szakmai képességeit és jellembeli tulajdonságait illetően.

A 60-as évek elejétől részt vettem A magyar nyelvjárások atlaszában már befejezéshez közeledő munkálataiban, főként a terepen, a helyszíni ellenőrzésben és otthon, a gyűjtött adatok filológiai pontosságú rögzítésében. Az atlasz két vezető személyiségével, Imre Samuval és Deme Lászlóval kerültem így szoros szakmai, kollegiális kapcsolatba. Kiszárlásaink során Deme László partnere voltam. A taxivállalat rozoga War-

szawa gépkocsijával jártuk a falvakat, egy hétig, tíz napig távol voltunk otthonunktól és az intézettől, szállodákban aludtunk és étkeztünk. Számomra ez az összezártság Demével nagy haszonnal járt, mert igen sokat tanultam tőle. A hosszú utakon autóban ülve beszélgettünk az éppen őt foglalkoztató nyelvészeti kérdésekről, megpróbálta szavakba önteni a sok esetben még csak formálódó gondolatait. Amint akkor elmondta, nem teljesen önzetlenül tette ezt az én okításomra, hanem azért, mert önmagának is hasznára vált, ha valakivel beszélgetve világosabbá tehetette szakmai elképzeléseit.

Imre Samuval kissé másképpen alakultak a kapcsolataim, talán azért is, mert ekkor az intézet tudományos titkára volt, és ez bizonyos hivatali viszonyt is eredményezett. Vele is sokat beszélgettünk a készülő munkáiról, apró részletkérdésekről és koncepcionális elképzelésekről. Egy idő után szinte minden megjelenés előtt álló kéziratát megmutatta nekem, kikérte a véleményemet, és többnyire el is fogadta, figyelembe vette az észrevételeimet. Voltak köztünk viták is, például A mai magyar nyelvjárások rendszere című könyvével kapcsolatban egy sajátos fonológiai kérdésben nem sikerült egyetértenünk. Még a könyv megjelenése után is ragaszkodott ahhoz az elképzeléséhez, hogy a nyugat-dunántúli nyelvjárásokban az *á* utáni *o*-zás (*árpo*, *lábo*, *iskolábo* stb.) nem fonológiai jelenség, hanem az *o* az *a*-nak realizációs változata. Szerintem pedig fonetikailag is teljes mértékben egybeesik az *o*-val, ezért nincs jogunk nem *o* fonémának tekintenünk.

A továbbiakban most már csak szakadozottan tudok érinteni néhány olyan szakmai területet, amelyek meghatározták további pályafutásomat, kutatási témákat, amelyeknek művelésére a Nyelvtudományi Intézet keretei között nyílt lehetőség.

A magyar nyelvjárások atlaszának megjelenése után indította el Zala megyében Végh József és Ördög Ferenc a jelenkori magyar névtan talán legnagyobb volumenű vállalkozását, a pusztulóban levő földrajzi nevek összegyűjtését és közzétételét. A mozgalom később országos méretűvé terebélyesedett, főként a dunántúli megyék (Somogy, Vas, Baranya, Tolna, Veszprém, Komárom) egymás után kapcsolódtak be a munkálatokba. Az irányítás központja a Nyelvtudományi Intézet volt. Természetes, hogy Végh József legközvetlenebb munkatársaként én sem maradtam ki ebből a vállalkozásból. Sokan dolgoztunk a koncepció kialakításán, kiképző tanfolyamokat tartottunk a gyűjtőknek, részt vettünk

a helyszíni ellenőrzésben és a szerkesztés munkálataiban. Végh József erejének, munkabírásának csökkenése után a megjelenésre váró megyei és járási köteteket Ördög Ferencsel közösen szerkesztettük.

Az 1970-es évek elején Magyarországon járt Szamuil Bernstein, a Szovjet Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetének osztályvezetője. Fölkereste Király Pétert, a Nyelvtudományi Intézet igazgatóhelyettesét, és igyekezett rávenni arra, hogy Magyarország és ezen belül az MTA Nyelvtudományi Intézete is kapcsolódjon be az alakulóban levő Kárpát nyelvatlasz (*Obscsekarpatsszkij dialektologicseszskij atlasz*) munkálataiba. Imre Samu félt a nemzetközi kapcsolatoktól, de végül is Király Péter beadta a derekát, és ígéretet tett a részvételre. A továbbiakban rám hárult a feladat, el kellett készíteni a kérdőív adaptációját, meg kellett szervezni a hazai adatgyűjtést, kidolgozni a transzkripciót. Ugyanakkor évente két alkalommal a nemzetközi szerkesztőbizottság is ülésezett különböző tagországokban, ahol számos esetben a viták során a magyar érdekeket kellett képviselni. Később segítőtársaim is akadtak, Posgay Ildikó és Bańcerowski Janusz. Sok szép élmény kapcsolódik ezekhez az értekezletekhez, amelyeknek a részletezése talán egy más fórumot igényelne.

Nemzetközi szerepvállalás volt az ALE (*Atlas Linguarum Europae*) is, amelyet szintén a Nyelvtudományi Intézet kis számú dialektológusa pártfogolt.

4. 70 év fölött visszatekintve pályafutásomra, alapvetően inkább konzervatívnak tartom magam. Ez persze nem jelenti azt, hogy teljes egészében a hagyományos dialektológia elveit és módszereit vallom a magaménak. Intézeti és szakmai pályám során számos olyan témával foglalkoztam, amelyek talán előrelépést jelentettek a hazai dialektológiai kutatásokban. Csak egyet hadd említsek: a nyelvi regionalitás szintjének mérése. Ez a vizsgálat abból a felismerésből fakad, hogy a nyelvjárások és a köznyelv között különböző átmeneti változatok vannak, amelyeknek objektív hangstatisztikai eszközökkel történő elemzése tájékoztat bennünket a nyelvi regionalitás mértékéről.

5. Hálás lehetek a sorsnak azért, hogy szakmai életutam során igen sok kiváló felkészültségű kollégával dolgoztam együtt, tanulmányköteteket szerkesztettem, amelyekből első kézben szereztem információkat a legújabb kutatási eredményekről. Az élet hozta magával, hogy azok, akik az egyetemen tanáraim voltak, később kollégáimmá váltak, egy egé-

szen másfajta viszony alakult ki köztünk, amelyben már nem az alá- és fölérendeltség, hanem a szakmai kompetencia játszotta a fő szerepet. Bátran és nyugodt szívvel elmondhatom, hogy ebben a vonatkozásban soha senkivel semmilyen konfliktusom nem volt.

6. Nem hiszem, hogy közülünk bárkinek is rátekintése lenne a magyar nyelvészet egészére, és választ tudna adni arra a kérdésre, hogy milyen irányzatok hatottak a tudományterület egészén. Ezért én is inkább csak a dialektológia vonatkozásában merek néhány szerény véleményt megfogalmazni.

A magyar nyelvjárások atlasza mérföldkő a magyar dialektológia történetében. Vele lezárult egy korszak, amely nagyrészt az anyaggyűjtést, a leletmentést tekintette fő feladatának. Sajnos, nálunk elég későn, az 1970-es évek elejétől kezdett kibontakozni valamiféle fordulat a dialektológiai kutatásokban. Ebben az időszakban erősödött föl az érdeklődés a szociológia iránt a dialektológusok körében is, hatni kezdett a szociolingvisztikai szemléletmód. Az új szemléletmód lényege az volt, hogy a dialektusok nem kizárólag megkövült nyelvi jelenségek, amelyek nyelvtörténeti adatok halmazát rejtik magukban, hanem a tájnyelv is változó szociológiai jelenség, amely a társadalom különböző rétegeinek körében különböző mértékben és módon funkcionál. Ez a felismerés vezetett el oda, hogy egyre többen kezdték el vizsgálni a tájnyelvi jelenségek társadalmi kötöttségét, a foglalkozás, életkor, iskolázottság hatását a nyelvi megnyilatkozásokra.

A másik új motívum, a változásvizsgálat. Egyre erősebben mutatkozott meg az a szemléletmód, hogy nemcsak a tájszavak vannak kiveszőben, nemcsak a szókincs változik, hanem a nyelvi rendszer egésze átalakulóban van. A tájnyelveket regionális köznyelvek váltják fel, amelyek átmenetet képeznek a nyelvjárások és a köznyelv között. Szinte már új kutatási területté vált a regionális köznyelviség.

A magyar dialektológia vonatkozásában tehát a szociológia, a szociolingvisztikai módszerek erőteljes érvényesülését tekintem meghatározó tényezőnek.

SZERINTEM Bánréti Zoltán

1. Erre a kérdésre töredékes válaszom van. Azt tudom, hogy milyen az a nyelvész, akit szeretek, akiről azt gondolom, hogy az én fajtám, aki közel áll hozzám. Ők azok, akik az adatok leírását közbülső fázisnak tekintik, ahonnan tovább visz az út általánosabb problémák megfogalmazásához és a lehetséges válaszokhoz. Szerintem a nyelvész az a fajta ember, aki a nyelvi adatok halmazában problémákat lát, melyek valamilyen mértékben általános természetűek. Például problémának tekinthető az, hogy miért éppen olyan az emberi nyelv és az egyes nyelvek, amelyeknek leírásuk révén megismertük őket, léteznek-e összefüggések az ember biológiai konstrukciója és a nyelv szerkezete között, vagy hogy milyen emberi és közösségi okok vannak a nyelv időbeli és térbeli változásai mögött. A nyelvész tehát az az ember, aki a nyelvi adatok halmazai tekintetében általános kérdéseket tud megfogalmazni. Nem biztos, hogy ismernie kell a feleleteket, de meg kell tudnia fogalmazni a kérdéseket.

Az egyéniségjegyek tekintetében van egy, számomra eligazítást nyújtó jelenség. Azok a nyelvészek, akiket szeretek, azoknak a problémákkal, kérdésekkel kapcsolatban valamiképpen látomásai, víziói vannak. Ha előadnak, akkor ilyesmiket mondanak: „...és akkor ez a jószág felmászik az ágrajznak erre a pontjára, ellenőrzi, majd törli a megfelelő jegyet és arra törekszik, hogy a lehető legmagasabbra jusson fel a fára...”, vagy: „...ez az egység szigorúan kiválasztja magának, hogy ő milyen környezetben hajlandó lenni, mely más egységeket tűr meg maga mellett és melyek azok, amelyeket nem enged magához...”, egy harmadik példa: „... az ember agya úgy rakja össze ezeket a lexikai egységeket, hogy először a fejjel kezdi, aztán ehhez hozzárakja a módosítóit és majd megint kezdi a következő fejjel és így szépen, lépcsőről lépésre felépít valamit úgy, hogy ez ne költséges legyen, hanem gazdaságos, mégis jól kihasználja a memória kreativitást támogató kapacitását és a gépezet gyorsan működjön...” Az említett idézetek mögött olyasfajta nyelvészgondolkodás áll, amely életet lehel az elméleti konstruktumokba, víziót társít hozzájuk. Ezek olyan egyéniségjegyek, az intuíciónak és a logikának olyan társulásai, amelyeket különösen szeretek kollégáimban.

2. Pécssett, az akkori Tanárképző Főiskolán Temesi Mihály tartotta az általános nyelvészeti előadásokat. Temesi fantasztikus nyelvészeti műveltséggel rendelkező ember volt, aki pár hónappal korábban jött vissza

a párizsi Sorbonne egyik egyeteméről, ahol tanított. Nem akárkit hallgattam tehát. Az első félévben, november közepén Temesi a nyelv és a gondolkodás, a nyelv és az emberi elme viszonyára vonatkozó nézetekről beszélt. Az előadás után volt egy olyan sejtésem, hogy ez volt a legérdekesebb dolog, amiről egész addigi életemben hallottam. Temesihez nem mertem ezzel bekopogni (később kiderült, a vizsgáim alapján már ekkor kinézett magának tanársegédként), de megkértem a nyelvészeti szemináriumot tartó Szabó Gézát, hogy ajánljon nekem nyelvészeti kutatási témát. Ő a magyar igekötők nyelvtörténeti vizsgálatát ajánlotta Mikes Kelemen levelei anyagában. Egy nyarat töltöttem el azzal, hogy Mikes Kelemen leveleiben az igekötőket céduláztam és megpróbáltam rájönni a történeti változások mögötti rendszerre.

Ősszel aztán, másodéves koromban már öntudatosan kopogtam be Temesi Mihályhoz mondván, hogy Mikes Kelemen igekötőit kutatom. Meglepetésemre Temesi azt mondta, hogy ez nem jó téma. Kérdeztem, miért? Visszakérdezett: mit keresel? Mondtam, megnézem, hogyan viselkedtek akkor az igekötők. Miért? – kérdezett vissza ismét. Erre nem tudtam igazán válaszolni. Temesi egy másik témát ajánlott: a megengedő mondatok generatív nyelvészeti leírását, olyasfajta mondatokét, mint a *bár*, *pedig*, *holott* és hasonló kötőszóval bevezetettek. Azt mondta, hogy ezeknek a mondatoknak a jelentését és a szerkezeti tulajdonságait még kevéssé írták le, ha valami újjal akarok foglalkozni, akkor ezt válasszam. A téma érdekesnek tűnt, elvállaltam. A generatív terminust ekkor hallottam először, a tananyagban semmi ilyesmiről nem volt szó. Temesi kezembe nyomott egy kis kötetet, melyet a TIT adott ki, és azt mondta, hogy tanuljam meg, ami benne van. A füzet címe Modern nyelvtudomány volt, Petőfi S. János szerkesztette és lényegében Chomsky addig megjelent két könyvének, a Syntactic Structures-nek és az Aspects of the Theory of Syntax-nek a legfontosabb eredményeit foglalta össze. Én lelkiismeretesen átrágtam magam ezen a füzetben, de a lényegét egyáltalán nem értettem. Mai szemmel nézve, jobb lett volna, ha Temesi az eredeti műveket adja oda, ha egyáltalán azok megvoltak akkor Pécsen. Azt ugyanis megértettem, hogy a modern nyelvtudományban bináris ágrajzok és újraíró szabályok vannak, a baloldalon lévő szimbólumot átírjuk a jobboldalon két vagy több másik szimbólum kapcsolataként, és így tovább. Csak egyet nem értettem: ez miért lenne jobb vagy miért modern ahhoz képest, ahogy korábban az ilyesfajta dol-

gokat lerajzolták, mondjuk a függőségeket jelölő nyilakkal. Tehát épp a lényegét nem értettem, azt, hogy a nyelvéírásnak Chomsky által akkoriban és azóta már sok más változatban javasolt módszertana magyarázat igyekszik lenni a nyelv szerkezetének alaptulajdonságaira és azokra a kérdésekre, melyeket a nyelv architektúrájával kapcsolatban föltehetünk: például, van-e a nyelvtanban olyan sajátosság, mely támogatja a nyelvi kreativitást. Azaz nem tudtam igazán összefüggésbe hozni a füzetben található formulákat az emberi nyelv tulajdonságainak nagy kérdéseivel. Ennek ellenére a megengedő mondatok nagyon érdekeseknek bizonyultak, jelentésük jellemzésében mindenféle következtetéseket, implikációkat kellett feltételezzek, megpróbáltam összekötni ezeket a szintaktikai sajátosságaikkal. Mindezt teljesen önállóan, autonóm módon tehettem, senki nem írt elő semmit, a kutatás olyan volt, mint egy kalandos vállalkozás, a téma lebilincsel, életem egyik legszebb féléve volt, amikor rohamtempóban írtam egy 400 lapos dolgozatot a megengedő mondatok szintaxisáról, szemantikájáról. Harmadév végére készült el.

Közben egyenként elolvastam az Általános Nyelvészeti Tanulmányok első öt kötetét, a hatodik épp akkor jelent meg, amikor készen voltam a művemmel. Az Általános Nyelvészeti Tanulmányok köteteiben találkoztam azzal, ami addig hiányzó láncszem volt számomra, hogy melyek a legnagyobb, legalapvetőbb kérdések, melyeket érdemes feltenni. A szerzők közül az egyik különösen érdekesen írt, Szépe Györgynek hívták. A lexikon a generatív nyelvéírásban cikke szerintem a mai napig aktuális mű. Sok más érdekes írást olvastam akkoriban tőle, a folklór és a nyelvtudomány kapcsolatáról vagy Arany János asszonáncairól és annak fonológiai jellemzéséről, nem is beszélve az akkor már kilátásba helyezett generatív fonológiáról, amely az Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. kötetében jelent meg.

Pécsett, Temesi Mihálynak tetszetek a dolgozataim, és postán egy csomagban elküldte őket Szépe Györgynek a Nyelvtudományi Intézetbe. Szépét személyesen nem ismertem. Két-három hét múlva Szépe úgy válaszolt Temesinek, hogy 10 lapos, szabályos lektori véleményt írt az én két dolgozatomról. Ennek részleteit szerénységem nem engedi ismertetni, de azt elárulhatom, hogy talán Szépe recenziójának is szerepe lehetett abban, hogy abban az évben az OTDK-n elnyertem a Magyar Tudományos Akadémia különdíját. 23 éves voltam. A nyári szünetben aztán felkerestem Szépét, hogy megismerkedjek az emberrel, aki olyan

szép véleményt írt a dolgozatomról. Mivel az írásainak a stílusa nagyon pontos, szigorúan szerkesztett benyomást keltett, úgy képzeltem, hogy Szépe sovány, hajlott hátú, könyvmoly kinézetű, szemüveges ember lehet. Bementem a Művelődési Minisztériumba, akkoriban ott volt a Nyelvtudományi Intézet. A földszinten jobbra fordultam és bekopogtam a harmadik ajtón, melyre ez volt írva: Szépe György tudományos munkatárs. (Sokáig fűtyült rá, hogy kandidálnia kellene, megvetette az egész procedúrát). Nagy meglepetés ért, a sovány, szemüveges könyvmoly helyett harsány, filozófikusan szellemes, vagány fickót találtam. 38 éves lehetett akkor Szépe, akiről 2–3 perc után megállapítottam, hogy ez az ember egyszerűen zseniális. Üldögéltem ott vagy másfél órát, amiből körülbelül 10 percet foglalkozott velem Szépe, mert egy félórára kiszaladt valahová, aztán visszajött, két telefonon kommunikált, a szobájába betérő emberekkel beszélt, intézkedett. Ekkor még nem tudtam, hogy éppen életem egyik legfontosabb emberével találkozom össze. Ha ma meg kellene neveznem az őt, számomra legfontosabb embert, akivel eddig összehozott a sors, akkor ő az egyik. Nem azért, mert később felhozott Pécsről a Nyelvtudományi Intézetbe, hanem azért, mert annyi mindent lehetett tanulni tőle, gondolkodásmódot a világról, a tudományos eredetiség értékét, nemességet, becsületet, erkölcsöt, kritikát és önkritikát, öniróniát, szerénységet és becsvágyat, a tevékeny, aktív emberszeretetet, a gyengék pártfogását, a hátrányos helyzetűek segítségét és a hülyék és zsarnokok megvetését. Jó és könnyű volt tőle tanulni. Önmagát ugyanolyan élesen kritikus szemmel nézte mint a világot, soha nem rejtegette saját hibáit, gyengeségeit, sőt, kifejezetten hangsúlyozta őket, mindez része volt zseniális eredetiségének. Nagylelkű volt, illúzió nélkül nézett minket, a diákjait, tisztában volt vele, hogy a hála nem tudományos kategória (sem).

Írom ezt 2007 nyarán.

Azon a régi nyáron azt konstatáltam, hogy ez az ember mindent tud. Egyébként tényleg mindent tudott, nemcsak azt, amit klasszikus műveltségnek neveznek, hanem arról is mindent tudott, hogy mi zajlik a nemzetközi tudományos világban, ki, mivel foglalkozik, milyen eredményeket ért el a híres egyetemek fontos tanszékein. Napi kapcsolatban állt a világ vezető nyelvészeivel. Nemrég jött vissza második amerikai ösztöndíjáról. Abban, amit mondott, benne volt a világ, a nemzetközi

tudományos szellem, az egyetemes nyelvészet maga. Később még egy embernél éreztem ezt ilyen erősen, ő Herman József volt.

A végzésem után öt évig Pécsen voltam tanársegéd, féléves, egyéves ismétlődő szerződésekkel. Tanítványaim nagyjából egykorúak voltak velem, boldogan oktattam. Szépe hívott, hogy időnként látogassam meg, és én, mikor Pesten jártam, ezt meg is tettem. Ez idő tájt, ha lehet, még elfoglaltabbá vált, mint az első nyári találkozásunk alkalmával volt, és ezért azt a szokást vezette be, hogy kísérem kellett őt a legkülönbözőbb helyekre, mivel út közben, a villamoson vagy a buszon volt ideje beszélgetni. Tudományelméleti ismereteim jelentős részét a 2-es és a 49-es villamoson valamint a 15-ös buszon szereztem, melyekkel Szépe az Akadémiára, a TIT-be, az ELTÉ-re vagy valamilyen ülésre ment. Miközben rázkódott velünk a busz vagy a villamos, Szépe magyarázott. Mindenről mindent. Ezt a szokását szerencsére mind a mai napig megtartotta, ha találkozom vele, röviden elintézzük az éppen aktuális valamit, majd választ egy tanulságos témát, és magyarázatot fűz hozzá. Mindig van benne vicc is és filozófia is. Ennek forrása az éles, kíméletlen kritikai szemlélet, amely olyan abszurdnak, paradoxnak láttatja a dolgokat, hogy csak viccek formájában lehet kíméletesen elmondani. A harmincvalahány évvel ezelőtti magyarázatok egészen a tegnapi magyarázatokig nekem tulajdonképpen ugyanazt jelentik. Valami olyasmit, amit az ismert cirkuszi mutatványban mondanak: „Van másik!” Azaz, a tudományos leíráshoz vagy módszertanhoz, vagy élethelyzethez képest, amit az ember éppen olvas vagy tapasztal, ahhoz képest mindig lehet találni egy másikat is, valami mást is. Szépe üzenete számomra az első perctől kezdve az volt, hogy próbáld a dolgokat máshogy is nézni, mint ahogy szokás, a bejáratott témák, az elfogadott leírások mögött vannak más alternatívák, vannak más lehetséges kérdések és más lehetséges válaszok. Ezeket ki kell próbálni. Szépe magyarázatai és kommentárjai számomra a mai napig az ember gondolkodásának és cselekvéseinek autonómiájáról és szabadságáról szólnak.

Közben az általános nyelvészeti szakot végeztem az ELTÉ-n. Persze jártam Szépe óráira, amelyek természetesen nagyon jó hangulatúak, izgalmasak voltak, nagyszerű hallgatósággal. Életre szóló barátokat találtam az akkori évfolyam hallgatói között. Kristálytisztán emlékszem Szépe tanítási, oktatási módszerére, amely alapvetően a beszélgetés formáját öltötte, és nemcsak azt mondta el, hogy ő vagy mások adott

témában mire jutottak, hanem részletesen és hangsúlyosan azt is, hogy mit nem tudunk, milyen meg nem válaszolt kérdések vannak az adott témával kapcsolatban. Vitát provokált, véleményeket, javaslatokat követelt. Ezt a módszert vagy inkább attitűdöt a mai napig jómagam is alkalmazom, úgy tanítok, ahogy azt Szépétől annak idején ellestem. A válaszokat nem biztos, hogy tudni kell, de a kérdéseket igen. A legösszetörőbb az a pedagógia, amely megmutatja egy-egy tudományterület határait és korlátait is.

3. Természetesen a Nyelvtudományi Intézetben találtam támogató környezetre. Bár jómagam mindent elkövettem annak érdekében, hogy azok a privilégiumok, amelyek egy kutatóintézeti nyelvész életét kellemissé tehetik, engem elkerüljenek. Mindenféle aktivitással, menedzseléssel, akcióval nehezítettem az életemet és terheltem az időbeosztásomat. A Nyelvtudományi Intézetben töltött első 8–10 évemben a magyar nyelvteni kutatások mellett a legfontosabb és legidőigényesebb feladatom az anyanyelvi nevelési programom megírása volt, majd pedig ennek menedzselése az iskolarendszerben. Voltak évek, amikor 300 iskolában tanították a húsz tankönyvből álló Nyelvtan–Kommunikáció–Irodalom Tizenéveseknek című programomat. Pusztán az iskolákkal való kapcsolattartás megkívánt volna egy teljes állású munkaerőt. De nem volt segítség. Miközben a kandidátusi disszertációmát írtam, párhuzamosan egy általános iskolába is eljártam tanítani, kipróbáltam a saját magam által írt tananyagokat. Emlékszem a szülői értekezletekre is. Később egyetemi tanszékek és szakok létrehozását szerveztem, sorban egymás után három egyetemen is. Ezek mind olyasfajta aktivista elfoglaltságot jelentettek, amelyek lényegében semmissé tették a kutatóintézet nyugalma, kedvező, támogató légköre által biztosított előnyöket. Ahhoz hasonló feltételek közt dolgoztam és dolgozom mind a mai napig, melyet a felsőoktatásban oktató nyelvészek tapasztalnak. Amikor a Nyelvtan–Kommunikáció–Irodalom Tizenéveseknek programot fejlesztettem ki, majd próbáltam elterjeszteni, akkor ez az intézetben még nem számított rangos és értelmes elfoglaltságnak, csak megtűrt dolog volt, a jelentéseimben 10–20 %-nyi munkaidőt mertem elszámolni rá. Ha ma újra kezdeném, valószínű, jobb esélyeim lennének. Most viszont a régi helyzet fordítottja látszik előállni, inkább az elméleti, a nyelvleíró kutatások tűnnek felszínen tartandó dolgoknak és a pénzcseréget sejtető alkalmazások vannak jobb helyzetben.

Az intézetben volt még valami, ami a kutatás körülményeit nagyon is kedvezően befolyásolta. Erről sokan, sokat írtak már, így csak megemlítem: a közösség, ahova én 1975 nyarán végleg bekerültem, a Szent-háromság téri épület (ma Collegium Budapest) 13-as szobájában tenyészett. Azok a lányok, fiúk, akikkel akkor ott dolgoztunk, illetve dehogyis dolgoztunk, számunkra az nem munka volt, hanem szenvedély, játék, szórakozás, szóval éltünk, tanultunk meg tanítottuk egymást, és a tananyagok írása, majd a Strukturális Mondattan készítése során folytatott viták, veszekedések segítettek nekem a legtöbbet az intézeti környezetben. Tőlük tanultam igazán és csak az ő véleményük számított. Ez ma is így van, hozzávéve egy újabb generációt, sőt, másfél újabb generációt, a tanítványainkat.

4. A 2. pontban említettem, hogy az első olyan gondolataim, amely nyelvészeti természetű, érdekesnek, fontosnak tartott dologra vonatkoztak, azok a nyelv és elme, a nyelv és gondolkodás viszonyairól szóló Temesi-előadások hallgatása idején merültek fel bennem. Ez a fajta érdeklődés mind a mai napig elkísér és a munkáimat is végigkíséri. Amikor az intézetbe kerültem, Szépe azt mondta, hogy kapcsolódjak be a középiskolai anyanyelvi nevelési programba úgy, hogy én a megelőző négy-öt év anyagát, tehát az általános iskola 4.–8. osztálya nyelvi nevelési programját és tankönyveit írom meg és terjesztem el az iskolarendszerben. Szerettem volna valamilyen formában továbbadni a 10–14 éves gyerekeknek azt, hogyha sok, érdekes nyelvi adatot gyűjtünk össze, akkor egzakt felfedező módszerek segítségével belátásokhoz, általánosításokhoz juthatunk az adatok mögött meghúzódó szabályokról, rendszerekről. A programom tankönyveiben a gyerekekkel olyan felfedező utat járatam végig, amely a legegyszerűbb mondatok szavakból történő pusztá összeállításával kezdődött és elvezetett a generatív transzformációs magyar nyelvtan egy vázához, beleértve a mondat szerkezeten túl a mondat jelentését, sőt, a szövegszerkezeti összefüggések alapelveit is. Sok mindent felhasználtam abból, amit Vigotszkij, Piaget és Bruner összes elérhető könyveiből megtanultam. Vigotszkij és Piaget műveiben azt kerestem, hogy létezik-e néhány egyszerű és átfogó elv, melynek segítségével az anyanyelvre való reflexió úgy szervezhető meg, hogy az közvetlenül hasson az ember intelligenciájára, nyelvérzékére, világlátására, kommunikációs szokásaira, önmagához és nyelvéhez való ésszerű viszonyulására. Találtam is ilyeneket, eszerint építettem fel a programot. Bruner pedig arról győződött

meg, hogy nem a tartalmaktól függ, hogy lehet-e valami iskolai tananyag, hanem annak, a gyerekek által végzett tevékenységrendszernek a felépítésétől, mely által a tartalmakat közvetítjük. Bármilyen téma megtanítható a gyerekeknek, ha azt az életkoruknak megfelelő tevékenységi formákban közvetítjük. Lelkes híve lettem és vagyok a képességfejlesztésre irányuló iskolának, ma is csak ezt látom értelmesnek, minden más csak szocializáló funkciójú nyúzása a gyerekeknek.

A munka végére elkészülő tanulási és tanítási programnak, a Nyelvtan–Kommunikáció–Irodalom Tizenéveseknek a hatása elsősorban a nyelvi kreativitást fejlesztő tulajdonságaiban mutatkozott meg, pszichológusok mérték, tesztelték ezt, összevetve kontroll osztályokkal. Tesztelték a gyerekeknek a saját kommunikációjukhoz való viszonyulását, hogy mennyire voltak képesek felmérni önmaguk kommunikatív lehetőségeit különféle helyzetekben, hogy milyen helyzetek előnyösek, vagy hátrányosak a számukra és mely kommunikációs eljárások illenek az egyéniségükhöz. Ezt minden gyerek magára nézve kikísérletezhette a tanulás során. Mindez úgy függ össze nyelvészeti nézeteim alakulásával, hogy amit huszon-harmincas éveim során megtanultam a nyelvészet alapjairól, azt megpróbáltam egy tevékenységrendszer közvetítésével továbbadni a gyerekeknek. A nyelvtan összes fontosabb szegmensét egységes keretben föl kellett dolgoznom ahhoz, hogy tankönyveket tudjak írni, és ebből persze jómagam is sokat tanultam.

A tananyagaim terjesztése során bejártam szinte az egész országot. A legerősebb élményem egy kéthetes téli utazás volt a Dunántúlon, melynek utolsó állomásaként, Zsolnai József társaságában, Csökölyre mentünk két napra. Csököly egy Kaposvár melletti kis falu, akkoriban koldusszegény cigányok lakták. Tél volt, magas hó az utakon, a falubeli cigánygyerekek tréningruhában és a hó ellenére mezítláb jöttek az iskolába. Az órán a tanárral a mondatbeágyazások transzformációit, a téma-réma tagolódást mutató szórendeket és az ezeket kifejező intonációs mintákat gyakorolták, majd kommunikációs szerepgyakorlatokat végeztek. Sokszor hallottam, hogy a modern programokat nehéz tanítani és tanulni. Saját szememmel láttam, hogy a csökölyi cigánygyerekeknek nem volt nehéz. Minderről filmet is készített a televízió, melyet pontosan azon a napon mutattak be, amikor bölcsészdoktori értekezésemet védtem meg, amely a szövegtéma pragmatikai interpretációjáról szólt.

A nyelvészeti nézeteim a kezdetekhez képest nem alakultak át gyökeresen, inkább csak differenciálódtak. Az ember fejlődése: út önmagához. Az érdeklődés, amelyet a nyelv és az elme viszonyát tárgyaló előadás keltett bennem, újra meg újra felbukkant a különböző témákban, az anyanyelvi nevelési programban éppen úgy, mint a megengedő mondatoknál, vagy akár az elmúlt tizegynéhány évben folytatott neuro-lingvisztikai kutatásokban. Ezek a nyelvi architektúra és az agyszerkezet összefüggéseire irányulnak, azt tanulmányozzák, hogy az emberi nyelv konstrukciója milyen mértékben terméke az agy organikus szerkezetének, hogyan értelmezhető a nyelv neurológiai és mentális realitása.

Arra törekszem, hogy sok adat elemzése után megpróbáljam föltenni a lehető legegyszerűbb kérdéseket. Ezek ugyanis a legnehezebben megválaszolható kérdések. Hogy egy példát mondjak, köztudott, hogy egy nyelvtani szerkezet lehet grammatikus vagy agrammatikus. Gyakran szembesülünk azzal, hogy ugyanazon szerkezetet egyes anyanyelvi beszélők jól formálnak, más beszélők pedig rosszul formálnak ítélik meg. Az ítéletek eltérései mögött individuálisan különböző részgrammatikák állhatnak. Nem teljesen azonos magyar nyelvtant sajátítottunk el. Kérdés, hogy mindez megmutatkozik-e akkor, amikor a nyelvtant hordozó „hardver”, az agyszövet szerkezete megsérül, és afáziás tünetegyüttes keletkezik. Tud-e maga a nyelvtan, önmagában megsérülni az agyi katasztrófa következtében, és ha a nyelvtan valamely modulja, szabálya megsérül, akkor a többi, épen maradt részrendszer kompenzálja-e azt, vagy pusztán a sérült részrendszer hiányával találkozunk? Lehetséges-e, hogy az egyes beszélők fejében található nyelvtan nem egyetlen koherens rendszer, hanem különböző komplexitású részgrammatikákból áll, és a beszélőnek választási lehetőségei vannak a számára egyszerűbb vagy komplexebb részgrammatikák között, a beszélő biológiai állapotától függően.

Ha valamiben fejlődtem az elmúlt években, akkor az a kísérletes munka technikájának megtanulása volt, hogy miképpen lehet megbízhatóan menedzselni egy kísérletet afáziás, illetve egészséges vizsgálati személlyel. Megpróbáltam felépíteni a nyelvi hibaelemzések módszertanait, hogy a vizsgálati személyek által követett hibák megoszlásából következtetni tudjak az agyi sérülés után épen maradt és károsodott nyelvi részrendszerek megoszlására. Igyekeztem megtanulni azoknak a nyelvtani hibáknak a detektálását, ahol nem az számít, hogy hányszor

követi el azt a vizsgálati személy, hanem az, hogy a hibamintázat milyen logikát mutat, milyen viszonyban áll a nyelvtan architektúrájának egészével. Meg kellett tanuljam persze a statisztikai elemzés néhány alapvető módszerét is, hiszen bonyolult hibamintázatot produkálnak a vizsgálati személyek, és a hibák elemzése nem feltétlen mutatja meg, hogy vannak-e összefüggések a hibák sokféle osztályai között, vannak-e korrelációk köztük és milyenek. Van-e a hibamintázat mögött valamilyen nyelvtani szempontból lényeges összefüggés: ez itt a kérdés. Hogy egy példával illusztráljam: zajlik most egy kutatás, amelyben afáziás személyeknek mondatismétlési tesztekben adott válaszait elemzem. Nagy vizsgálati anyagról van szó, és a hibamintázatok a következő sajátosságot mutatják. A mondatok megismétlése során a célmondatbeli határozatlan névelő helyett a vizsgálati személyek a saját mondatukban határozott névelőt mondanak, vagy pedig a célmondatbeli határozatlan névelő helyett az ismétlődő válaszban zéró névelőt produkálnak, nem mondanak névelőt. Az egyik sajátosság tehát az, hogy a célmondatbeli határozatlan névelő vagy határozotttá, vagy zéróformájúvá válik a mondatismétlő válaszban. A másik sajátosság pedig az, hogy a vizsgálati személyek válaszai más szórendűek, mint amilyenek a célmondatok szórendjei. Kérdés, hogy a mondatismétlő válaszokban a névelőértékek megváltoztatása és a célmondatbelitől eltérő, azt átalakító szórend összefüggnek-e egymással? A szórend megváltoztatása a válaszokban memoriális hatások következménye is lehet. A vizsgálati személyek gyakran a hallott célmondat végével kezdik saját mondatismétlésüket, feltehetően ez kisebb memóriaterheléssel jár. Ha azonban a szórendi változások és a névelőérték-változtatások közt van korreláció, akkor egy másik problémához jutunk. Ahhoz, hogy a lexikai egységek nyelvtani jegyei értékének a megváltozása miképpen hat arra a mechanizmusra, amely szórendi és szerkezeti pozíciókba helyezi ezeket a lexikai egységeket. Mennyire autonóm ez a két rendszer? A köznevek általában a lexikonból való kiválasztásuk során kapják a határozottsági jegyértéküket, majd egy komputációs mechanizmus szórendi és szerkezeti pozíciókba helyezi őket. A vizsgálati személy olykor képes volt grammatikus mondatot mondani úgy, hogy megváltoztatta a főnevek határozottsági jegyét és megváltoztatta a célmondat szórendjét, máskor ugyanezt tette, mégis az eredmény rosszul formált, agrammatikus szerkezet lett. Ennek részleteiből levonhatók, szerintem érdekes, következtetések a szótári egységek lexikonból való ki-

választásának és nyelvtani jegyekkel való ellátásának a mechanizmusa, valamint a szerkezetépítő rendszer interakciójára vonatkozóan (melyeket terjedelmi okok miatt, persze máshol részleteznék).

5. Szépe Györgyről korábban már szoltam. Személyében egy elementáris tehetségű ember menedzselte a modern nyelvészetet Magyarországon. Tudni kell, hogy Szépe ezt nem egy-egy téma kapcsán tette, hanem a szinkron nyelvészet egész horizontján. Szintaktákat, fonológusokat, szemantákat, pragmatikakutatókat támogatott, összehozta őket a legjobb, legfontosabb nemzetközi kutatásokkal és a legismertebb szakemberekkel, témákkal, könyveket küldött, konferenciákat szervezett. Megpróbálta a magyarországi felsőoktatásba bevinni a modern nyelvészetet, részben a saussure-iánus, részben a generatív nyelvészetet, majd a nyelvpolitikai, az anyanyelvi nevelési és szociolingvisztikai témákat is. Az ELTE 70-es évekbeli általános nyelvészet tanszékén kevesen támogatták őt ebben, így a pécsi egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén folytatta tovább. Büszke vagyok rá, hogy ennek kezdetén segítségére lehettem. Ma már ez a tanszék komoly nyelvészeti és számítógépes nyelvészeti kutatási centrumként működik.

Dezső László alkalmazta először magyar adatanyagon, és persze más nyelveken is, Fillmore esetgrammatikáját. Szerintem Dezsőnek nagy hatása volt a magyarországi nyelvészeti kutatásokra azzal, hogy bekapcsolta a nyelvek szórendi tipológiáját, sok nyelv adatain mutatta be a tipológiai variánsokat, és ezeket szembesítette a magyar nyelvre jellemző szintaktikai sajátosságokkal, az ún. „szabad” szórenddel és a topic-comment tagolással.

Az első intézeti igazgató, akit közeli láttam, Hajdú Péter volt, persze ismertem alapvető műveit, de legalább annyira csodáltam és szerettem szelídségét, ironikus humorát, melyek mögött félelmetes munkateljesítmény és szigorú elvárások éltek. Ettől a törékeny alkatú embertől lehetett megtanulni, mit jelent a teljesítményelv, a dinamizmus, a kemény, szívós munka.

A mondatjelentés és a szójelentés formális keretekben való kutatása meghonosításában Kiefer Ferencnek döntő szerepe volt. A mondatok előfeltevéseiről szóló műve a logikai szemantikai hazai alkalmazása tekintetében áttörést jelentett. Ismert és sokat emlegetett tény, hogy nagydoktori értekezésének a vitáján, néhány tekintélyes nyelvessel szemben, Ruzsa Imre, a kiváló logikus érvelt úgy, hogy Kiefer témája, amely-

ben logikai formulákat is alkalmazott, az egész világon, New Yorktól Londonon át Tokióig természetesen nyelvészeti kutatás, és nem pusztán formulák alkalmazása. Ugye akkor igaz lehet ez Budapesten is – tette hozzá Ruzsa. A mondatok modalitása volt a másik szemantikai terület, melyben Kiefer alapvetően újat adott a hazai nyelvtudománynak, ráadásul, ahogy az előfeltevések, úgy a modalitás esetében is számos empirikus tesztet alkalmazott és talált ki, melyekkel aztán sokan kutattak sikeresen tovább.

Herman József igazgatósága idején nyelvtörténeti olvasószemináriumokat szervezett az intézetben, amelyek reveláció számba mentek. Sokan megtanultuk akkor, hogy a nyelv idői változásának modellálása, az ebben működő elvek teoretikusan is és empirikusan is legalább olyan érdekes kérdések, mint amilyeneknek a szinkronnyelvészeti modelleket megismertük. Herman különböző cikkeket olvastatott velünk a nyelvtörténet generatív nyelvészeti modelljeiről, azokat kommentálta, magyarázta és persze kritizálta. A latin nyelvnek az újlatin nyelvekre való átalakulási jelenségeivel rendkívül izgalmasan mutatott meg egyfajta információelméleti modellt. Eszerint a nyelvhasználat feltételrendszere, a beszélők kulturális különbségei, a megértés könnyebb vagy nehezebb volta, vagyis az információelméleti értelemben vett zajszint tényezői hatnak a (nyelvtani) redundanciaszintre, a zaj által megkövetelt nyelvtani redundancia mértékére, és ez befolyásolja a beszélők tömeges döntéseit egyszerűbb nyelvtani szerkezetek vagy éppen a bonyolultabb, redundánsabb nyelvtani szerkezetek mellett, miközben az érintett nyelvtani szerkezetek interpretációja akár egybe is eshet. Hermannak ezek a kurzusai nagyon emlékeztetéseket voltak számomra. A mai napig nem találkoztam ehhez hasonló olvasószemináriummal. Herman hatását a hiánya mutatja.

Valamiképpen hasonló a helyzet Réger Zita munkásságával. Sokunknak hiányzik. Az anyanyelv-elsajátítás és a nyelvi szocializáció összekapcsolódásait Zita egyedülálló módon írta le magyar és lovári cigánygyerekekkel végzett terepmunkák eredményeképp. Kutatásának egyik alapvető teoretikus eredménye volt az, hogy megmutatta: az anyanyelv-elsajátítás során a kisgyerek szabályfelfedező, nyelvi feltevésekre épülő tanulása és a nyelvi utánzás egyáltalán nincsen ellentmondásban egymással. Zita anyagaiból világosan látszott: az utánzás a felfedezett szerkezetek egyfajta gyakorlását, tudásának elmélyítését, és a hozzájuk

fűződő szociális szerep megtanulását jelenti. Az édesanyáknak a csecsemőkkel folytatott társalgásai a gyermeki utánzás nem tudatos vezérlését, a kommunikációs szerepek nyelvi jegyeinek az átadását végzik el. Zita kimutatta, hogy a szociális, kulturális hátrány éppen az anya–csecsemő társalgás szerkezeteinek közvetítésével válik a nyelvi hátrányos helyzet egyik forrásává.

Herman nevéhez fűződött az a gondolat, hogy a Nyelvtudományi Intézetben foglalkozni kellene az afázia nyelvi-nyelvészeti elemzésével. Ő maga is végzett ilyeneket Debrecenben. Réger Zita, akkor az Alkalmazott nyelvészeti osztály vezetője, valamiért engem kérdezett meg, hogy érdekelne-e a téma. 1991 februárjában találkoztam életemben először afáziás beszélővel az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézetben, és attól kezdve egyik meghatározó kutatási terület számomra a neurolingvisztika. Réger Zita osztályára kerültek azok a logopédusokból lett afázia kutatók, akikkel közösen elkezdtük a neurolingvisztikai kutatásokat. Az időben tehát utoljára Réger Zita hozott olyan döntést, javasolva nekem az afáziakutatások megindítását, mellyel pályámat befolyásolta. Egy okkal több, hogy szeretettel gondoljak vissza rá.

6. Szerintem a magyar nyelvészet kifejezés többértelmű, nem világos, hogy a Magyarországon művelt nyelvészetre vagy a magyar nyelv leírásával kapcsolatos kutatásokra értendő-e. Ha a Magyarországon művelt nyelvtudomány értelmezést adjuk a kifejezésnek, akkor azt mondanám, hogy két jelentős hatást vélek látni és annak különböző elágazódásait. Az első a generatív nyelvészet hatása. A Magyarországon művelt nyelvtudomány legtöbb területén vagy a generatív nyelvészet mellett vagy a generatív nyelvészet ellen keletkeztek különböző művek, azaz mind a követés, mind az ellenérvek felsorakoztatása a generatív nyelvészet hatásán alapul. Túl a generatív nyelvészet egyes korszakain és formáin, bizonyos distinkciók munkaeszközökké váltak a magyarországi nyelvtudományban, például a kompetencia/performancia chomskyánus értelmezése, vagy a grammatikalitás fogalma, a nyelvtudás teremtő jellege és mások. Idetartozik, hogy Magyarországon is megjelentek azok az elméletek, amelyek teoretikus ellenlábasai a generatív nyelvészettnek, például a funkcionális nyelvtan, a konstrukciós nyelvtan, a fej vezérelte frázis-szerkezet nyelvtan és mások. A világban ezek talán nagyobb arányban vannak jelen, mint Magyarországon, mintha a generatív nyelvészettel kapcsolatos elmélet-alternatívák nálunk kevésbé lennének köztudottak.

Amíg Európában és talán a tengerentúlon sokan úgy vélik, hogy a generatív nyelvészet tudományszociológiai, szervezeti okokból egyaránt jelentős hatalmi tényező is lett a nyelvészetben, addig ez itthon, Magyarországon nem ment végbe. Mivel a nézetek igazsága vagy téves volta nem hatalmi kérdés, ez szerencsés dolog. Más kérdés, hogy a generatív nyelvészet leíró módszereit inkább csak az utóbbi 15–20 évben vették széles körben komolyabban.

A másik alapvető hatás, amelyet észlelni vélek, ugyancsak az elmúlt 15–20 évben vált érezhetővé és hat napjainkban is, ezt pszicholingvisztikai és neurolingvisztikai hatásnak nevezném. A nyelvtudomány és az idegtudományok, a nyelvtudomány és a kognitív pszichológia határterületein olyan új problémák és kutatási módszertanok jöttek létre, amelyek több szakma embereit gyűjtik egy-egy kutatócsoportba és az így kifejlődő kutatások új belátásokat adnak a nyelv és az idegrendszer, illetőleg a nyelv és az emberi elme viszonyának a megértéséhez. A nyelvészekkel orvosok, matematikusok, pszichológusok, neurológusok alkotnak kutatócsapatokat, a számítógépes technika, és más, magas szintű technikák alkalmazása, a kísérletes és a teoretikus keretek összeillesztése új szakmákat hoz létre éppen ezekben az években.

„ADD TOVÁBB! ÉN IS ÚGY KAPTAM MÉG ANNAK IDEJÉN PAIS DEZSŐTŐL”

Békési Imre

A címként idézett mondatot Deme Lászlótól kaptam válaszul. Megkérdeztem tőle, még 1976-ban, miután a TMB bizottsága elismeréssel fogadta a – kollegiális-baráti, azaz nem TMB-hivatalos irányításával készült – Beszédmű értékű bekezdés konstrukciós formái című kandidátusi értekezésemet: „Professzor úr, miként tudom én ezt a rengeteg munkát, ötletet, törődést viszonzni?” – „Add tovább...!”

És mivel az itt feltett kérdésekből úgy látom, a kötet tisztelt Szerkesztői a felkért nyilatkozókra elsősorban kapcsolataik révén – személyekhez, szemléletekhez, metodikákhoz stb. fűződő viszonyaikon keresztül – kíváncsiak, Pais Dezső emlékéhez egy még korábbi időre, 1965-re is vissza kell lépnem. Ekkor mutatkoztam be egy előadással Budapesten a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. Az első sorban, előtttem alig három méterre kollégái – Kelemen József, Fábián Pál, Szathmári István, Szende Aladár, Rácz Endre és más ismert nyelvészek – körében ott ült Pais Dezső. Személyem még nemigen érdekelhette őket, hisz akkor alig volt három-négy cikkem; a téma talán már inkább (Az anyanyelvi oktatás határfoka és a tanári szemlélet: Nyr. 1966. 171–89). Később jöttem rá, hogy akkor alighanem maga a tény volt a fontos: kapott egy új tanársegédi posztot a magyar nyelvészet. Nem Budapesten ugyan, hanem Szegeden; s ott sem az egyetemen, hanem a főiskolán – de jött a szakmába egy fiatal nyelvész: hadd érezze, hogy jövője nemcsak önmagának, hanem az „öregeknek” is fontos.

Budapesti előadásom estéjén – Pais Dezső meghívására – ott ültem én is az Erzsébet Szálló éttermében a Kruzsok hosszú asztalának végén. Ha majd egyszer el kell számolnom önmagammal szakmai életutam mirevalóságával, ez az emlékem lesz a fórum.

1. Az első kérdésre nemcsak a magától értetődő, általános válasz következik (erősen intellektuális érdeklődésű, elvonatkoztatásra és rendszeralkotásra hajlamos egyéniség), hiszen a halbiológustól a sakkvégjáték-elemzőig minden kutató ilyen. Még magában az érdeklődés tartalma sem tekinthető meghatározónak: vagyis hogy a nyelv társadalmi (filozófiai-pszichológiai-logikai, szociológiai-pedagógiai stb.) vagy inkább természettudományi (matematikai-informatikai, kémiai, fizikai, fiziológiai stb.) vonatkozásai érdeklik-e jobban.

Lehet, hogy csak hazánkban – illetőleg ott is csak az utóbbi fél év században, amelyet a pályán töltöttem –, de tapasztalataim szerint egy mai magyar nyelvész általában nem önmagától olyan, amilyen. Tudományos milyensége (érdeklődése és eredményessége) jelentős mértékben függ attól a nyelvfelfogástól-metodikától, amelyet korának nyelvészete – s így részben vagy egészben maga is – követ. Az már személyes szerencse kérdése, hogy a kor igényli-támogatja, illetőleg csupán eltűri (vagy el sem tűri = nem tekinti tudományosnak) személyes érdeklődésének irányát, tárgyát, metodikáját.

2. E kérdés kapcsán mindenekelőtt három nevet kell megemlítenem. Nyíri Antalnál és Bálint Sándornál 1964 tavaszán doktoráltam, de – Inczei Géza jóvoltából – már 1955 őszén a látókörukbe kerültem. Az emberek közös dolgai (szokásai, nyelve, kultúrája) iránti érdeklődés volt közös a három egyívású kutatóban (Bálint Sándor 1904-ben, Inczei Géza 1906-ban, Nyíri Antal 1907-ben született), valamint tanári indíttatásuk is. Bálint Sándor a szegedi tanítóképzőben, Nyíri Antal a csurgói, Inczei Géza a szegedi Baross gimnáziumban tanult meg pedagógusként bánni tanítványaival. Ez a baráti bánásmód, kollegiális hangvétel, önzetlen segítőkészség a főiskolára, egyetemre kerülésük után is működött bennük. Mi, pályakezdő fiatalok minden áldását élveztük ennek, így – korosodván – bennünk sem vált ketté a nyelvész és a pedagógus. Nem volt véletlen, hogy tanársegéd-társammal, Zsolnai Józseffel a nyelvészet egyik értelmét közös cikkeinkben a kutatás iskolai „visszaalkalmazásában” láttuk (vö. Anyanyelvi oktatás és motiváció. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis*, 1965. 295–304; Egyetemi gondok. *Új Írás*, 1965. 12: 74-5).

Nyíri Antalhoz és Bálint Sándorhoz – jöllehet ők az egyetemen dolgoztak, én meg főiskolai hallgató voltam – rövid út vezetett. A főiskola magyar szakára éppen bekerült hallgatókat ugyanis Inczei tanár úr a legelső szemináriumon vallatóra fogta, ki hol töltötte gyerekkorát, s akkortájt kinek mivel foglalkoztak a szülei. A múlt idő használata indokolt volt. Az ötvenes évek elején a fél ország vándorolt: a földekről az iparba (ekkor kezdtünk „a vas és acél országa” lenni), a falvakból a városokba, illetőleg Budapestről Tiszapalkonyára, Sztalinvárosba, Komlóra, vagyis a politikai rendőrség szeme elől bányákba, gyárakba, munkásszállásokra.

Amikor a nyelvészeti szemináriumon rám került a bemutatkozás sora, igyekeztem szűkszavúan válaszolni. Felvételi papírjaim bal felső sarkán

egy nagy *E* betű töltötte ki a származási kategória rubrikáját; gyanakodtam, hogy származásom méltatlan, „egyéb” volta, mely 1950 óta üldözött (sem gimnáziumba, sem egyetemre nem engedtek be), a főiskoláról is kipenderít. Kissé nehezen hittem el, hogy Inczeffi tanár úr, amikor visszakérdez, hogy „Valóban *köteles*?”, valóban örül az én kisiparos származásomnak. „*Köteles* az apja? *Kötélfonó* vagy *kötélverő*? Hogy mondják ezt Kalocsán?”

„*Kötélgégyártónak* mondják” – válaszoltam, „sajnos” – tettem hozzá, talán a *gyártó* szó miatt gondolták, akik az „egyéb” bélyeget rám ragasztották, hogy mint egy „gyártó” leszármazottja „szülöm a kapitalizmust”. (Ma, a rendszerváltás második évtizedében, nem is tudom, föl vállalná-e az akkori kisipar a mai magyar kapitalizmust.)

Inczeffi tanár úr azonban őszintén örült nekem – később tudtam meg, hogy az ő apja meg *kocsigyártó bognár* volt annakidején Szászrégenben. Gyerekként ő is dolgozott apja műhelyében, én is. Mint *kerékhajtó* – akár tetszett, akár nem – belülről láttam, milyen anyagból (*kendőrből* vagy *kócból*), hogyan fonja a *mestör* a *fonalat*, fonalakból a *zsinórt*, zsinórokából a *kötelet*, melyikhez miféle *szérszámot* használ; így aztán, amikor elsőéves főiskolásként kiolvastam Freckay János Mesterségek szótárát, elég jól meg tudtam ítélni a szótár megjelenése, azaz 1912 óta 1958-ig végbement változásokat, illetőleg mindazt, ami a köteles mesterségben változatlan maradt. Ezen az alapon hívta fel rám mint főiskolai hallgatóra Inczeffi tanár úr Bálint Sándor és Nyíri Antal figyelmét.

Amikor aztán nyolc év elteltével, 1963 szeptemberében, az ELTE-n szerzett diplomával a zsebemben már Inczeffi Géza új tanársegédeként mutatkoztam be náluk (a bemutatkozás akkor még magától értetődő, sőt, elvárt magatartás volt), a táskámban lapult egy jó százoldalas kézirat a kalocsai kötelesmesterségről; abban azonban, hogy alig fél év múlva, 1964 tavaszán már védhettem is a doktori értekezésemet, mindhármuk érdeklődésének, munkájának, segítségének legalább akkora szerepe volt.

3. Munkahelyem főiskolai jellege, vagyis hogy az a Magyar Nyelvészeti Tanszék nem az egyetemen, hanem a főiskolán működött, nyelvészeti kutatásaim szempontjából inkább kedvező volt, mint kedvezőtlen. Nem volt ugyan könnyű félénként új és új tárgyak tanítására felkészülni; a főiskolai koncepció ugyanis – nemcsak a nyelvtudomány területén – a teljes tanterv tanításképes ismeretét kívánta meg a fiatal

oktatóktól. De nem is volt csőlátásunk! Annyira nem, hogy amikor Kalmár László 1965-ben matematikai kurzust hirdetett meg a fiatal szegedi kutatóknak, a főiskoláról is számosan vettünk részt ezen. Szeged akkori két nagy könyvtára, az egyetemi és a Somogyi is rendelkezésünkre állt, de a főiskolai tanszékeknek is komoly könyvtárak voltak. Az egyes tanszékek ugyanis igen gazdag könyvállományt örökölték a budapesti elődöktől, az Erzsébet Nőiskolától, valamint a Paedagogiumtól, így a Magyar Nyelvtudományi Tanszék is mintegy hétezer kötetet.

És az olvasnivaló mellett a tanszéken követhető példa is volt bőven. Így haláláig, 1954-ig a tanszék mindenese: hol vezetője, hol professzora volt Csefkó Gyula, aki szóléskutatásaival és – az 1948-ban a politika által eltörölt – akadémikusi rangjával igencsak magasra tette a léceket. Igénységével méltó volt hozzá Benkő László, aki a hatvanas évek elején már dolgozott az első magyar írói szótáron, a Juhász Gyula-szótáron; Inczei Géza a helynévkutatásban érdemelt ki máig tartó elismerést (Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata, 1970). 1964-ben jelent meg a tanszéken Török Gábor, aki az „osztatlan filológia” jegyében hozta létre a ma is páratlan – nem csupán rám, hanem kollégáira s tanítványaira (Fejes Katalin, Nagy L. János) igen nagy hatással lévő – József Attila-elemzéseit (A líra: logika. 1968; A lírai igefüggvények stilisztikája. 1974; A pecsétek feltörése. 1983. stb.) Ebben a közegben még ha akartam volna se lógathattam volna a lábam.

Mindezzel együtt – ha pályakezdő éveimnek témákban szóródó publikációit nézem – a közismert romantikus lovas figurája rémlik fel akkori magamban, aki egyidejűleg akar minden irányba ellovagolni. Fiatal munkatársaimat, Galgóczi Lászlót és Nagy L. Jánost – akiknek mint tanársegédnek lettem 1982-ben a tanszékvezetőjük – ettől a hibától sikerült megóvnom; talán nem véletlenül vették át 2000-ben, főiskolai tanszéken, egyetemi tanári kinevezésüket.

4. A népi kismesterség szókészletének kutatásával ugyan még szerencsém is volt, hiszen a kiváló néprajzosnak, Bárány Jánosnak a jóvoltából igen értékes levéltári anyaghoz jutottam (vö. Egy kötélverő mester javainak inventáriuma 1817-ben Kalocsán (Nyíri Antal hetvenéves. JATE. Szeged. 1997. 7–28), de – pszichológiai, filozófiai, logikai érdeklődésem miatt – egyre inkább az elméleti megközelítésekhez vonzódtam. Ezt látva és belátva, Inczei tanár úr átadta nekem az eddig általa tartott Bevezetés a nyelvtudományba című előadást, amihez Horger Antaltól

kezdődően (A nyelvtudomány alapelvei, 1914) Lyons akkor itthon még igencsak újnak számító könyvéig (Introduction to Theoretical Linguistics, 1968) mindent feldolgoztam. A sorból két munka lett számomra a legizgalmasabb: Gombocz Zoltán jelentéstana (A magyar történeti nyelvtan vázlata. 1926), valamint Antal Lászlónak a Formális nyelvi elemzése (1964).

A két könyv két világ volt ugyan, de bennem megfértek volna, hiszen a szókép jelentéstani kérdéseiről közölt cikkem mellett (Nyr. 1967. 338–45) elég jól fogadott strukturalista tanulmányt is közöltem A szófaj-változtató képzés lehetőségeinek elméleti vizsgálata címmel (Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, 1968. 41–9). Megférni sajnos Antal László nem akart Gomboczcal (Általános Nyelvészeti Tanulmányok I., 1963. 11–7), és ez szakmai pályára állásom szempontjából bennem komoly konfliktust keltett. Ennek hullámveréseként jelent meg – a nyelv „homogén” természetének Antal-féle interpretációjával szemben – néhány vitáirásom. Ezeket egyrészt A nyelv heterogén természetéről című tanulmányomban összegeztem (Általános Nyelvészeti Tanulmányok VII., 1970. 57–75), másrészt – jóízű sörözetések és adomák közben – személyesen „értékeltük ki” magával Antallal, akivel 1980 őszén-telén egyidejűleg tartózkodtunk a Humboldt Egyetemen.

Szakmai konfliktusom egyébként nemcsak Antal Lászlóval volt, bár a vele kapcsolatos problematikától nem függetlenül. 1968-ban úgy gondoltam, van elegendő tapasztalatom nyelvészetből, filozófiából és pedagógiából, így felvételemet kértem anyanyelv-pedagógiai aspirantúrára. Úgy kirúgtak, hogy a lábam sem érte a földet. Filozófiából ugyanis ugyanaz a filozófusnő vizsgáztatott, aki nem sokkal azelőtt egy nyolcoldalas dörgelemben utasította vissza ötoldalas, korábbi cikkemet, amelyben a nyelv problematikájának ontológiai megközelítése mellett érveltem (A nyelv létezésének kérdéséről. Magyar Filozófiai Szemle 1966. 842–6). Ő – a kor hivatalos divatja szerint – a „létezést”-t is ismeretelméleti (gnoseológiai) keretben ajánlotta tárgyalni. A TMB titkára – a munkahelyemre, a főiskola főigazgatójának is elküldött – felvételemet elutasító értesítésében azt nem írta ugyan, hogy szakmailag nem feleltem volna meg, azt viszont sajnos írta rólam, hogy „világnézeti megalapozottsága gyenge”. Ha ez a minősítés a főiskolán 1968-ban nyilvánosságra kerül, szedhettem volna a sátorfámat; az akkori főigazgató, a matematikus Szendrei János azonban a TMB levelét becsúsztotta a személyzeti iro-

dában őrzött kartotékomba, s annak jótékony homályában elfelejtődött. Aspirantúrára azonban nem volt ajánlatos még egyszer jelentkezni.

5. A szöveg nyelvészeti kutatását Magyarországon – mondatszerkezeti vizsgálataival – még a hatvanas években Deme László alapozta meg. Mindenekelőtt az egypólusú (Deménél: állítmányközpontú) szerkezet-felfogásával, amellyel az élő mondatokat a feltételezett „mondat fölötti szövegegység” szerkezetrészeként lehetett vizsgálni (vö. Deme László mondat szemléletéről. MNy. 2002. 129–33); másrészt az összetett mondat szinteződésének és tömbösödésének feltárásával (Deme: Nyr. 1966. 392–404), amelyre ráépülhettek a mondat fölötti alakulatok különféle vizsgálatai (vö. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Akadémiai, 1982). Eredményességem szempontjából – számtalan személyes ötlet, segítség mellett – Deme Lászlónak az a tanácsa bizonyult legmeghatározóbbnak, amellyel az elemszintű (ma úgy mondanánk: koreferenciális) elemzéstől az elemeket tömbökbe foglaló tartalmi-logikai viszonyítás felé terelte a figyelmem (vö. A közös elemek kapcsoló szerepe a mondat fölötti szövegegységben. NyelvtudÉrt. 1974. 82–6). A koreferenciális elemzés ugyanis máig nem jutott el megvitatható tipológiáig, míg a mondatok sorrendjével összefüggő tartalmi-logikai viszonyítás gyakorisági és kísérleti vizsgálatokat is lehetővé tett (vö. Tipológiai és gyakorisági adatok a bekezdésnyi beszédmű szerkezetéről. NéprNytud. 1974. 9–19; A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. ÁNyT XI. 1976. 16–30. stb.).

Amikor a megszorító ellentétnek a kauzális viszonyokkal összefüggő szerkezetalkotó szerepét A gondolkodás grammatikája c. könyvemben leírtam (Tankönyvkiadó, 1986), abban a hitben voltam, hogy a leírás elfogadhatóan teljes. Hogy ezt csak azért látom így, mert nem törődöm a szerkezet implicit konstituenseivel, arra Petőfi S. János hívta fel a figyelmem. Ettől kezdve a *de*-viszony környezetstruktúrájában részt vevő kauzális viszonyokat (*tehát, hiszen*) – Petőfi S. János tanácsára – implikációs műveletek alkotórészeinek tekintem. Ezzel olyan kutatási kerethez jutottam, amelyben az egyedi tényállásra vonatkozó megnyilatkozáshoz hozzárendelhetjük a rá vonatkozó általános/konvencionális tudást/hiedelmet/reményt stb., vagyis a különféle szerkezet típusokként felfogott ellentétfajták vizsgálatába ellenőrizhető módon építhetünk be pragmatikai komponenseket. (Vö. Szöveg az egész világ. Petőfi S. János 70. születésnapjára, 62–75. Tinta Könyvkiadó, 2002.)

Az 1992 decemberében megvédett „Ellentétes szerkezetek szemantikai-pragmatikai interpretációs modellje” című akadémiai doktori értekezésben (Jelentésszerkezetek interpretációs modellje. Egy modell az argumentatív szövegtípus tanulmányozásához. JGYTF Kiadó, Szeged, 1993) „kettős szillogizmus” elnevezés alatt részletezem a *de*-viszony környezetstruktúrájaként felfogott elvi jelentésszerkezetet. Az elnevezés arra utal, hogy a természetes szövegek érvelő gondolatmenetében a deduktív következtetés nem csupán egyetlen szálon futhat le, hanem igen gyakori a kettősség; főként olyan ígétípusok esetében, amelyek jelentése – ha ellentétes szerepet kapnak – megokolás nélkül hiányos maradna (pl. ..., *de nem válaszolt, mert...*). E kérdéskörrel számos tanulmányt írtam, amelyek egyik tematikus egységét az Oszthatlan filológia című kötetemben összegeztem (Tiszatáj könyvek, 2001); legtöbbet azonban saját periodikánkban, az 1990-ben – Petőfi S. János kezdeményezésére – indított, s 2007-ben a 18. köteténél tartó Szemiotikai Szövegtanban írtam róla. (Lásd még Sprachtheorie und germanistische Linguistik 13.2 [2003] és 14.1 [2004].)

6. Itt szeretnék visszautalni arra, amit az első pontban a nyelvész mifélesége kapcsán a szerencse tényezőről mondtam. A szerencse – akár megléte, akár hiánya – nemcsak a személy, hanem a tudomány vonatkozásában is fontos szerepet játszhat. Például nem kellene ma oly értetlenül állnia a magyar közoktatás vezetőinek a – magyar tanulók szövegértését leminősítő – 2003-as PISA-jelentés előtt, ha az ötven évvel korábbi tudományirányítás felismerte volna a tanulói szövegek tudományos kutatásának fontosságát (pl. Baranyai Erzsébet–Lénárt Edit: Az írásbeli közlés gondolkodáslélektani vonásai. Akadémiai, 1959). Vagy ha már – sajnálatos módon – a tudománypolitikusok a korabeli magyar törekvéseket nem találták elég súlyosnak, akkor a tudomány élvonalát a nyelvészetben is megjelenítő külföldi munkák közül legalább az ugyancsak angol nyelvű sorozatoknak kellett volna elhinniük (Harvard Educational Review, Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour, National Council of Teachers of English stb.), hogy a tanulói szövegértés-szövegalkotás vizsgálatában és fejlesztésében nem csupán a pedagógia és a pszichológia kutatóinak van feladatuk, hanem a nyelvészeknek is.

Természetesen azt is látom, hogy a „Mi nyelvtudomány, mi nem nyelvtudomány?” s – ebből következően – „Ki nyelvész, ki nem nyelvész?”-féle kérdések felmerülése és megválaszolása csak részben tartozik a tu-

domány mindenkori irányítására; legalább ennyire fontos a hazai kutatás aktuális nemzetközi beágyazottsága: lépéselőnye, lépéstartása vagy elmaradottsága. Így például remélhető, hogy – miután a magyar nyelvet modellalkotó, deduktív úton vizsgáló nyelvészetünk felzárkózott más nyelvek ilyen vizsgálataihoz – magasabb szinten térhet vissza a nyelv és a nyelvhasználat korábbi és mai kérdéseinek elmélyültebb vizsgálatához. S nagyjából ebből a gondolatkörből következik összegző válaszom az első pontban feltett kérdésre is.

A nyelvész is, mint minden tudós, egyre mélyebb (logikai, matematikai szabályokkal is leírható) összefüggéseiben vizsgálja tárgyát, de hipotéziseinek – ha csak egészen vékony szálon is! – kapcsolatban kell lenniük a nyelv életével. Ha érdeklődéséből az élő nyelv hiányzik, akkor lehet tudós, de nyelvész – szerintem – aligha.

MI, FINNUGRISTÁK

Csúcs Sándor

1. Mi, finnugristák, pontosabban finnugor nyelvészek különösen a rendszerváltás óta folyamatos támadások kereszttüzeiben dolgozunk. A magyar nyelv eredetével kapcsolatos tudománytalan nézetek természetesen nem a rendszerváltás szülöttei, a délibábos elméletek régebbiek, mint a finnugor származtatás tudományosan megalapozott teóriája. Ezekkel már elődeink is reménytelen küzdelmet folytattak. Azért reménytelen, mert az ellentábor tagjai annyira hisznek saját elméletükben, hogy semmiféle tudományosan megalapozott érvelés nem tántorítja el őket nézeteiktől, amelyeket jobb ügyhöz méltó szorgalommal és lelkesedéssel terjesztenek. Különösen azóta, hogy a politikai rendszer megváltozásának köszönhetően erre korlátlan lehetőségeik nyíltak. Mielőtt bárki félremagyarázná utóbbi mondatomat, sietek kijelenteni, hogy a véleménynyilvánítás teljes szabadsága a délibábos elméletek híveit is megilleti, és a legkisebb mértékben sem kívánom vissza azokat az időket, amikor Magyarországon központilag döntötték el, hogy mit lehet publikálni és mit nem.

A szerkesztők kérdéseire adott válaszomat azért kezdtem a fenti eszmefuttatással, mert úgy gondolom, hogy a nyelvészet eredményes műveléséhez mindenek előtt jól megalapozott érvelés és a tudományág módszertani elveihez való szigorú ragaszkodás szükséges. Ez persze bármely más tudományterületre is érvényes, és ebből következik, hogy véleményem szerint egy nyelvésznek alapvetően ugyanazokkal a tulajdonságokkal és képességekkel kell rendelkeznie, mint bármely más tudományág művelőjének, vagyis az említetteken kívül fel kell ismernie tudománya aktuális problémáit, és ezek megoldását kell keresnie. Az olyan általános emberi jó tulajdonságok, mint szorgalom, kitartás, türelem stb. felsorolásától most eltekintek, ehelyett néhány olyan dologra hívnám fel a figyelmet, amelyeket én nagyon fontosnak tartok. Az első a holisztikus szemlélet. Kutatásaink során ugyan a legtöbbször részletkérdésekkel foglalkozunk, azt azonban mindig látnunk kell, hogyan illeszkedik be az éppen tanulmányozott probléma a nyelv teljes rendszerébe, a szinkrón nyelvi rendszer hogyan része a nyelvi változások rendszerének, és e kettő milyen viszonyban áll a nyelvet használó személyekkel és társadalommal.

A második a filozófiából Occam borotvája néven ismert elv (Non sunt multiplicanda entia praeter necessitatem 'Az entitásokat (a dolgok

lényeges vonatkozásairól alkotott gondolati konstrukciókat) nem szabad a szükségesnél nagyobb mértékben szaporítani.’). Ez tehát azt mondja ki, hogy ne alkossunk felesleges kategóriákat, és elméleteinkben törekedjünk az egyszerűsége.

A harmadik, hogy saját elképzeléseivel, ötleteivel kapcsolatban mindenki hajlamos egyfajta vakságra. Ezért tudatosan kell törekednünk arra, hogy minél erősebb kritikával szemléljük saját alkotásainkat, és lehetőleg már mi magunk vegyük észre bennük a hibákat, hiányosságokat.

Végül a negyedik, a nyelvnek, a nyelvi tényeknek mindenek felett való tisztelete. A nyelvész az egyetlen, aki számára a nyelv a kutatás tárgya és eszköze is egyben. Így fokozott mértékben tisztában kell lennie azzal, hogy a nyelv (és mi, finnugristák hozzátehetnénk: minden nyelv, a néhány száz vagy néhány ezer ember által beszélt veszélyeztetett nyelvek is) az emberi elme legnagyobb alkotása, amellyel fontosságának tudatában kell foglalkozni.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a fentiekben közismert igazságokat és közhelyeket fogalmaztam meg. Ezért elnézést kérek a szerkesztőktől és az olvasóktól, ennyi telt tőlem.

2. Hogy finnugor nyelvész lettem, abban néhány tanárom és egy megfontolás játszott döntő szerepet. Elsőként gimnáziumi orosz tanáromat, Víz Istvánt kell említenem. Ő vitt el néhányunkat a járszági tanyavilágba, Jászágóra nyelvjárást gyűjteni. Cipeltük a nehéz orsós magnót, és csak a helyszínen derült ki, hogy a faluba még nincs bevezetve a villany. Szerencsére volt mozi és annak áramfejlesztője, amelyről a magnót is működtethettük. Most már csak be kellett járni a tanyavilágot és rábeszélni a megfelelőnek tűnő közlőket, gyalogoljanak be a moziba, hogy hangfelvételt készíthessünk velük. Hazatérve sok-sok órát töltöttünk a lejegyzéssel, gépeléssel, míg végre elkészült a mű és beküldhettük az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők pályázatára, ahol is dicséretet és könyvjutalmat kaptunk. Jó buli volt, ami nem kis mértékben befolyásolta későbbi választásomat.

Víz Istvánt a rokon nyelvek is érdekelték. A Minisztertanács Tanácsai Hivatalánál dolgozó sógornője közbenjárására kiengedtek a lakására egy Magyarországon a szovjet hadseregben szolgáló udmurt (votják) származású katonát, akitől magnó segítségével néhány órányi nyelvi anyagot gyűjtött. Ezt lejegyezte és, ha jól emlékszem, fordítással is ellátta. Publikálni azonban sajnos sem akkor, sem azóta nem publikálta.

Az udmurt katonával én nem találkoztam, de a hangfelvételt és a leírt szöveget tanárom megmutatta nekem. Feltehetőleg nem azzal a szándékkal, hogy pályaválasztásomat befolyásolja, de – mint az a továbbiakból kiderül – mégis azt tette.

Már az általános iskolában erőteljesen humán érdeklődésű voltam, elsősorban osztályfőnökömnek, egyúttal magyar- és történelemtanáromnak, Párduc Józsefnek köszönhetően, akinek irodalmi szakkörére szorgalmasan jártam. A szakkörön sok hasznos és érdekes dologgal foglalkoztunk. Ezek közül már csak arra emlékszem, hogy elolvastuk Ilosvai Selymes Péter Toldiját.

Humán érdeklődésem a gimnáziumban tovább erősödött, így természetes volt, hogy a magyar szakra jelentkezem. A párvaként számba jöhető történelem szaktól az tántorított el, hogy túlságosan átpolitizálódott, s úgy éreztem, hogy ezt az én gyomrom nem veszi be. Így szinte egyetlen lehetőségként maradt az orosz szak, ami minden szempontból szerencsés választásnak bizonyult. Egyetemi terveim majdnem megghiúsultak, mert akkori osztályfőnököm – a Párt hűséges és némileg elvakult katonája – először nem támogatta jelentkezésemet, arra hivatkozva, hogy édesapám katonatiszt volt a Horthy-rendszerben. Az édesapámmal folytatott beszélgetés után, és a tantestület nyomására végül mégis beleegyezett, hogy a bölcsészkarra jelentkezsem.

Amikor második kísérletre bekerültem az ELTE bölcsészkarára még elsősorban irodalommal akartam foglalkozni, de hamarosan kialakult az a meggyőződés, hogy gyakran az irodalomtudományban is a nekem ellenszenves politikai szempontok érvényesülnek. Ez a felismerés erőteljesen a nyelvészet felé fordított. Elhatározásomat a már említett középiskolai élmények mellett tovább erősítette, hogy az egyetemen már az első évben olyan tanáraink voltak, mint Antal László, Péter Mihály és Lakó György. Antal László tartotta a Bevezetés a nyelvtudományba c. kurzust, ahol lelkesen fejtegette a Magyarországon akkor újdonságnak számító strukturalizmus elveit és módszereit. Antalhoz szemináriumra is jártam, ahol lefordítottam és ismertettem egy fejezetet Trubetzkoy könyvének (Grundzüge der Phonologie) orosz változatából. Péter Mihálytól szlavisztikát, majd orosz nyelvtörténetet tanultam, később mindkettőnek nagy hasznát vettem.

Lakó tanár úrhoz az első évben a magyar szókészlet finnugor elemei c. speckolra jártam olyan kollégákkal, mint Jászó Anna és Kiss Jenő. A

kíváncsiságon kívül választásomban az is szerepet játszott, hogy abban az időben nem messze laktunk Lakótól és évekig ugyanabba a templomba jártunk misére. A hatvanas évek elején úgy éreztem, hogy – mint vallásos fiatal – az akkori magyar társadalom lenézett és legfeljebb megtúrt rétegébe tartozom. Ezért volt nagy dolog számomra, hogy egyetemi professzorom is osztja világnézetemet. Lakó világos és jól követhető előadása újabb lökést adott a nyelvészet felé vezető úton.

Amikor pedig, mint magyar szakosnak, meg kellett ismerkednem valamelyik, választható rokon nyelv alapjaival, akkor természetesen az ud-murtot választottam és kezdtem el tanulni M. Velenyák Zsófia vezetésével. Ez a nyelv képezi azóta is kutatásaim fő tárgyát.

Egy-két év múlva került sor a finnugor szak megalapítására és én ekkorra már döntöttem a finnugor nyelvészet mellett. A szak akkor ún. C szak volt, három éves tanulmányi idővel, amelyet harmadik szakként lehetett felvenni a harmadév elején. A finnugor szakot az ELTÉ-n akkoriban kétévenként indították, és én éppen két finnugor szakos évfolyam közé estem. Ezért a Dékáni Hivatal bürokratái először nem akarták engedélyezni a szak felvételét. Végül Lakó professzor közbelépésre mégis engedélyezték, azzal a feltétellel, hogy finnugor szakos tanulmányaimat a másik két szakommal egy időben kell befejeznem. Ennek teljesítése szerencsére semmi problémát nem okozott, mivel addig is minden finnugor órára jártam, amire csak tudtam, és ezeket a tantárgyakat is beszámították. Sőt, még szerencsésnek is mondhatom magam, mert egyetemi kollégáim lettek az egy évvel felettem járók (Jászó Anna, Kiss Jenő) és az egy évvel alattam járók is (Honti László, Korenchy Éva, Szij Enikő, Zaicz Gábor).

3. Az egyetem elvégzése után a Kar illetékes bizottsága az általam megpályázott nyelvtudományi intézeti kutatói, illetve szakközépiskolai tanári állás helyett egy kőbányai általános iskolai tanári állást kínált, amit – más választásom nem lévén – természetesen elfogadtam. Itt töltöttem el három évet. Kollégáim és az iskola vezetői jóindulatú csodálkozással vették tudomásul tudományos hobbimat. Elvben ugyan lehetséges lett volna órakedvezményt és kutatónapot kapni, de ennek gyakorlati megvalósítása lehetetlennek bizonyult. Sőt, mint a legfiatalabb férfi tanárt még az úttörőcsapat vezetésével is megbíztak, ami ugyan anyagi előnyökkel járt, de a kutatómunkát inkább akadályozta.

Így aztán maradt a nyári szünidő, amikor a napközis táborban a csendes pihenő idején írtam egyetemi doktori értekezésem szócikkeit.

Talán 1968 őszén vagy 1969 tavaszán értesített Lakó tanár úr, hogy pályázni lehet a Helsinki Egyetem magyar lektori állására. Segítségével be is adtam a pályázatot, az állást azonban Keresztes László kapta meg. Pályázatom mégsem volt hiábavaló, mert segítségével a következő évben elnyertem a Turkui Egyetem magyar lektori állását. Közben 1969 őszén megvédtem egyetemi doktori értekezésemet és megjelent első cikkem a Nyelvtudományi Közleményekben.

A Turkui Egyetemen a körülmények sokkal kedvezőbbek voltak, mint az iskolában. Igaz, viszonylag magas óraszámban (heti 12–14 óra) tanítottam az egyetemen, heti négy órában az egyetemen kívül is tanítottam magyart, két éven át pedig hetente egyszer a Tamperei Egyetemre is átjártam. Az első három évben elég sok időmet elvette egy kezdő magyar nyelvkönyv írása, amelynek a jelenlegi lektor, Varga Judit által kibővített és korszerűsített változata nemrég jelent meg. Az anyagi biztonság, a tanszéken uralkodó nyugodt légkör, a saját szoba, a jó könyvtár, a kielégítő technikai feltételek végső soron ideális keretet biztosítottak az eredményes kutatómunkához. Külön köszönettel tartozom akkori tanszékvezetőmnek, Alho Alhoniemi professzornak azért, hogy a magyar órákon kívül finnugor nyelvészeti stúdiumokat is vezethettem (pl. magyar, udmurt és komi nyelvtörténet, tudománytörténet, finnugor–török kapcsolatok stb.). Ezek sokat segítettek az egyes témakörökben való elmélyülésben. A turkui évek eredménye néhány nagyobb tanulmány és kandidátusi értekezésem koncepciójának kialakítása, illetve az anyaggyűjtés megkezdése.

1976 tavaszán hívott a Nyelvtudományi Intézetbe Hajdú Péter, az akkori igazgató. Tudományos munkatársként kerültem 1976. szeptember 1-jén a Finnugor Osztályra, az MTA Kézirattárába távozott Korenchy Éva helyére. Az ő helyére kerültem az Uráli Etimológiai Szótár (Uralisches Etymologisches Wörterbuch = UEW) szócikkeit író csapatba is. Ez lett számomra az etimológiai kutatás magasiskolája. Etimológizálással addig is foglalkoztam, hiszen ilyen témájú volt egyetemi doktori értekezésem és akkor már javában készülő kandidátusi értekezésem is, de a Bécsben tanító Rédei Károly vezetésével folyó munka értette meg velem igazán az etimológiai kutatás komplexitását és valójában ekkor sajátítottam el a finnugor etimológiai kutatás, tágabb értelemben a nyelv-

történeti kutatás módszereit. Az UEW megjelenése után megkezdődött a szótár anyagának számítógépes adatbázissá történő átalakítása, immár az én vezetésemmel és Bátori István koblenzi professzor számítástechnikai segítségével. Az adatbázis elkészült, de a munka nem fejeződött be, mert számos bővítést tervezünk hozzá, amelyek teljesebbé teszik az adatbázist, megkönnyítik és hatékonyabbá teszik a vele végzett munkát.

Az Intézet biztosította a megfelelő háttérrel egyéni kutatásaimhoz is, itt készült kandidátusi, majd akadémiai doktori értekezésem és számos kisebb tanulmányom. Az itt töltött közel 41 év alatt tulajdonképpen munkahelyem, a finnugor osztály munkatársi gárdája szinte teljesen kicserélődött, a külföldre távozottak vagy nyugdíjazottak helyét fiatal, tehetséges, lelkes és jól képzett munkatársak foglalták el. 1993 szeptemberétől 1998 februárjáig, néhány évig én is távol voltam, Helsinkiben igazgattam a Magyar Kulturális és Tudományos Központot. A kulturális szervezőmunka és a diplomatastátusból adódó protokolláris feladatok ugyan sok időmet elvitték, de azért arra is maradt időm, hogy tanítsak a Helsinki Egyetemen és elvégezzem az anyaggyűjtést és rendszerezést akadémiai doktori értekezésemhez.

Az Intézetben töltött évtizedeket csak két nagyobb incidens zavarta meg, a két költözés a Szentháromság utcából a Karmelita kolostorba, majd onnan a Benczúr utcába. Innen az én időmben remélhetőleg már nem költözünk tovább. A finnugor osztály elhelyezésére egyik épületben sem lehet panasz, de a könyvtár elhelyezésének körülményei inkább romlottak, mint javultak.

Köszönet illeti az Intézet előző és jelenlegi vezetését, hogy itt lehet a Reguly Társaság székhelye és itt szerkeszthetjük a Finnugor Világ c. lapot.

4. Nyelvészeti nézeteim kialakulását azok a tanáraink és idősebb kollégáink befolyásolták, akiket korábban már említettem. Így Antal László hatására első egyetemi éveimben a strukturalizmus híve voltam és lelkesen olvastam Antal könyveit, A magyar esetrendszer-t és a Formális nyelvi elemzés-t. Még egyetemi éveimben megismerkedtem – ha elég felületesen is – a generatív nyelvtannal, és néhány évig azt gondoltam, hogy ez az az elmélet, amelynek segítségével egy nyelvi rendszer pontosan leírható. Aztán kiderült, hogy mégsem. Ezek az elképzelések azonban saját munkásságomban nem játszottak különösebb szerepet, mivel érdeklődésem hamar a nyelvtörténet felé fordult. Az udmurt magán-

hangzók történetének kutatása során alkalmaztam ugyan a generatív fonológiát, és ez igazolta a hagyományos módszerrel elért eredményeimet, de éppen ez mutatta meg a generatív módszer korlátait.

Természetesen én is vallom, hogy a nyelv rendszer. De ehhez a triviális megállapításhoz két további sajátságot fűznék hozzá. Nevezetesen, hogy a nyelv nyílt és redundáns rendszer. Ennek a két tulajdonságnak a fel- és elismerése különösen a nyelvtörténész számára fontos, hiszen ezek teszik lehetővé a nyelvi változásokat, a szókincs bővítését jövevényszavak átvételével, földrajzi, egyéni és csoportokra jellemző változatok kialakulását stb. Különösen fontos a redundancia szerepe. Egy-egy nyelv mintegy 70 százalékos redundanciája a fentiekén kívül az eredményes kommunikációhoz is szükséges, ugyanakkor azonban lehetetlenné teszi a teljes és tökéletes nyelvreírást.

Az utóbbi években alakult ki az a meggyőződése, hogy a nyelv és az azt használó közösség kaotikus rendszert alkot. A kaotikus rendszerekre az jellemző, hogy a kezdeti feltételekben jelentkező nagyon kis különbségek kumulálódnak, vagyis a végállapotban nagyon nagy különbségeket figyelhetünk meg. A nyelvtörténeti kutatás szempontjából ez azt jelenti, hogy a nyelvi változások okait és lefolyását többnyire egyáltalán nem, vagy csak töredékesen állapíthatjuk meg. Úgy gondolom azonban, hogy ez nem ok az ismeretelméleti pesszimizmusra, kutatható mindig lesz.

5. Pályám során szakterületem két nagy egyéniségével kerültem közvetlen kapcsolatba, Lakó Györggyel és Hajdú Péterrel.

Mindkettőjüket szerettem és tiszteltem (bár ők sajnos nem nagyon szívelhették egymást), de remélem, nem sértem senki érzékenységét, ha egy-két kritikus megjegyzést is teszek velük kapcsolatban.

Mint az eddigiekből kiderült, Lakó professzor több alkalommal is döntően befolyásolta sorsom alakulását. Talán ezeknél is fontosabb az, amit Lakótól előadásain és szemináriumain öt év alatt tanultam. Ma is megvannak pl. permi nyelvtörténeti előadásairól készült jegyzeteim, amelyeknek saját tanári praxisomban nagy hasznát vettem, és amelyek ma is érvényes megállapításokat tartalmaznak. Még ennél is fontosabb a kutatói magatartás és módszer, amit Lakó professzortól meg lehetett tanulni. Ezt lehetetlen néhány mondatban elmondani, igazából csak gyakorlatban, évek alatt lehet elsajátítani. Legfontosabb jellemzője talán a maximális pontosságra való törekvés a vonatkozó szakirodalom ismeretében, a hivatkozásokban, a nyelvi adatok közlésében. „Mindig

mindennek utána kell nézni!” – ez a Lakó-szemináriumokon nem egyszer elhangzott mondat olyan mélyen rögződött bennem, hogy én is ezt mondogatom folyton a saját diákjaimnak. A ma is eredményesen működő volt Lakó-tanítványok sora a bizonyítéka annak, hogy a Professzor úr sikeres tanár volt. Azt azonban remélem, hogy hozzám hasonlóan többi tanítványa sem sajátította el Lakó pesszimizmusát.

Lakó halála után jelenlegi másik munkahelyem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara vásárolta meg a Professzor szakkönyvtárát a finnugor tanszék számára. Ez azt jelenti, hogy munkámban ma is támaszkodhatom Lakó professzor segítségére, hiszen minden általa olvasott könyvet ceruzával írt széljegyzetekkel látott el, a címlapon pedig azt is feltüntette, hogy ki, mikor és hol ismertette az illető könyvet.

Hajdú Péter sok szempontból Lakó ellentéte volt. Lakó óvatos és tartózkodó konzervativizmusával szemben őt a minden új iránti, olykor talán túlzó lelkesedés jellemezte. Tanárom sosem volt, de mint kortársaim és az utánunk következő nemzedékek számára, számomra is alapmű volt és a marad a BUNy (Bevezetés az uráli nyelvészetbe) c. tankönyve, amelynek lassan többedik kiadása is salátává foszlik a gyakori használatból. Hajdú is döntően befolyásolta sorsomat azzal, hogy az Intézetbe hívott. De nemcsak az enyémet, hanem a hetvenes-nyolcvanas években szinte minden hazai finnugristáét, hiszen minden elképzelhető tisztséget megszerzett és valóságos befolyása még az ezek által biztosítottnál is nagyobb volt. Nagyvonalúsága és szakterületünkön kivételes hatalma néha talán meggondolatlan lépésekre ösztönözte, amelyeket később maga is megbánt, mint erre írásos bizonyíték is van. (Lásd visszaemlékezéseit A nyelvészetről – egyes szám első személyben első kötetében.) De hát az vesse rá az első követ. . .

6. Hogy milyen irányzatok hatottak, hatnak a magyar nyelvészetre? Ha egy szóval kellene válaszolnom, azt mondanám: mindegyik. Kicsit részletesebb válaszomat azzal kezdem, ami nem. A marrizmus kudarca után szerencsére senki sem próbálkozott meg egyedül üdvözítő marxista nyelvészeti elmélettel előállni. Így aztán mindnyájan marxisták voltunk, hiszen a kandidátusi szabályzatban benne volt, hogy csak marxista elkötelezettségű kutató lehet kandidátus, de marxista nyelvtudomány nem volt. Sőt, még azt se várták el tőlünk, hogy nagyon hangoztassuk mar-

xista meggyőződésünket, bár azt azért nem volt tanácsos hangosan kimondani, hogy „én bizony nem vagyok marxista”.

Így aztán a hatvanas évek elejétől többé-kevésbé szabadon áramlottak be nyugatról az újabb és újabb elméletek. Ezeket azonban a már említettek kivételével én nem kísértem figyelemmel, így csak bizonytalan és homályos benyomásaim vannak arról, hogy hatottak vagy hatnak a magyar nyelvészetre. De hát „Virágozzék száz elmélet”, nagy részük néhány év múlva úgyis elfelejtődik.

Komolyra és saját tudományterületemre fordítva a szót, őszintén örülök annak, hogy hazai fiatal finnugristáink munkásságában egyre nagyobb helyet foglalnak el a szociolingvisztikai kutatások, amelyek nemcsak tudományos szempontból fontosak, de gyakorlati hasznuk is lehet, amennyiben hozzájárulhatnak a veszélyeztetett rokon nyelvek fennmaradásához.

Az utóbbi években komoly erőfeszítések történtek a finnugor nyelvekre irányuló nyelvtipológiai kutatások fejlesztése érdekében. Nagy érdeklődéssel várom e kutatások eredményeit, és remélem, hogy a jövő nem igazolja az ezekkel kapcsolatos jelenlegi fenntartásaimat.

PREDESZTINÁLT, PREDISZPONÁLT – CSAK NEM TUDJÁK

†Décsy Gyula

Valahogy predesztinálva voltam, nyelvészeti érdeklődésem úgy húsz-éves koromig alakult ki. Nem azért, mert így akartam, hanem mert a sors úgy hozta. Küzdelem volt egy idegen nyelvvel, aztán több idegen nyelvvel.

Szlovák¹ lett az első, a nemezisem, pedig igazán nem én választottam. Az volt az első idegen nyelv, melyet „muszájtam voltam” tanulni, bár soha nem kedveltem. A *muszájtam voltam* érsekújvári dialektizmus: ahogy Kálmán Béla 1940 körül megállapította, afféle „overdoing” (hiperkorrekción, hiperdialektizmus). A falumban, Negyeden, csak úgy mondták: *muszáj vót*. Az irodalmi nyelvben meg: *kötelező*. Korán elvált a kettő egymástól, már gyermekkori tudatomban.

Három és fél éves lehettem, amikor egy felnőtt egy társaságban kiejtette a csehszlovák államfő nevét: Masaryk. Őregapám rávágta: *hónap eszik*. A szóvicc már akkor feltűnhetett nekem, bár öreganyám (tizenegy éves koromban, 1936-ban halt meg) asszony létére is gyakran ismételte, érezhetőleg nagy élvezettel. A nagynak kikiáltott filozófus T. G. Masaryk (1850–1937) nem volt népszerű a szlovákiai magyarok körében. Mint a bécsi parlament cseh nemzetiségű képviselője, 1916-ban átszökött a határon Olaszország felé, s a francia meg az amerikai kormánynál addig mószerolta császárárt meg királyát, míg azok mint győztesek 1920-ban megszüntették a Habsburg Monarchiát – a zóna azidáig legprosperálóbb nagy politikai egységét, melynek igazi központja Bécs helyett 1900 körül Budapest kezdett lenni.

Ami fontos a Masaryk-kontextusban: egy szóvicc felismerése nyelvészeti.

1930 nyarán a szüleim elhatározták, hogy el kell mennem „tót szót tanulni” Zsitvagyarmatra (lásd Ural-Altaische Jahrbücher 33[1961]: 41–51), mely Verebélytől délre szlovák falunak számított. Megtanultam az ottani csehes jellegű nyugati szlovák dialektusban tízig számolni. Meg azt, hogy *tót bozák*, ami gúnynév, s magyarul azt jelenti, hogy ’mezítlábas tót’ (szlovák *bosák*). De megmondták, hogy a fordulatot lehetőleg

¹A *tót* és a *szlovák* szavak használata ebben az írásban a szerző és a szerkesztők közötti kompromisszum eredménye. A *tót* egyéként a felvidéki idős magyarok számára nem pejoratív szó. (K. M. és B-N. M.)

ne használjam. Vagy öt módos család volt a kis faluban. Mind magyarok (olyan nevekkal, mint *Czanik, Javorovszky, Bíró, Mészár, Konczek*). Csak a bevándorolt béresek meg a szegények beszéltek szlovákul. Meg a nagygazdák, de azok is csak a béreseikkel. Én az egyik rokon magyar családnál laktam vendégségben. Csak arra emlékszem, hogy minden jó volt: a kaja, az aranyos rokonok (keresztszülők), hancúrozások, biciklizés a közeli Verebőre (Verebély helyi magyar kiejtése).

A falumbeli helyi elemi iskolában, ahova 1932-ben íratlak be, 1933 őszétől kezdve kellett szlovákot tanulni. Ez abból állott, hogy kórusban órákon át skandáltuk (rote learning) az elemi fogalmak, főleg a háziállatok neveit (mezőgazdasági régió voltunk): *kôň* [kuóny] 'ló', *krava* 'tehén', *tela* 'borjú', *žriebä* 'csikó', *kohút* 'kakas', *kura* 'tyúk', *morka* 'pulyka', *páva* 'páva', *perlička* 'gyöngytyúk', *lastovička* 'fecske', *vrabec* 'veréb' és *bocian* 'gólya'. Az idegen nyelv ilyenforma tanítása vagy tanulása szintén nyelvészet. Igen effektív: a jelentések, a fogalmak (vagy magyar megfelelések és írásképek) tudatosítása nélkül vésődtek fejünkbe. Később megfigyeltem, hogy ha a szlovák szavakat használtuk, mindig az íráskép jutott először eszembe s nem a fogalom maga.

Evet a frász, hogy nem vesznek fel a gimnáziumba Újvárbán, ha nem tanulok meg rendesebben szlovákul.

A gimnáziumba való felvétel előtt Erdélyi Ilona helyi tanítónő (a Komárom megyei Ácsról, tehát Magyarországról való volt) elrendelte, hogy külön magánórákra járjak hozzá, nehogy megbukjak a felvételin (mi az ő szégyene is lett volna). A magyar nyelvtant rekapituláltuk. Néha a tapasztaltabb Lénárt Ilona tanító úrnő is jelen volt a magánórán; miközben kötött valami pulóverfélét, ügyelt a válaszaimra. Egyszer kijavította Erdélyi Ilona tanítónőt, hogy az a válasz volt a helyes, amit én adtam, s nem az, amire Erdélyi Ilona javította volt válaszom. Ez igen emelte önbizalmam, pedig azt hiszem, csak ráhibáztam. Valamilyen mellékmondatról volt szó.

Az Erdélyi Ilona tanítónő különóráin ismétlésként átvett anyag egész életemre része maradt nyelvi és nyelvészeti öntudatomnak. Szintaxis volt, teljes egészében, hangtan meg alaktan nem volt benne.

Első előzetekintés

Amikor 1963-ban New Yorkban a Columbia Egyetemen Lotz Jánossal vitattuk a generatív/transzformációs grammatika kezdetben oly ígéretesnek tartott tételeit, az 1935-ös falumbéli különórák jutottak eszembe. S az, hogy én 1935-ben lényegében megtanultam már mindazt, amit az új amerikai szintaktikai nyelvészet földrengető

felfedezésként világhírűvé tett az 1960-as évek elejétől kezdve. Az állítmány mint fő mondatrész (a magyarban sokszor magában foglalja az alanyt), a tárgy, a jelzős szerkezetek, a sokféle határozó, az appozíció, a mondattani mellérendelés és főlérendelés. S azt is örökre megtanultam, hogy az ige alaktani, az állítmány mondattani fogalom. Ez mindmáig nem része a *trafó* nyelvtudománynak. A *trafó* gúnyos kifejezés, 1980 körül hallottam Pesten, talán Balczyk Emiltől. Ha egy magyar szakos az én diákkoromban összekeverte az állítmányt az igével, azonnal repült a vizsgán. Ma meg szinte kötelező a két fogalom szinonim használata. Aki EZT nem tudja az amerikai vizsgán, AZ repül.

A mondattani viszonyokat a generatívok vizuálisan (ágrajzokkal) ábrázolták. Nagy ügy. Így aztán ott, akkor Lotz Jánossal kialakult az a nézetünk Kniezsa egy parafrázisa alapján: ami a generatív nyelvtanban JÓ, AZ NEM ÚJ, ami benne ÚJ, AZ NEM JÓ. Sokszor idézte Peter Maher csikágói nyelvész barátom az interneten is. Ez híven tükrözte Hall, Hockett s más kiemelkedő anti-transzformációs amerikai nyelvész álláspontját az 1963 utáni nyelvészvilágban.

Pár héttel a Lotz-diszkusszió után megkérdeztem honfitársam, Thomas A. Sebeokot Bloomingtonban ennek az új amerikai nyelvésznek a jövőjéről, mit világcsodaként kellett ünnepelni a hatvanas évek elején. Tom rövid gondolkodás után kissé lemondóan azt mondta: csinálják még pár évig... aztán vége lesz, mint más hasonló hóbortnak.

Nem lett vége. Máig is kísért. Világméretű proporciókban. 1999-ben felkértek, írjak egy cikket a Wescott-émlékkönyvbe. Wescott – észt felesége volt – alapította meg a módszeres amerikai nyelveredet-kutatást – sokkal eredetibb kezdeményezés, mint a trafó. E cikkben megállapítottam, hogy a világ 80 000 hivatásos nyelvésze közül több mint 79 000 generativista/transzformacionalista. Mind befolyásos egyetemi nyelvész, jó fizetéssel, ki nem tűr meg mást mint generativistát (trafó) maga körül. Vö. Historical Overview. Roger Wescott as Paeleolinguist. Mother Tongue. Journal of the Association for the Study of Language in Prehistory, 6(2000–2001): 31–33.

1935 júniusában kerültem egy közepesen sikerült felvételi vizsga eredményeként az érsekújvári gimnázium magyar tagozatára. A felvételi diktálás során a *tollbamondást tombamondás*nak írtam, mint soha nem hallott idegen szót, fonetikusán. *Tollbamondás* kifejezés a falusi elemiben nem volt alkalmazásban, de úgy látszik, annál inkább az úri osztály újvári iskoláiban. Bedy Rezső soproni magyar szakos tanárnak volt köszönhető: nem vették hibának a *tombamondást*. Később úgy véltem, jó fonetikai érzékem nyilvánult meg ebben is.

A matek írásbeli vizsgám se mehetett jól. Így berendeltek szóbelire. Vizsgáztatóm Gánóczy Mihály, a magyar diákok imádott Miska bácsija volt, mint később megtudtam, azelőtt Martinkó volt a neve, s Mécs Lászlónak, a híres felvidéki költőnek volt közeli rokona. Szerette a három német *W*-t: *Weib*, *Wein* und *Witz*. A szóbeli vizsga végén Miska bácsi nyilván mentőkérdésként megkérdezte: hány *ember* van egy

esztendőben? Soha nem hallottam előbb ezt a kérdést, de nyelvészeti-
leg gyorsan kapcsoltam, s rávágтам: három. Miska bácsi erre: neked
október is ember? Én: ja nem, nem, csak szeptember, november és de-
cember. No jól van – mondta Miska bácsi – látom, tudsz számolni. A
vizsga sikerült – hála szóvicc-felismerési képességemnek.

Így aztán 1935 szeptember elején bekerülhettem az érsekújvári gim-
názium magyar tagozatára, az I. A osztályba. Hivatalosan „szlovák”
gimnázium volt az, magyar „párhuzamos osztályokkal”, hogy az állami
hatóságok kiemeljék az új (gyenge) szlovák tagozat meg nem érdemelt
felsőbbrendűségét. A heti öt szlovák nyelvi órán kívül minden magyarul
folyt sajátos módon, tizenöt évvel Trianon után. A szlovákot persze
heti öt órában nagy erővel kellett tanulni. A harmadik osztálytól a latin
is kötelező lett. Egyiket se kedveltem különösebben, de „muszájtunk
vótunk”.

1938. november 2. (az első bécsi döntés) után minden magyar lett
Újvárott, a gimnáziumban is. A szlovák és cseh érzelmű tanárok el-
mentek Csehországba vagy északra, helyükbe magyarországiak jöttek.
Köztük volt Kálmán Béla, fiatalon és frissen az Eötvös Collegiumból s
a lovas tartalékos honvéd tüzértiszti iskolából. Honvédségi rangja úgy
derült ki, hogy Kálmán Béla december 4-én (Szent Borbála, a tűzterek
védőszentjének napján) mindig tüzértiszti (hadnagyi) egyenruhában je-
lent meg óráin, lovagló csizmával a lábán. Talán sarkantyú is volt rajta,
de erre nem emlékszem pontosan. Az egyenruha nagyon tetszett a lá-
nyoknak. Az iskola koedukációs maradt 1938 után is.

Kálmán Béla 1939 és 1943 közt, vagyis négy éven át volt magyarta-
nára a mi osztályunknak (kb. 30 diáknak, azoknak fele szlovák lehetett,
de magyarnak vallotta magát az V. A, VI. A, VII. A, VIII. A osztályok-
ban). E négy év alatt, szinte észrevétlen, többszörösen előadta nekünk
Zsirai Finnugor rokonságunk-jának izgalmasabb részleteit. Fura módon
mindenkit érdekelt a nem-hivatalos téma. Vogul, osztják, mordvin, cse-
remisz szinte része lett a kurrikulumnak. Mire leérettségiztem (1943.
június 5-én), azt hiszem, mindent tudtam, ami a Zsirai-könyvben ér-
dekes volt. A finnugor gondolat helyi hatására jellemző: egy túlbuzgó
diák egy ünnepi előadásban azt javasolta, telepítsék ki a szlovákokat az
Uralba, a vogulokat meg hozzák a helyükbe a Kárpátokba. Történet-
tanárunk erre megjegyezte: elméletileg helyes, de gyakorlatilag utópia.

Engem már gimnáziumban a történelem jobban érdekelt, mint a nyelvek. Vas Károly (kiugrott kispap, Újvárbán nősült), később pécsi főiskolai tanár tanította hihetetlen lelkesedéssel a magyar történelmet és a latint. Nyelvészet meg történelem együtt: az történeti nyelvészet. Ez az igazi nyelvtudomány, ez elv örökre paraméterem lett.

Kálmán Béla néhány anyaországi kollegájával igen aktív volt a kisváros Újvár szellemi életében. Köztük volt Vas Károly, Sulán Béla, Szőke Béla, Krammer Jenő (Krammer 1947 után az akkor eléggé elhanyagolt német szak professzora lett a pesti egyetemen). A három Béla (Kálmán, Sulán, Szőke) – azt hiszem, 1941-ben – meghívatta Kniezsa Istvánt Pestről előadni Újvárba. Az előadás témája Érsekújvár és vidéke magyar–szlovák népesedésének története volt. Kniezsa tárgyilagos volt, ezt a helyi és környékbeli szlovákok is elismerték. Kniezsa szlovák neve mindig jól csengett magyarul. Ott voltam az újvári előadásán, s alig vártam, hogy járassak a kurzusaira Pesten.

1939-ben német lett a latin mellett a kötelező idegen nyelv az újvári gimnáziumban. Ugyanakkor az olasz, francia és szlovák választható nyelv lett. Én egyedüli magyarként a szlovákot választottam, a többi diák szlovák származású vagy egyenesen szlovák volt a szlovák részlegben. Legtöbbször olaszra meg franciára mentek, főleg a városi úri osztály csemetéi. A szlovákosok elve az volt (bevallom, az enyém is), hogy mit kínlódjunk új idegen nyelv tanulásával, melynek az adott milióban semmi haszna. Elég volt a kötelező német meg latin. S úgy látszott, már 1942–43-ban is, hogy a szláv (cseh, szlovák, orosz) a háború után újra szerephez jut a mi tájainkon. E nyelvek iránti kalkulált érdeklődés talán szintén nyelvészeti megfontolásokra vall.

Döntéseimhez hozzájárult, hogy az újvári gimnáziumban Kovács Endre volt a szlovák nyelv tanára, közismert Sarlós baloldali, ki az ötvenes években Pesten mint történész Kossuth-díjas lett. Ő volt 1939 és 1944 közt a helyi liberális lap, az Érsekújvár és Vidéke szerkesztője. Néhány rövidke cikket közölt is tőlem nagyhagyományú lapjában. Nagyon liberális volt, mondták is a diákok: *Kovács Endre fütyül a csendre, rendre, kendre*. A magyar titkos szolgálat (helyi vezetője egy Bolyki vagy Bolyky nevű újvári úr volt) megfigyelés alatt tartotta. Egyszer engem is berendelt Bolyki 1941 körül, s kikérdezett, eléggé ügyefogyottan, hogy az Endre nem magyarellenes-e az óráin. Jellemző, hogy az Endre előre tudott berendelésemről, s jól kioktatott, mit mondjak a helyi magyar

kémfőnöknek. Sok oktatás nem kellett, politikailag is éreztem, mitől döglök a légy. Ekkor 16 esztendő voltam.

Az érettségit 1943. június 5-én tettem le, majdnem kitüntetéssel. Csak latinból meg magaviseletből volt kettesem.

Némi tétovázás után 1944 elején lettem a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–történelem szakos hallgatója Pesten. Szüleim óhajára egy ideig gépészmérnöki szakon tanultam a Műegyetemen, mit mély kiábrándultsággal már 1943 novemberében otthagytam; technikai okokból vagy fél évet hallgattam a közgazdasági szakon, hol főleg Laky Dezső statisztikai és Huszár Géza matematikai előadásai kötötték le figyelmem. Az ott tanultaknak nagy hasznát vettem 1972–73-ban Amerikában és Finnországban, hol a „Linguistische Struktur Europas” című – úgy hiszem úttörő munkám – statisztikai részeit állítottam össze.

Én azonban bölcsészdoktor akartam lenni, így 1944 elején a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkoztam be, ott elvégeztem a Tanárképző Intézet e szakokra előírt tanfolyamait is. Pais, Szabó Dénes, Brisits Frigyes, Zsirai, Horváth János, Alszegehy Zsolt, Alföldi András, Förster Aurél, Kozocsa, Kornis, Szekfű, Domanovszky, Lukinich, Szentpétery, Váczy Péter részben kötelező előadásait látogattam. Ankeria Santeri ugyancsak kötelező finn nyelvkurzusain akkortájt vagy ötvenen is lehetünk két féléven át. Zsirai kurzusaihoz áttanulmányoztam Szinnyei Nyelvhasználatát meg Budenz finn nyelvtanát. Nagy hatással volt rám Laziczius Fonetikája, s annak főleg a finnugor hangjelölést illető kritikája. Rendszeresen jártam Kniezsa és Úrhegyi Emilia óráira is. Ott alakult úgy, hogy elhatároztam, szlavisztikával is fogok intenzíven foglalkozni.

1944–45-öt hol Pesten (az ostrom kezdetéig), hol a falum környéki tanyavilágban töltöttem ismerősöknél meg rokonoknál. Ott bujkált Kovács Endre is. Egy Honti nevű szerző magyarok számára készült kis nyelvkönyvéből tanultunk oroszul, felkészülendő a megszállásra. Bevágtuk fejből a Tatjana levelét Puskinból. Még ma is tudom. Nagy hasznát vettem orosz nyelvtudásomnak, mikor az oroszok 1945 április elején bevonultak falumba.

A helyi kálvinista pap, Kiss Gyula (Dunamocson született), ki Skóciában fejezte be a teológiát, mint sok más felvidéki társa, jól tudott angolul. (Szlovákiai kálvinista teológusoknak meg volt tiltva 1920 után, hogy Magyarországon tanuljanak, így egy egyezmény alapján Skóciá-

ban végezték el a teológiát.) Kiss Gyula lelkipásztor úr a front közelében eltöltött pár hónapban elkezdett intenzívebben angolra tanítani. E nyelvtől aztán soha nem szabadultam meg. Ugyanakkor bevágtam unalmamban Somorjai Ferenc népszerű francia nyelvkönyvének szókincsét.

1945 májusában már újra Pesten voltam. Elvégeztem a rövid tavaszi szemesztert (május–június), s két szemeszterét az 1945–46-os tanévnek. A Pál utcában laktam, albérletben, egy idősebb francia szakos tanárnő négyszobás szép nagy lakásának egyik különálló szobájában. Külön lakosztálya volt ott Kovács Endrének és egy felvidéki matematikusnak is, ki a Kultuszminisztériumban dolgozott. Hármunkat úgy hívtak, hogy a Pál utcai fiúk. Én havi fél kiló kristálycukrot fizettem bérként, mi oly sok volt, hogy a nemes szívű tanárnő (Maróka volt a keresztnéve) folyton mondta, hogy túl sokat fizetek. Endréék millpengőkben törlesztettek.

A tökéletes s vonzó egyetemista élet, a diákélet örömei, a kellemes partik (mindig szerdán este Maróka tanárnő lakosztályán), a felszabadultság érzése – sok mindenért kárpótolt. Még a szégyentelen orosz garázdálkodásokért is, minek keretében egy szép nagy bőrtáskát loptak el tőlem, benne két nagy magyar–szlovák szótárral. Azóta is hiányolom.

Tanulgattam, vizsgáztattam, néha haza-hazalátogattam cukor- valutáért (Szlovákiában nem volt hiány cukorban, az UNRRA szállította, s a magyarok is kaptak belőle). Legtöbbször Szobnál keltünk diáksorstársaimmal át a határon, mindig engedély nélkül, természetesen. Egyszer szökés közben a kegyetlen magyar határőrök utánam lőttek, s Isten csodája, hogy nem találtak el. Bevittek Vácra a katonai parancsnokságra, hol egy nagyon barátságos kémelhárító magyar tiszt azonnal elengedett. Csak azt kérte, hogy többet ne kíséreljem meg a határt engedély nélkül átlépni. Engedély meg útlevél 1946-ban? Ugyan kérem. Később megtudtam, hogy a századvégi híres magyar általános nyelvész, Antal László papája volt a szobi állomásfőnök akkor. Antal László maga akkor még tizenéves helyi középiskolás lehetett. *Genius loci*.

1946 nyarán hazaköltöztem Pestről a szüleimhez, „Szlovákiába”. Állandó nyaggatásnak voltak kitéve az új szlovák közigazgatási szervek részéről, melyek képviselői északról frissen beköltözött fiatal harcos szlovákok voltak. Legtöbbször partizánnak mondták magukat, a valóságban azonban tisoisták (szlovák nacionalisták az 1939 és ’45 közti évekből) voltak. Nem voltak sokan, vezetőik (jegyző, bíró) mind tudtak magyarul, de tüntetőleg csak szlovákul kommunikáltak. Igyekeztem szlovák nyelv-

tudásommal segíteni szüleimnek és rokonaimnak a hivatali diszkriminációs döntések elleni védekezésben. Sok szlovák nyelvű beadványt írtam a hatóságokhoz, legtöbbször eredmény nélkül. Ekkor láttam, hogy a bürokratákkal nem lehet bírni, s hogy a hatósági főnököknek meg „rendőrnnek mindig igaza van” („Kniezsaism”). Azt hiszem, akkor lettem örök kveruláns. Mentségemre: soha nem apró ügyekben.

1946 őszén elhatároztam, hogy megpróbálok beiratkozni bölcsésznek magyar–szlovák–történelem szakra a pozsonyi egyetemre. Magyarokat hivatalosan nem vettek fel akkor szlovákiai vagy csehországi egyetemekre. A legtöbb felvidéki magyar diák úgy oldotta meg a problémát, hogy szlovák nemzetiségűnek írta be magát. Én a felvételi kérvényembe magyar nemzetiségűnek írtam be magam. Kíváncsi voltam a hatásra. Sokáig tologatták aktáim, végül egyszer a bölcsészdékán előszobájában felfedeztem egy régi úJVári havert, ki akkor hirtelen szlovákként szerepelt és gondtalanul élt-tanult az egyetemen. Ismerte a dékáni titkárt, ki szintén úJVári volt s a dékáni ajtó bejáratánál ült az íróasztala mellett. Valamit tárgyalt a két szlovák-magyar. Aztán a dékáni titkár felelt, szó nélkül kikapta az irataimat kezemből, berohant a dékánhoz, s két perc múlva hozta ki a papírokat aláírva.

Perfeckij nevű régi arisztokrata orosz emigráns volt a dékán, egyébként történész. Ludovít Novák, a cseh-ellenes, magyar-barát szlovák strukturalista nyelvész gyűjtötte be az orosz emigráns tudósokat 1939 és 1944 közt a pozsonyi szlovák egyetemre. Ezek aztán kooperáltak a szovjetoroszokkal 1945 után. Közéjük tartozott a híres nyelvész Iszacsenko is, kivel később összeismerkedtem.

Második előretekintés

Fura oroszos kiejtése volt Perfeckijnek. Órái előtt nagy hahota kíséretében utánozta egy jókedvű szlovák diák. Abból is kitűnt, hogy a szlovák irodalmi nyelv ejtésbázisa magyaros: eltért az affektálnak tűnő beszélt csehtől s még inkább az oroszától. R. F. Feldstein bloomingtoni szlavista (ruszista) kollégám (litván származású) 1990 körül utazgatott amerikai vendégként a Szovjetunióban. Elment Kárpátaljára is, s a megfigyelése az volt, hogy az ottani ukrán (ruszin) nyelvjárások beszélői folyamatos beszédben mind erősen magyaros hanglejtési formákat alkalmaztak.

Először azt hittem, én voltam 1946-ban az egyetlen hivatalosan magyar nemzetiségű diákja a pozsonyi egyetemnek, hála az úJVári haverságnak. Kiderült azonban, hogy „Maďarský Seminár” néven működik egy nagy múltú magyar intézet a pozsonyi egyetemen. Bujnák Pál nevű „(cseh)szlovák-magyar” finnugrista vezette a 30-as években, kit a nagyon okos és számító csehszlovák (prágai) nyelvészeti „establishment” már a húszas években Helsinkibe küldött tanulni, csak hogy ne magyar kézbe kerüljön a finnugor-magyar szak irányítása Pozsonyban. A diákvezetője Lipcsey Gyula

volt. A fiatalon elhunyt Bujnák után helyettes tanárként Bakos János (Ján Bakos) turkológus tartott előadásokat a magyar nyelvtörténet kérdésköréből. Simonyi német nyelvű könyvét adta elő szlovákul. Magyarul egy Jančovič (Jancsovic) nevű középiskolai tanár tartott irodalomtörténeti szemináriumot. 1918 előtt valahol Aradon vagy Temesváron volt gimnáziumi tanár, s utána mint szlovák származású áttelepült Pozsonyba. Szemináriumában én „Tömegjelenetek Eötvös regényeiben” címen tartottam beszámolót magyarul. Nagyon megdicsért, a szöveg talán még megvan régi papírjaim közt Amerikában.

Volt vagy 15–20 magyar szakos diák, a legtöbben bejárók Csallóközből. Így volt magyar diákelet Pozsonyban 1945 után. Én a híres, történeti nevezetességű Ventur utcában laktam magyaroknál albérletben; a szomszéd épületben volt az Egyetemi Könyvtár, a régi pozsonyi diéta épületében. A magyarok csendesek voltak, halkán beszéltek anyanyelvükön. De majd minden családban volt egy „token-szlovák”, ki valahol jó állásban dolgozott s patronálta az otthon visszahúzódva élő öregeket vagy gyerekeket.

Az egyetemen látogattam Ján Stanislav ógyházi szláv előadásait, Daniel Rapant, Branislav Varsík szlovák történelmi óráit, Stefan Peciar meg Jozef Štolc kurzusait. Rapant asszisztense, Péter Ratkoš valahogy felfedezte bennem a diáktömeg egyetlen olyan magyarját, ki Pesten is tanult, s megkért, segítsék neki valami középkori magyar vonatkozású szöveg szlovákra fordításában. Később vele (Ratkošsal) és Ján Tibenský nevű kollégájával Pesten jó barátságba kerültem, mikor ők csehszlovák állami ösztöndíjjal Rapant javaslatára majd egy évig Pesten tartózkodtak (1948–49-ben, ha jól emlékszem), főleg azért, hogy magyarul tanuljanak. Összehoztam őket Kniezsával, roppantul („rapantul”) élvezték egymás társaságát, szlovákul társalogva. Ugyancsak társaságomban találkoztak évfolyamtársammal, Arató Endrével, ki magyar szempontból foglalkozott nemzetiség-történeti kérdésekkel. Elvittem őket Lukinich Imréhez is, ki 1920 előtt Pozsonyban volt az akkor még magyar egyetemen tanár. A két fiatal szlovák meg a régi magyar úr, úgy éreztem, nemigen értették meg egymást.

Pozsonyi estéim legtöbbször a régi magyar színházban töltöttem, hol a Szlovák Opera előadásait néztem rendszeresen (a repertoár nem volt változatos: Carmen, Rigoletto egy éven át). A hétvégekre meg leutaztam falumba, szüleim házába, hol főleg politika érdekelte az embereket. Latolgatták, ki kerül az áttelepítési listára. Rövidesen kiderült, hogy mi rajta vagyunk.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtárban 1947–48-ban többször találkoztam Szalatnai (Rakhel) Rezsóval, ki nagy magyar volt, jó állásban az Egyetemi Könyvtárban, mivel fiatalabban a szlovák kommunista kultuszminiszter, Laco Novomeský jó barátja volt. Szalatnai támogatásával írtam egy folyamodványt, hogy szüntessék meg a rendelkezéseket, melyek alapján a magyar nemzetiségű diákokat nem veszik fel a pozsonyi egyetemre. A szlovák nyelvű irat elment sok fontos intézményhez és személyiséghez, köztük volt Beneš köztársasági elnök, Laco Novomeský szlovák országos kultúrfőnök (*povereník*), püspökök, pártelnökök, diákszövetségi vezetők. Az eredeti irat Szalatnai javításával megvan irattáramban. Lipcsey kivételével a Madarský Seminár minden diákja aláírta. Csak a jobboldali diákszövetség válaszolt rá a faliújságon, hogy a magyar nemzetiségű diákok menjenek be hivatali helyiségükbe. Erre már nem kerülhetett sor...

1947 szeptemberében indult el aztán velünk és ingóságainkkal (lovak, cséplőgépek, bútor) a nyolc marhavagonból álló szerelvény Magyarország felé. Újpesten állt meg a vonat, nem volt világos, hova irányítanak: az Alföldre (Tótkomlós) vagy a Dunántúlra. Egy újvári diáktársam volt az irányító tisztviselő, mit ott s akkor fedeztem fel. Segített: a Dunántúlra, Szekszárd mellé irányította nyolc vagonunkat.

Én kiszálltam Újpesten egy bőrönddel, szüleimet és két fiatalabb testvéremet vitte a külön szerelvény Szekszárd felé. A bőrönddel villamoson bementem a Kossuth Kollégiumba, Lendvai u. 5. alá, hol Luzzicza Lajos újvári barátom (később a Múcsarnok igazgatója) jóvoltából mint „áttelepített” szobát kaptam. Később Kovács Endre – ki közben megnősült – lett a Kossuth Kollégium igazgatója. Akkortájt született kisfia később országos híró fényképész lett, s egy ideig Svájcban élt.

1947 szeptemberétől két éven át jó körülmények közt tanultam, vizsgáztam, s millió jóindulatot tapasztaltam Pesten. Sok kitűnő magyar, finnugor és történelem szakos hallgató volt akkor Pesten (Kázmér Miklós, Sal Éva, Abaffy Erzsébet, Faludy Ágnes, Hanák Péter, Spira György). A történelem szak folytatásától egyebek közt egy negatív esemény tartott vissza. Előadást tartottam Domanovszky szemináriumában egy középkori közjogi kérdésről. Domanovszky nagyon megdicsért. Az ugyancsak Domanovszkynál tanuló Hanák Péter felfedezni vélte bennem valami tehetséget. Nem tudtam, hogy ő volt a kommunista párt megbízottja a diákok közt. Felszólított, hogy menjek el egy „haladó” diák-pártgyűlésre. Nem mentem el. Világos lett előttem, hogy a történet- és nyelvtudomány (akkortájt kezdődött a marxista terror) ideológiailag ellenőrzött szak lesz. Igaz, a marxizmus mint nyelvtudományi ideológiai irányzat Magyarországon akkor bontogatta a szárnyait, s többen igyekeztek értelmet belemagyarázni jól szervezett gyűléseken. Elmentem rájuk, de nem láttam értelmét.

A pártirányzat a Sztálin-cikkek megjelenése után aztán végleg megbukott Magyarországon. Zsirai jelentette be a Sztálin-cikkek megjelenését 1952-ben egy gyűlésen a Múzeum körúti épületben. Úgy magyarázta, hogy azok visszatérést jelentenek a hagyományos magyar nyelvtudomány módszeréhez. Bátran kritizálta a közben agresszívvá lett magyar marxistákat. Nomen est omen.

Az orosz kapcsolatokat pozitív értékelése következtében a szlavisztikában ideológiai liberalizmus volt észrevehető. Ahhoz, hogy az abban

uralkodó egyetemi elit érvényesüljön, nem kellett se párttagnak, se marxistának lenni. S ott volt ragyogó egyéniségével Kniezsa István, kinek óráit már korábban látogattam. A Kossuth Kollégiumban, frissen megérkezésem után, kivettem egy kéziratot a bőröndömből. Rapant egy akkor megjelent könyvének volt a recenziója; utolsó szlovákiai napjaimban írtam pár nap alatt, kint a szőlőskertben levő egyszobás „csárdában” (szőlőskerti őrbódé); szőlőt privat jellegű mezőgazdasági újítként apám telepített a falumban még a 30-as évek elején. Kniezsa magával vitte a kéziratot, hazafelé menet az 5-ös buszban olvasta el; el volt ragadtatva tőle s sietve leadta Berlász Jenőnél (a Magyar Történeti Társulat akkori egyik vezetőjénél), ki azon nyomban közzétette, egy szó változtatás nélkül, a Századok 1947-es kötetében. Rapant magyarellenos kitalált terminusáról, az „illegális magyarosítás”-ról szedtem le a keresztvizet.

Ezzel búcsút mondtam történettudományi aspirációimnak. Nyelvtudomány lett végleg a főszakom, magyar, finnugor és szláv szekcióval. Szlavisztikai tudományokat kevesen műveltek akkor Magyarországon, szláv nyelvek vagy a szlavisztika ismerete ritkaságszámba ment, s jó elhelyezkedési lehetőségekkel kecsegtettek.

Disszertációm (A szlovák társadalmi és nemzeti fejlődés fő irányai) Kniezsa vezetése alatt készült, 1948. október 15-én védtem meg. A szociolingvisztikának volt ez egy korai hajtása, esetlen címmel akkor, de sok újat hozott a témában elvben és anyagban egyaránt. Anyagát főleg Pozsonyban és Turócszentmártonban – a hírhedt Matica slovenská gyűjteményeiben – szedtem össze még 1947 nyarán. Sok olyan adat van benne, mit a későbbi marxista vagy ál-poszt-marxista történettudományi értekezések figyelmen kívül hagynak. Kézirata talán megvan az Eötvös Loránd Tudományegyetem archívumában, publikálatlanul és avultan. Alaptézisei azonban, melyek elvből mind a szocializmus kora előtti nézeteket képviselik, úgy gondolom, ma is helytállóak. A magyar történettudomány számos 1945 utáni 180 meg 360 fokos fordulatai után is, mely mindig ideológiákat s nem igaz ismereteket szolgáltat. Ellentétben a kor magyar nyelvtudományának klasszikusaival (Pais, Zsirai, Bárczi, Kniezsa, Ligeti, Németh Gyula, Lakó, Hadrovics, Gáldi, Kálmán és társaik, s tanítványaik).

Az áttelepítés maradt örökre életem és tudományos érdeklődésem egyik meghatározó tényezője. Erről több helyen különböző műfajokban írtam:

Áttelepítettek. Megjelent a Válasz 9. évfolyamának (1949) 40–51. lapjain. Lektorálta Sárközy Györgyné, Illyés Gyula és Bibó István. [álnév: Tószády József] Reprint kis változtatásokkal, ugyancsak Tószády József álnév alatt: Forkas 2002. nyári szám: 6–10. (A Forkas egy helyi lap volt Farkasdon, a vágsellyei járásban, kb. 2000 és 2002 között. Restár János mérnök és vállalkozó szerkesztette, 2003-ban vagy 2004-ben megszűnt.)

Költözik a sírkő. Megjelent a Szivárvány 4. évfolyam 12. számában (1984. január), az 51–58. lapon. [Takách József álnéven]

Ami 1947 után történt, sok helyen le van írva, legfőbbképpen:

Gyula Décsy Bibliography 1947–1995. Compiled by Ádám T. Szabó. Bloomington, IN, Eurolingua, 1995. Különösen 131 és kk. és ugyanitt Szabó T. Ádám írása (138–143).

Décsy Gyula beszéde, melyet az Eötvös Loránd Tudományegyetemen mondott el díszdoktorrá avatásakor, 1998. május 9-én. Megjelent: ELTE Tájékoztató, 1997/1998. március–június: 50–57.

AZ „AUTODIDAKTA” NYELVÉSZ

Fodor István

1. Önképzés

Tulajdonképpen nem voltam autodidakta, erre éppen egyik mestere, Kniezsa István professzor (1898–1965) figyelmeztetett, de az igaz, hogy még egyetemi tanulmányaim elkezdése előtt tudatosan készültem nyelvészeti kutatásokra.

Tizenhat éves voltam, a nyári iskolai szünetekben nagyszüleim könyvtárában, Debrecenben bújtam a könyveket és lexikonokat, amikor egy Brockhaus kötetben a Nyelvek (Sprachen) címszó alatt rábukkantam a János-evangélium egy mondatának több száz nyelvű mintájára. Ekkor lemásoltam a latin betűs példákat (a görög, arab, japán stb. nyelvűeket nem tudtam elolvasni), s ekkor tudatosult bennem, hogy engem ezek, a különféle nyelvek érdekelnek. Igaz, már korábban jó franciás és latinos voltam az osztályban (Bolyai Reálgymnázium, Markó utca). A német kevésbé érdekelt, sőt, a mai napig nehézségeim vannak az élőbeszéd szabatos vagy választékos kifejezéseit alkalmazva. De az is igaz, hogy magyar anyanyelvemen kívül ugyanezek a gondok jelentkeznek, sőt, némely nyelvben még intenzívebben.

A hetedik tanév kezdetekor felkerestem osztályfőnökömet, Lányi Ernő tanár urat, aki az irodalomtudományon kívül a nyelvtudomány iránt is érdeklődött (több tanulmánya jelent meg prozódiai kérdésekről). Ő örömmel fogadott, és azt tanácsolta, hogy kezdjek el finnül tanulni. Ezt megfogadtam, és lelkesülten fogtam bele a finn nyelvtan elsajátításába (Szinnyei József nyelvtanát használván). Jólesően láttam magam ellenőrzésekor, hogy haladok a finnben. A siker felbátorított, és belekezdtem más nyelvek tanulásába: az olaszba, amely a harmincas években az olaszokkal való kapcsolatok, az operák szövegei és az akkor divatos dalszövegek, no meg az itáliai turistáskodások folytán akkor még kevésbé a német, de a francia mellett sok magántanulót vonzott. Az érettségi évében kezembe került egy japán nyelvkönyv, és én megbabonázva japánul is kezdtem tanulni, ám néhány hónap múlva abbahagytam, mert rájöttem, hogy japán írás nélkül nem lehet ezt a nyelvet jól megtanulni, de néhány mondatra emlékszem, sőt, olykor japánokkal találkozáskor próbára is teszem a még emlékként maradt mondataimat.

Az érettségim jól, majdnem jelesre sikerült, csupán matematikából, fizikából (és érdemtelenül történelemből) lett jóm.

Az igazat megvallva, a két természettudományi tárgy kevésbé érdekelt, de megtanultam, csak nem sajátítottam el szívemből. Sokkal később jöttem rá, hogy mennyire fontos lenne nekem nyelvtudományi ismereteim szempontjából a matematika, a kvantitatív gondolkodásmód és az informatika, de változtatni a felfogókészségemen már nem tudtam, csak annyira sikerült a nyelvészettel társuló új diszciplínákat megérteni, hogy felfogtam, mi az, ami a nyelvtudomány szempontjából gyümölcsöző és mi az, ami jól adjusztált körítése ellenére értéktelen, sőt, káros. A pozitívumok közé tartozik az akusztikai fonetika, a statisztika, a szociolingvisztika, a gépi adatfeldolgozás stb. – haszontalan vagy káros a kvantitatív módszereknek a nyelvészeti alapoktól független, öncélú alkalmazása, pl. a glottokronológia, a nem írott nyelvek nyelvjárásainak feldolgozása pusztán kvantitatív eszközökkel stb.

A szóbeli érettségimre kaptam egy szinte nekem kiválasztott nyelvi tételt: a magyar nyelv szókinccse.

Az előzmények nyomán elhatároztam, hogy nyelvész, „nyelvtudós”, nyelvkuató leszek. Ennek a célnak a megvalósítása előtttem, a szüleim és a környezetem előtt is homályosnak, sőt, kivihetetlennek látszott. „Miből akarsz megélni?”, tették föl nekem a kérdést, amire én konkrét választ nem tudtam adni. A háború után, egyetemi tanulmányaim során tudtam meg, hogy több ismert nyelvész ledoktorálása után tudományos könyvtárakba került, ahol könyvtári munkával, kiadványok beszerelésével, szakozással foglalkoztak, és a háború előtti kuláns tudománypolitikai rendszerben időt hagytak rá, sőt, megkövetelték a saját maguk által kijelölt tudományos témák kidolgozását és publikálását. De énelőttem az egyetemi tanulmányok el voltak zárva, anyagi helyzetünkben a tandíj megfizetésére nem volt mód, és az érettségi bizonyítványom sem volt jeles rendű, egyéb kizáró okokat ne is említsek.

Az adott helyzetben állásba kellett mennem: fizikai munkásnak. Így kerültem szövőmunkásnak a Goldberger-gyárba 1938. szeptemberében, és ott folytattam azt a munkát 1941. október 28-ig, amikor is munkaszolgálatba hívtak be.

A gyári munka nem volt kedvező az önálló tanulmányokra. Hetenként váltott, délelőtti, délutáni és éjjeli munkára osztottak be, amidőn különösen az éjjeli munka igen fárasztó volt. Mégis gyakran csak összeszorított foggal fogtam hozzá önkéntes tanulmányaimhoz. Belátam, hogy a nyelvészethez nemcsak egyes nyelvek elsajátítása kell, ha-

nem elsősorban nyelvtudományi alapismeretek. Beiratkoztam a Fővárosi Könyvtár Baross utcai részlegébe, és kezdtem olvasni a nyelvtudományi publikációkat. Eközött volt persze néhány furcsaság, mint pl. Lászlófalvi Velics Antal magyar–kínai összehasonlító kötete, amelyről hamar megállapítottam, hogy értéktelen. De kezembe került Zolnai Bélának A látható nyelv új kiadása (1924), Ferdinand de Saussure: Cours de linguistique générale, 1916, Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte, 1880, Gombocz Zoltán: A magyar történeti nyelvtan vázlata, IV. 1926., Antoine Meillet: La méthode comparative en linguistique historique, 1925 stb. A szakkönyveken kívül olvastam a magyar szépirodalom legújabb könyveit is: Babics, Kosztolányi, Karinthy, Móricz stb.

1941. október 23-án váratlanul ért az ún. SAS-behívó Mohácsra. Kezdetben még úgy gondoltam, hogy más körülmények közt tudom majd folytatni tanulmányaimat. Magammal vittem Horger Antal Általános fonetika (1929) című kötetét, és „szabadidőmben”(?) elkezdtem tanulmányozni. Hamar rájöttem, hogy feltevésem naiv idea volt, mindazonáltal december 3-ig a századnak Erdélybe (a Szeretfalva–Dédai vasútépítkezéshez) való áthelyezéséig sikerült jól megtanulnom a könyv legfőbb adatait, amelyet egyetemi tanulmányom idejéig megjegyeztem. E kötetet időnként ma is előveszem, persze más kiadványokkal egyetemben. Emlékszem azonban, amikor egy alkalommal a rajparancsnok tizedesnek – ládánkat, illetve a bennük levő holmikat és főleg (!) írásokat átvizsgálván – kezébe került Horger könyve. Percekig nézegette, megkérdezte mi az, de aztán visszaadta.

Nehéz idők következtek be Erdélyben, majd azután. Fagyási tünetek, honvédkórházi ápolás, visszatérés Mohács mellé, utász kiképzés, indulás a Don-mellé, lábsérülés, lázas állapotban menetelés hetekig 18–20 kilós zsákkal, megérkezés egy faluba, eltetvesedés, hetekig tartó hasmenés, bal lábon tályog, kihelyezés Csernyanka nevű faluba. Az 1942. januári áttörés után az orosz csapatok 29-én bevonultak Csernyankára. Ott kiütéses tifusz, leromlott, csontváz sovány állapotban, május 16-án vonaton a tambovi hadifogolykórházba. 130 fogolyból 100 maradt élve. Lassú javulás, lábraállítás, malária, tüdőbaj, áthelyezés '44 júniusában Kirsánovba, majd bicegő lábbal, de egészségesen, csont-bőrig lefogyva, szeptember közepén a tambovi hadifogolytáborba. Itt az ún. antifasiszta klubban Örkény István mellett elbeszéléseit kézzel, de tisztán leírtam, úgy küldték Moszkvába őt magát később, majd a háború után

Budapestre. 1945. július 28-án még nem teljesen járóképesen marhahajón hazafelé indítottak. 1945. augusztus 22-én érkezett vonatunk Szegedre. Másnap, elbocsátva a fogságból, hazaérkeztem Budapestre.

2. Egyetemi tanulmányaim

Szeptember első napjaiban beiratkoztam a Pázmány Péter Tudományegyetemre (ma ELTE).

1941–1945 között tanulmányom kimaradt, tehát újra elkezdtem vagy folytattam. A fogalom „nyelvészet, nyelvtudomány” továbbra sem volt számomra teljesen világos. Felkerestem Zsirai Miklós professzort, akinek finnugor óráit felvettem, és elmondtam neki kételyeimet. Határozottan kijelentettem, hogy „általános nyelvész” szeretnék lenni, mert nem kívánok tanítani, pláne irodalmat, habár persze a szépirodalom érdekel, de nem mint tantárgy. Zsirai kedvesen fogadott, s megmagyarázta, hogy az általános nyelvészet önmagában kevés. Szerinte egy vagy két nyelvi tantárgyat kell tanulmányoznom, mert a részletekben ismerhető meg az egész, az vezet az általános nyelvtudomány megismerésére. Zsirai tanácsait elfogadtam, de nem iratkoztam be a tanárképzőbe, hanem végig „szabad bölcsész” maradtam, és soha nem tanítottam, hanem „csupán” kutató lettem, nem „professzor”, noha külföldön, és a külföldiekkel való levelezésünkben „professzor”-nak hívnak, címeznek, noha magam nem hívom annak. A továbbiakban hallgattam magyar nyelvészetet (Pais Dezső, Szabó Dénes, Bárczi Géza), szlavisztikát (Kniezsa István, Hadrovics László, Balczyk Emil, Trócsányi Zoltán), finn–ugor nyelvészetet (Zsirai Miklós), újlatin-nyelvészetet (Tamás Lajos, Gáldi László), általános nyelvtudományt (Lazicius Gyula).

A finn ismereteimet még nem felejtettem el; abban az időben a magyar szakos hallgatóknak kötelező volt finn órákat hallgatni (Ankeria Santeri), azonban akkor én sokkal jobban tudtam finnül, mint ők. Ma ez nem így van, finn szakos kutatóink kitűnően beszélnek finnül is. Ankeria akkor igen meg volt velem elégedve.

Az első évet kollokviumokkal együtt jól végeztem, de utána megváltozott a helyzetem, szükségünk lett a keresetemre. Az IBUSZ vállalatához kerültem, jórészt orosz tudásom folytán. A vezetőség akkor tudomásul vette, hogy egyetemi tanulmányokat folytatok, így volt ez szokásban még a háború előtt is, tehát elengedtek egyetemi előadásokra. Más szóval nappali egyetemi szakra iratkoztam be, és folytattam a vállalati munkát az egyetemi órák kivételével. Ez nem volt egyszerű dolog, mert

pl. Laziczius egyik óráján nem voltam jelen. Ezért ő először törölte az óráját az indexben, majd utólag igazolta. 1949-ben abszolváltam, mert a hadifogságból hazatérőknek egy félévet igazoltnak vettek, sőt Trócsányi Zoltán, akinek akkor a legjobb hallgatója voltam, igazolta, hogy 1945 előtt mint önkéntes hallgató jelen voltam óráin. Csak 1958-ban doktoráltam, amikor újra bevezették ezt a fokozatot.

1949 márciusában azonban az IBUSZ-ból a Közlekedés és Postaügyi Minisztérium Idegenforgalmi Főosztályára rendelték állományba. Ez nehézséget okozott kutatói tanulmányaimban, de szerencsére 1950-ben meghirdették az aspiránsi képzést. Abban az évben nem vettem föl, de a következő évben, 1952-re igen: Pais, Bárczi, Tamás, Zsirai volt a vizsgálóbizottság tagja. 1953 január közepén kezdtem meg aspiránsi tanulmányaimat, sajnos oroszról, nem általános nyelvészetből. Kérve nyeztem az átigazolást, s ennek 1952 végén helyt adtak.

Még a minisztériumi tevékenységem idején egy kellemes kiküldetésben vettem részt, az 1952-es helsinki olimpián, ahol a magyar csapat helybeli és helyközi utazását kellett intézni, szállítmányaikat, csomagjaikat átvenni, illetve hazaszállításukról gondoskodni. A megbízatásomra azért került sor, mert tudták, hogy finnül beszélek. Megjegyzem, a finn ügyintézők kiválóan tudtak angolul (nem úgy, mint akkor a magyarok), tehát angolul is elboldogultam volna, de örültek, hogy velük anyanyelvükön is tudok beszélni.

Az aspiránsi disszertációt 1956. június 4-én megvédtem: A nyelvtani nem a szláv nyelvekben, ezután a Nyelvtudományi Intézet munkatársa lettem 1969. szeptember végéig.

3. A Nyelvtudományi Intézetben

Munkám a Magyar Értelmező Szótár szerkesztőségi beosztása lett Ország László főszerkesztő vezetése alatt. Kezdő intézeti tevékenységem igen kellemetlen eseménnyel kezdődött. 1957 végén befejeztem egy nagyobb dolgozatot A modern nyelvtudomány főbb kérdései címen. Tamás Lajos, az intézet akkori igazgatója, ugyis mint lektor, javasolta a kézirat kiadását, mire megkötöttem a szerződést az Akadémiai Kiadóval. Igen ám, de a másik lektor, Sulán Béla, valószínűleg a harmadik lektor, Telegdi Zsigmond indíttatására szembehelyezkedett ezzel a nézettel, „antimarxista” irománynak ítélte a kéziratot, sőt, feljelentést tett ellene és ellenem a főügyészségen. Gondoljunk arra, hogy 1957–1958 a szabadságharc utáni megtorlások éve volt. A főügyészség nem foglalko-

zott a feljelentéssel, hiszen akkor nyilván sokkalta több ügyet vizsgáltak. Telegdi ugyancsak a kézirat kiadása ellen foglalt állást, de indokolásában nem tért ki politikai magyarázatokra, noha szakmai véleményét én meg tudtam cáfolni. A kiadásra nem került sor, ellenben az intézet Lőrincze Lajos, Imre Samu és Juhász József vezetésével bizottságot hozott létre, akik rövid véleményükben kimondták a kézirat visszavonását, noha én az egész tárgyalás alatt egy szót sem szóltam. Ezután évekig tartott megbélyegzett helyzetem az intézetben (prémiumot nem kaptam). Csak 1965 táján kezdődött az enyhülés az új igazgatóhelyettes, Király Péter magatartásával, aki egyik alkalommal hozzám lépett, és kezdeményezte a megbékélést.

1967-ben Országh László azt tanácsolta nekem, hogy jelentkezzem Ford-ösztöndíjra az USA-ba. Beadtam pályázatomat, de az év végén a Kulturális Kapcsolatok Intézetétől azt a választ kaptam, hogy ösztöndíjra nem javasolnak, viszont ez nem jelenti azt, hogy a következő évben nem pályázhatok újra.

Ekkor megelégteltem a helyzetemet az intézetben Király Péter jóindulata ellenére.

1964-ben sikerült európai útlevelet kapni nekem és a családomnak, akkor két és féléves Éva lányommal. 1965-ben körutat tettünk Európában, két hetet Bernben tartózkodván egy svájci családnál, ahol feleségem 1946-ban gyermekként tartózkodott.

1967 augusztusában a francia afrikanisták szervezete nemzetközi tudományos gyűlést hirdetett meg Aix-en-Provence-ban, amelyre engem személyesen meghívtak. A Kulturális Kapcsolatok Intézete némi utazási támogatást nyújtott nekem. Ez nem lett volna elég a részvételre, ám közbejött egy angol meghívás Londonba, hogy egy grémium előtt mutakozzam be angol tudásommal és afrikanisztikai ismereteimmel a Dar-es-Salaami egyetemre szóló kinevezésem ügyében. A meghívás néhány nappal megelőzte az Aix-en-Provence-i értekezletet. A londoni meghallgatáson megismerkedtem Malcolm Guthrie-val, a legismertebb angol afrikanistával, majd kapcsolatunk folytatódott a franciaországi értekezleten. A Dar-es-Salaami kinevezésből nem lett semmi, valószínűleg angol tudásomat nem értékelték kellőképpen, elutasítást nem kaptam az ügyről.

Az értelmező szótári munka mellett több más tudományos problémával foglalkoztam, főleg egy olyan kérdéssel, amely eldöntötte tudományos

karrieremet a jövő évtizedben nyugdíjazásomig, sőt, azon túl. Sebők Tamás (Th. A. Sebeok), az ismert bloomingtoni nyelvész és több nemzetközi kiadvány főszerkesztője (*Current Trends in Linguistics*, 14 kötet, Den Haag 1963–1976) 1963-ban Budapesten tartózkodván összeismerkedett velem. Többek között átadta Joseph H. Greenberg *The Languages of Africa* című kötetének második kiadását (1963), és felbízott, hogy írjak róla beszámolót vagy kritikát az ő tudományos sorozatába, amelynek C. F. Voegelin a főszerkesztője. Nekiálltam a könyv áttanulmányozásának. Greenberg nagy apparátussal Afrika valamennyi nyelvének genetikai osztályozását tárta fel benne. Néhány hónap alatt azonban megállapítottam, hogy Greenberg módszere tudománytalan, nem próbál felállítani hangtörvényeket, hanem hasonló hangzású és azonos vagy hasonló jelentésű szavaknak pusztán a hasonlóságára építi fel az egyeztetéseket. Terjedelmes kimutatásomat és bírálatomat angol nyelven elküldtem Voegelinnek, aki igazolta a cikk átvételét, megállapította, hogy az angol szöveg ellenőrzésre szorul, de biztosított, hogy intézetében lesznek, akik ezt a munkát elvégzik. Telt-múlt az idő, hosszú hónapok után érdeklődtem Voegelinnél, aki meglepetésemre visszaküldte a kéziratot, mondván, hogy az angol fordítás használhatatlan. Később Sebőktől megtudtam, hogy Voegelin elküldte a kéziratot Greenbergnek, aki az USA tudományos köreiből és azon is túl nagy tekintélynek örvend, s ő felháborodva letiltatta a kézirat közlését. Ezután a kritikámat angol anyanyelvű kutatókkal felülvizsgáltattam, s újra kiadattam: *A Fallacy of Contemporary Linguistics: J. H. Greenberg's Classification of the African Languages and His „Comparative Method”*, Hamburg 1982. Ez a kötet ismert lett a szakemberek körében, főként afrikai kollegák jelezték személyesen is, hogy Greenberggel szemben igazam van. A *The New Encyclopaedia Britannica*, *Languages of the World* Vol. 22. 749. lapon az afrikai nyelvek osztályozásának problémáiról írván Malcolm Guthrie után az én nevemet említi meg („the Hungarian linguist István Fodor”), mint akik Greenberg osztályozásának elméletét nem fogadják el.

A Greenberg elleni polémiaimnak még nincsen vége. A szociolingvisztika és a kvantitatív módszerek fellendülésével és a kikérdező módszerek alkalmazásával az a gondolatom támadt, hogy végleg elutasítom Greenberg osztályozási elméletét és módszerét. Bartha Csilla kolleganőm egyik végzős tanítványát, Rapai Juditot ajánlotta nekem a kikérdező szociolingvisztikai módszer tesztjeinek összeállítására és végrehaj-

tására. A közleményt az én korábbi érveim és adataim, valamint az ő tesztjei alapján összeállítottuk, és beadtuk több magyar és angol, francia, német folyóiratnak közlésre. Három év telt el, ezalatt egy kivételével minden folyóirat visszautasította a cikket. Az, hogy amerikai folyóiratok sommás, nem lényegre érintő érveket alkalmaztak, nem lepett meg, hiszen Greenberg halála után még évekkel is tekintélyes név maradt. De visszautasította a Nyelvtudományi Közlemények is. A kicsinyesség, az egyéni torzszalkodás (mit akar még ez a vén szivar?) hazai tudományosságunk velejárója. E tekintetben nem törődnek azzal, hogy egy (számukra nem lényeges vitában) a fél évszázad óta megalapozatlan osztályozás megdöntése tudományos (és magyar, ha magyarnak tekintenek) horderejű. A Nyelvtudományi Közlemények több mint egy évig tartotta magánál a cikket, mondván hogy kiadták lektoroknak, míg végül röviddel ezelőtt visszakaptam egy rövid visszautasítást, hogy a cikk nem felel meg a folyóirat témakörének. Mi ez, ha nem kibúvó? Az, hogy valamely tanulmány beleillik-e vagy sem a folyóirat tárgykörébe, ahhoz nem kell egy évnél hosszabb idő, egy hónap is elegendő, egyébként ugyanez a téma megjelent a Nyelvtudományi Közlemények 67. számában 1965-ben.

Az Aix-en-Provence-i értekezleten ismerkedtem meg későbbi felettesemmel, Oswin Köhler professzorral, a kölni egyetem afrikanisztikai intézetének vezetőjével. Nekem akkor már felmerült a gondolatom, hogy esetleg segítségét kérem, hiszen ő elmondta nekem, hogy egyetért a greenbergi bírálatommal, de nem mertem ezt a tervemet kinyilatkoztatni, hiszen ez a hazai hatóságok fülbejutása esetén szabadságomba, sőt, az életembe kerülhetett volna.

Mindenesetre bíztam abban, hogy ha legközelebb kijutok nyugatra, jelentkezem nála.

4. Emigráció

1969 szeptemberében második nekifutással új útlevelet kaptunk, amelyben újszülött lányunk, Zsuzsi neve is be volt jegyezve anyja útlevelében. 1969 szeptembere végén elhagytuk Magyarországot, és több kerülővel újra Bernbe érkeztünk, ahonnan levélben megkerestem Köhler professzort. Váratlan meglepetésemre néhány nappal később meghívott az intézetébe, először mint helyettes tudományos munkatársat (wissenschaftlicher Angestellter), majd egy év múlva állandó munkatársként, amikor egy státuszhely felszabadult.

Az intézetnek jól felszerelt könyvtára van túl az afrikanisztikai szakkönyveken. Abban az időben a professzorok kívül két munkatárs dolgozott ott, hazai viszonylatban docensnek nevezném őket, mindkettő wissenschaftlicher Angestellter volt, néhány hónap múlva professzorok lettek: Wilhelm Möhlig és Bernd Heine. Már korábban is hosszabb ösztöndíjjal kutattak Afrikában, Möhlig akkor még Délnyugat-Afrikában, a mai Namíbiában, ahol leírta a diriku (dciriku átírásban csettintő hanggal) nyelvet, Heine Togóban kisebb nyugat-szudáni nyelveket. Később gyakran folytatták a nyelvi leírásokat Afrika más tájain, ahogyan ez más német, angol és amerikai, francia és egyéb egyetemeken szokásos volt. Én magam ötvenéves koromban új életet kezdve Németországban ilyen felmérésekre nem vállalkoztam, engem továbbra is az adatfeldolgozás és adatértékelés érdekelt. Így vállalkoztam a 18. század előtti afrikai nyelvek szótárainak összehasonlítására és kiértékelésére, majd Afrika-utazónk, Magyar László 1859-ben megjelent umbundu és egyéb nyugat-afrikai szótári és nyelvtani leírásának feldolgozására.

1975-ben merült fel bennem a gondolat, hogy egy antológiát kellene szerkeszteni a nyelvújításokról. Ehhez társra volt szükségem, hogy a szovjet tömb országainak nyelveiről ottani szakemberektől cikkeket kapjak. 1975-ben részt vettem Columbusban (USA) egy nemzetközi afrikanisztikai értekezleten, ahol megismerkedtem Claude Hagège-zsel, aki rendkívüli poliglott volt: rövid idő alatt jól megtanult előadni sok nyelven, magyarul is elég jól tudott. Kaptam ösztöndíjat a német tudományos alapítványtól (Deutsche Forschungsgemeinschaft), és azzal tíz év alatt bejártam a földet, ahol sok szaknyelvésszel és kutatóval ismerkedtem meg. A nagyarányú levelezés és a gyűjtőutak eredményével 1983–1994 között Fodor és Hagège főszerkesztők neve alatt hat kötetes anyagot adtunk ki a hamburgi Helmut Buske kiadó gondozásában: Language Reform – History and Future, Réforme des langues – Histoire et avenir, Sprachreform – Geschichte und Zukunft. A kötet cikkei szabad választással, angolul, franciául és németül írhatták meg a szerzők. Hagège, aki a francia nyelvészek egyik korifeusa, a Collège de France tagja, segítségemre volt a gyűjtő és a szerkesztési munkában. 1985-ben nyugdíjaztak a kölni egyetemről. Azóta visszatértem az óhazába, és Budapesten folytatom kutatásaimat és publikációimat.

Még kölni tevékenységem utolsó éveiben rábukkantam a kölni Dómkönyvtár egyik 16. századi kéziratára, amely Oláh Miklós Hungariajára

nak egyik változatát tartalmazta. Először a pesti Irodalomtudományi Intézethez fordultam, Klaniczay Tiborhoz és Bodnár Györgyhez. Ők azt javasolták, hogy legjobb lenne, ha a kéziratot én elemezném és dolgoznám föl. Ez meg is történt, és a kézirat megjelent a Humanizmus és Reformáció sorozat 17. kötetében 1990-ben. Ezután beadtam a dolgozatot a doktori cím elnyerésére. 1994-ben tűzték ki a vitát, de már kezdetben rosszul indult. Volt intézeti kolleganőm, Soltész Katalin és a másik opponens, Vizkelety András javasolta, azonban a harmadik, Kulcsár Péter élesen ellene foglalt állást. Ekkor a Tudományos Minősítő Bizottság kiadta egy negyedik opponensnek, Érszegi Gézának, aki Kulcsárral azonosan éles hangnemben utasította el a pályázatot. A vitában szintén két-két szavazat foglalt állást egymás ellen és ellenem. Nem mutattam meg a bizottságnak a sorozatszerkesztő és az intézet igazgatójának, Klaniczay Tibornak a részletes véleményét a publikáció mellett, amely különösen kiemelte irodalomtörténeti értékét. Szerencsére a bizottság Benkő Loránd elnöke alatt a beadvány mellett szavazott, így megkaptam a doktori fokozatot 1994-ben. Nem akarom hosszúra húzni ezt az esetet, de jellegzetes módon rosszindulatú volt mindkét ellenopponens. Ők a mellékes körülményekre fektették a súlyt, a lényegesről említést sem tettek, pl. amit Klaniczay különösen kiemelt, miszerint bebizonyítottam, hogy Oláh Miklós anyanyelve magyar volt.

5. Publikációk nehézségekkel

Még 1970-ben jelent meg (elutazásom után) egy kis kézikönyv A világ nyelvei címen Antal László, Csongor Barna és Fodor István szerkesztésében (én az afrikai nyelvek anyagát állítottam össze). Hazatérésem után arra gondoltam, hogy ki kellene adni egy nagyobb lexikont ilyen címen. Az Akadémiai Kiadó elvállalta a kiadást, és 1995-ben elkezdtem a szerkesztést, amelyben velem együtt 58 szaknyelvész vett részt, köztük 11 külföldi, akik közül néhánynak a cikkét én fordítottam le magyarra. A lexikonnak az első kiadása 1999-ben, utánnymása 2000-ben jelent meg, és az összesen 3600 példány azóta mind elkelt. Szerkesztés közben a kiadóval arról beszélgettünk, hogy jó lenne lefordítani, lefordíttatni. Ehhez azonban anyagi támogatás kellett. Erre a munkára ugyanis egymagam nem mertem vállalkozni, itt tökéletes angol nyelvtudásra volt szükség. Londoni kollegánk, aki tökéletes angol–magyar kétnyelvű, Peter Sherwood örömet vállalkozott volna rá, azonban a kiadónak mintegy 2 millió forint hozzájárulásra lett volna szüksége. Ekkor arra gondoltam,

hogy támogatásért Soros Györgyhez (George Soros), a világ századik leggazdagabb emberéhez fordulok, aki magyar is, alapítványa volt akkor Budapesten. Az irodája azonban, ha nem is rúgott ki, de kurtán-furcsán elutasított. Ekkor elhatároztam, hogy személyesen (saját költségemre) fölkeresem New York-i irodájában. Három évvel ezelőtt kimentem, be is jutottam a felhőkarcoló-irodába, de csak az előcsarnokba (lobby), ahová lejött az iroda egyik vezetője (nevét nem mondta meg). Átvette tőlem a lexikon egyik dedikált példányát, az Akadémia elnökének, Vizi E. Szilveszternek ajánlólevelét, Görgey Gábornak, a korábbi kulturális miniszternek ajánlólevelét, az Akadémiai Kiadó igazolását, hogy a támogatási összeg ellenében a nyomtatási költségeket elvállalja, az én ajánlóleveletem stb. A következő év januárjában Soros Budapesten járt, s az Akadémián szóba hozta az ügyet. Elmondta, hogy a lexikonról jó véleményeket hallott, és majd gondolkozik a kérésünkön. Egy évvel később ugyancsak az Akadémián járt, s elmondta, hogy nem tud támogatást nyújtani a kiadásra. Hát ennyiben maradt az ügy... Még csak annyit, hogy New Yorkból hazaérkezvén Budapestre, alighanem fáradt voltam, és a lakásban megbotolván combnyaktörést szenvedtem. Kölnbe vittem magam a német vöröskereszt repülőgépén, és ott megoperáltak. Hat hónap elteltével ritka szerencsés módon teljesen rendbe jöttem.

6. Tanár és diák, kollegák és hallgatók

Amikor a mai helyzetemet mint nyugdíjas kutatóét végiggondolom, akkor összehasonlítom az évtizedekkel korábbi légkörrel. Mindenekelőtt tudom, milyen volt az idősebb generációs kutatók és az ifjabbak viszonya. A legkirívóbb eseteket felidézve, kétségtelen voltak nagyon kellemetlen esetek, mint amikor engem antimarxista voltom miatt (nem voltam az, írásaimban amarkista voltam!) feljelentettek. De akkor a forradalom leverése után voltunk, és az illető opponensem nem volt senkinek a kegyeiben, sőt, nem tartozott a jelentős nyelvészek közé sem. Még rajtam kívül több más kollegámnak is voltak nehézségei, főképp templomjáró és vallásos voltuk miatt. Igaz viszont, hogy ezt a besúgók, az elhárítók kezdeményezték, nyelvészek, kutatók nem tartoztak ezek közé az emberek közé. A hatvanas évek nagyjait egy-két kivétellel megbecsüléssel, szeretettel vették körül tanítványai. Ilyenek voltak Pais Dezső, Bárczi Géza, Zsirai Miklós, Kniezsa István, Trocsányi Zoltán, Szemerényi Oszvald, Hadrovics László stb. Laziczius Gyula kissé távol állt tőlük. Az ő általános nyelvészeti elmélete Saussure, Bühler és kriti-

kával a prágai strukturalista irányzatok nézeteivel találkozott, és ez nem vágott egybe a magyar és szlavista nyelvészek eszméivel. De Lazicziust hallgatói és hívei, mint én is, tisztelték és szerették. Nekem megfelelt az ő irodalmi, kimért, udvarias stílusa: „Amit a következőkben mondandó vagyok...”, bár némelyek megmosolyogták.

Tanár és hallgató között nem fordult elő heves vita vagy incidens. Én egyszer vitatkoztam Lazicziusszal, amikor a mondat tudományos értékelését vitattam, amit Laziczius a saussure-i elméletben mint művet, nem mint működést értékel. Manapság nem a mondat, hanem a mondat és mondatrészek összeállítása az elemzés tárgya. Laziczius befejezván a vitát ezt mondta nekem: „Felkérem kollegámat, hogy a jövőben óráim látogatását mellőzni szíveskedjék”, de azért az indexemben jelest adott.

Ezzel szemben két jeles tudós emberi és kollegiális magatartása ellen diák és professzor egyaránt kifakadt: Ligeti Lajos és Németh Gyula. Diákjaikat mint alábbvalókat kezelték, és ha ez a besorolás valamelyiknek nem tetszett, azt elüldözték. Ligeti és Németh „a tudományos felsőbbbség magaslatán” jártak.

Más volt a viszony a professzor és kezdő kutató vagy docens, illetve intézeti munkatársa között. Nem egyszer fordult elő, hogy tudományos vagy adminisztratív kérdésekben összerúgták a port, sőt, hangos nézeteltérések is támadtak közöttük. Ez történt például a Nyelvtudományi Intézet Finnugor osztálya berkeiben.

Az érintkezés tanár és diákja között kezdetben magázás volt (a világháború előtt). A háború után a tanár olykor rátért a tegezésre, de a diák részéről megmaradt az önözés (*Professzor úr*). Ez nekem szokatlan volt, mert a minisztériumban a minisztert kivéve az alkalmazottak tegezték egymást. Németországban a háború előtt a tanár és diák magázta egymást, az afrikanisztikai intézetben kezdetben ugyanez volt a helyzet, Köhler mindenkit magázott, míg Heine a kollegákkal tegeződött, sőt a diákokkal is. Én Köhler nyomdokait követve mindenkivel magázódtam. De Möhlig-hel igen jó viszony alakult ki köztünk, csak Heinével nem, mert már az elején helytelenítettem az ő kvantitatív vizsgálati módszerét (a régi, hangtörvényt követő módszert nem ismerte).

Nyelvi lektor mindig volt a kölni intézetben, többek között Hasan Adam, kétnyelvű szuahéli és szomáli, aki korábban a budapesti színiakadémián tanult két évig rendezői szakon, és aki magyarul elég jól ér-

tett és beszélt. Amikor én oda kerültem, egy-két évig Afrikából és más országokból működött változtatva egy-két tudományos munkatárs.

Köhler támogatta a munkatársait, de Möhlig-hel nem fért meg, és habár támogatta, többször összekaptak. Ennek oka részben az volt, hogy Möhlig fonetikai ismerete biztosabb alapokon nyugodott, mint Köhleré. Különben Möhlig még tanult nyelvtudományi, értsd rajta, nyelvtörténeti alapismereteket, nem úgy, mint Heine.

Gáldi Lászlót már elsőéves egyetemista koromban megismertem, hallgattam romanisztikai óráit, majd néhány év kihagyással a Nyelvtudományi Intézetben fiatalabb kollegája lettem. Széleskörű ismeretei kezdettől fogva nagy benyomást keltettek bennem, sokat tanultam tőle irodalomtörténeti, történelmi és dunatáji ismereteiből, noha a magyar nyelv dunatáji kapcsolataira épített elméletét (A Dunatáj nyelvi alkata, 1947) nem tudom teljesen elfogadni.

Lőrincze Lajos még életében nagy nevet vívott ki magának. Kezdetben leíró magyar nyelvészettel foglalkozott, és írásaira felfigyelt Pais Dezső és mások. Később valószínűleg rájött, hogy a nyelvtani leírásokhoz nagy felkészültség kell, s ezért kezdett foglalkozni nyelvműveléssel és nyelvhelyességgel, amelynek néhány év alatt a korábbi Halász Gyula és mások után a rádió majd a tévé ilyen adásainak legismertebb szakértője lett.

Mint az ismeretág nagymenője, lassanként a nyelvművelő kollegái munkáltatójává vált, O. Nagy Gábor, Papp László, Kovalovszky Miklós és másokéi. Lőrincze az intézet igazgatóhelyettese volt, felkérésére vagy egy teljes cikket, vagy főbb adatait szolgáltatott neki, és ő saját nevében („Lőrincze Lajos műsora következik”) olvasta fel őket. Erről többször hallottam panaszt intézeti kollegáimtól, de aztán a hatvanas években Lőrincze megemberelte magát, és bemondta a szerző nevét is („... amint X.Y. kollegám írja...”). Hogy a felsőbbség, itt a biztonsági szolgálatot is értem, kiküldte őt külföldre, az USA-ba és más tengerentúli országba, hogy az emigráns magyarokkal összeköttetésbe lépjen, azt Lőrincze úgy adta elő, mintha öneki jutott volna eszébe, és a pártközpont örömmel hagyta jóvá a tervét. Arról nincsen feljegyzés az ő beszámolóiban, hogy bizony hazatérte után részletes jelentést kellett írnia beszélgetőpartneréről. 1975-ben (vagy e tájt) a németországi magyar emigránsok egy csoportja összejövetelt rendezett Königstein várában. Részt vettem az értekezleten én is. Magyarországról meghívták Lőrinczét és László Gyu-

lát. Lőrincze előadást tartott, főként a hazai nyelvművelésről beszélt. Minket az érdekelt volna, hogy itt külföldön született vagy felnőtt gyermekeink magyar tudását hogyan lehet továbbadni, elmélyíteni. Erről neki nem volt mondanivalója. Különben előadása előtt engem kértek fel, hogy ismertessem Lőrincze személyét és munkásságát. Persze csak kedvezőeket mondtam róla.

László Gyulával ott jó kapcsolatba kerültem. Már Magyarországon megismertem, tartott előadásokat az Intézetben. Széles tudású és jó előadó volt. Voltaképp csak az egyéb szakismeretei, történelem, régészet, képzőművészet, tehát az amerikai értelemben vett antropológiai ismeretei útján került közel a nyelvészethez, ahol hallatlan erudícióval magyarázott meg műveltségi és történelmi keletkezésű szavakat, fogalmakat, pl. *szablya*. László 1974-ben felvetette a „kettős honfoglalás” elméletét, vagyis hogy a kazárok Kr.u. 670-ben betelepült második rétege magyar volt, és magyar nyelven beszéltek. László teóriája újszerű volt, megmozgatta az őstörténészeket, s habár számos kritika érte, új gondolatokat adott a Kárpát-medence történetének kutatásához.

A nyugati magyarsággal nem kerültem általános kapcsolatba, főleg csak Németországban, ott is inkább a Kölnben élőkkel, elsősorban a Mindszenty Magyar Ház, a református és a zsidó hitközségbeliekkel. Két lányom, Éva és Zsuzsi a hatvanas években bekapcsolódott a magyar cserkészmozgalomba és többször részt vettek nyári táborozáson. Amellett hogy otthon magyarul beszélünk és beszélünk velük, a magyar gyerekekkel való alkalmi találkozások erősítették nyelvismeretüket. Magyarul jól tudnak, főleg az idősebb Éva, de anyanyelvük a magyarról németre változott és Zsuzsi lányom három fia – a nagyobbak francia iskolába járnak –, németül és franciául tudnak, egyelőre magyarul csak néhány szót.

Magam kezdettől fogva bekapcsolódtam a magyar emigráns irodalomba. Megismerkedtem Méray Tiborral (Irodalmi újság), Borbándi Gyulával (Új Látóhatár) és másokkal, akik a kinti irodalmi élet résztvevői voltak, és magam is írtam nyelvészeti és általánosabb témájú cikkeket e lapokba. Közvetett kapcsolatba kerültem a sumeristákkal is, akik, mint ismeretes, a magyarság általuk elképzelt fényes jövőjét a sumer őstörténetből és a sumer nyelvből mint a magyar nyelv őseiből (?) kívánják levezetni és biztosítani. Néhány cikkben jeleztem álláspontomat, kaptam is rá felhördült válaszokat, Bobula Ida pedig, aki úgy tudta,

hogy valamely ausztráliai lapban is publikálni szándékozom, elátkozott. A sumeristák egy része értelmiségi, diplomás, nagyobb része kevésbé iskolázott, de mind egyformán megszállott híve ennek a téves ideológiának. Egyébként emlékszem, hogy annak idején a tudományos akadémia tagja volt egy építész, aki lelkes sumerista volt, s mint ilyen igyekezett befolyást gyakorolni az Akadémia I. Osztályára. Egyszer bent volt a Nyelvtudományi Intézet könyvtárában, és ott hangosan ágált elképzelése mellett.

Meg kell jegyeznem, hogy hasonló gondolatok és csoportosulások előfordulnak nyugaton is, csak kisebb számú hívük van. Ilyen például a poroszországiak óporosz köre, amidőn újraéleszteni kívánják ezt a nyelvet, amelynek 2 250 szava maradt meg nyelvemlékekben, s az élőnyelv a 17. század elején kihalt, beszélői beolvadtak a németekbe vagy a lengyelekbe.

Igaz, hogy hasonló törekvések másutt is vannak, így az ír eredetű manx Man szigetén, amely a 16. században kihalt, de vannak hívei az újraélesztésének. A legnagyobb ilyen törekvés, amely sikerrel járt, az óhéber felélesztése a 19. század folyamán, amelyből a mai ivrit nyelv lett; az csak az 5. században halt ki, addig viszont irodalmi nyelv volt hatalmas terjedelmű nyelvemlékekkel.

7. Megjegyzéseim a nyelvtudomány századairól

A nyelvtudomány megindulásának kezdete óta több szakaszban, évtizedekben megváltozott a kutatás jellege és célja átalakult. Kezdve a 17. század végétől, a hangtörvények felállítása útján a nyelvcsaládok rokonsága volt a kutatás célja. A 19. század második harmadától az újgrammatikus iskola a hangtörvények rendszerét finomította. A 20. század nyelvészeti iskolái (Saussure, prágai iskola) a nyelvi rendszert állította előtérbe. A század második felétől (Chomsky) a generatív vizsgálatokra helyezte a hangsúlyt. A 20. század végétől a kvantitatív és matematikai nyelvészeti módszerek és vizsgálatok, ezzel együtt a pszicholingvisztikai kutatások, a nyelv és az agyi tevékenység összefüggéseinek kutatása lett a fő cél. Ez maga után vonta a korábbi történeti és összehasonlító nyelvészeti módszer háttérbe szorítását; a nyelvi rokonságot, főként az íratlan nyelvek anyagán kvantitatív módszerrel kutatják, a nyelvemlékek nélküli nyelvek összehasonlítását és a nyelvjárásokét főképpen lexikális különbségekkel mutatják ki.

A nyelvtudományi kutatások évszázadai alatt több megtorpanás és előrelépés tapasztalható. A fejlődési szakaszok alatt is voltak kitérők, előreugrások. A görög nyelvészeti filozófia ugyan nem hozott újat a nyelvi leírásban, de az általános nyelvelmélet, a nyelvbolcselet igen. Aztán évszázadokig háttérbe szorult a phüszei-theszei kérdés megvitatása, de a 18. századi Port-Royal racionális nyelvtana Chomsky generatív nyelvelméletéhez adott késői indíttatást. A fonéma fogalma, a fonológia a 19. századi lengyel-orosz tudósok agyából pattant ki (Jan Baudouin de Courtenay, N. V. Krusevszkij, L. V. Scserba), de már a 12. században megszületett az izlandi első ismeretlen szerző értekezése, amely felfedezte és rendszeresen leírta a nyelv fonémaállományát (magyarra fordította 1988-ban Ács Péter és Mihályi Géza). A nyelvek rendszeres leírása tehát a kutatók egy-egy csoportjának, körének központi hozzáállásából fejlődik és terjed tovább, míg egy idő múlva más irányba folytatja útját. A kutatók által megtett út és az eredmények óriásiak, de végeredményben csak néhány gondolat és módszer kibontakozására vezethető vissza.

A kutatási célok és irányzatok eltolódásával egyrészt kiszélesült a nyelvek leírása, és az emberi beszédnek a világ egyéb jelenségeivel való összefüggésének vizsgálata: antropológia, zoológia, informatika stb. Vanak irányzatok a korábbi nyelvtudományi vizsgálatok szűkítésére, sőt, kikapcsolására. E közé tartozik a hazánkban megerősödött élőnyelvi vizsgálatok, amely a nyelvjárási kutatások és a nyelvművelés rovására megy.

Évszázadok alatt a magános nyelvészekből álló tudósok köre nyomán intézetek alakultak ki. Ezek mindegyike a legkiválóbb vagy annak elismert vezetőjéből és a köré gyűlt munkatársakból áll, köztük torzsalkodások és barátságok egyaránt kialakulnak, de nem ritkán marakodások, ellenségeskedések viszik tovább vagy állítják meg a fejlődést. Ez utóbbi esetekre elég, ha Semmelweis kálváriáját említem hazánkból és a szomszéd Ausztriából; a volt Szovjetunió tudományos életéből pedig a sok száz vagy sok ezer gulágra küldött tudóst, akiket ellenfeleik újításaik, találmányaik elorzása végett juttattak oda. A tudósok társadalma sem jobb, nem is rosszabb az emberi társadalom más köreinél.

8. A magyar nyelvészet belülről

A magyar nyelvészetre a 18. század végétől, Gyarmathi Sámuel, Sajnovics János fellépésétől kezdve túlnyomóan az összehasonlító és történeti módszer hatott. Ehhez járul a 19. század végétől az újgrammatikus

hangtörténeti módszer. Saussure és a strukturalista iskolák Magyarországon nem kaptak általános elismerést, bár Gombocz Zoltán követte ezeket az irányzatokat, de különösen Saussure elmélete és pláne a prágai iskola nem volt jó hangzású. 1953-ban nyelvészeti konferenciát rendeztek. Ott én mint kezdő kutató, aspiráns felszólaltam és Saussure négy tételét helyesnek mondtam. Az elnöklő Ligeti Lajos záróbeszédében mérsékelten rosszalotta hozzászólásomat, majd a „kruzsokban” feddően megróttta. Ezt ő nem felejtette el, és évekig rossz szemmel nézett rám. Chomsky teóriáit kezdetben nem vették figyelembe, legkevésbé Pais és Bárczi, csak a hatvanas évek közepétől tört be Chomsky a magyar nyelv-tudományba. A pszicholingvisztika és a nyelvészeti antropológia ugyan nem volt üldözött diszciplína, de nem tartozott az általánosan elismert tudományszakok közé. Azóta, amióta hazajöttem Magyarországra, a nyelvtudomány új segédtudományai általános elismerésre és művelésre tettek szert.

Tanárait, mestereimet kevés kivétellel nagyra becsültem: Pais Dezsőt, Bárczi Gézát, Laziczius Gyulát, Tamás Lajost, Gáldi Lászlót (emberi gyarlóságait nem számítva), az ifjabbakat is, mint Balczyk Emilt, Szabó Dénest, Benkő Lorándot (aki nálam két évvel fiatalabb), noha bizonyos kritikákat olykor alkalmaztak némelyikkel szemben. Írásaimban nem hagytam ki az ő műveikre való hivatkozásokat. Nyelvészeti nézeteim nem maradtak állandó formában, idővel magam is beláttam, hogy felülvizsgálatra szorulnak. De e tekintetben gyökeres változásra, változtatásra nem volt szükségem. Mivel túlnyomóan nyelvtörténeti témákat dolgoztam fel, az összehasonlító és történeti módszer alapelveit megtartottam.

9. Még egy visszapillantás

Életpályámról részletesen beszámoltam. Ez zsenge ifjúkoromtól kezdve alakult ki, lehet mondani váratlanul, aztán a háború és az üldöztetés következtében megakadt, majd évek múltán az aspirantúra ösztönzésével folytatódott, és a mai napig nem fejeződött be.

Amikor elhagytam Magyarországot, és külföldre, Németországba mentem folytatni kutatásaimat, akkor nagymértékben kitárult a horizontom, és olyan célok kerültek szemszögembe, amelyek Magyarországon nem valósulhattak volna meg. Ide tartozik a hatkötetes antológia publikálása, Magyar László umbundu feljegyzéseinek kimunkálása és publikálása.

És végül, lehet, hogy utolsó nagyobb munkámat köszönhetem kölni tartózkodásomnak: A bantu nyelvek című könyvemet, amely 2007. április 5-én jelent meg a L'Harmattan kiadó a Kultúrák keresztútján sorozat 7. köteteként. E nyelvekről ilyen összefoglalás eddig nem készült, csak Füssi Nagy Géza adott ki 1982-ben egy áttekintést és 1985-ben a szuahéli nyelvtanról egy vázlatot. A sorozat megindítója Vargyas Lajos néprajzkutató, akinek a gondolatában született meg, hogy a magyartól, a finnugor és török nyelvektől távoli országok nyelveiről és népeiről is kellene kézikönyveket publikálni.

Az én történetemet alapul véve azt gondolom, hogy csak a velem született késztetések folytán lett belőlem nyelvész, és ez megmaradt késő öregkorom végéig (hogy meddig még, azt csak a jó Isten tudhatja). Az általam kitűzött feladatokat elvégeztem, de ismerem hibáimat, gyarlóságaimat. Ez főleg idegen nyelvi ismereteim hiányosságaiban áll: elég rövid időn belül elsajátítok idegen nyelveket, olvasok, sőt, bizonyos fókig írok is rajtuk, azonban az élőbeszédben elmaradok a legtöbb kiváló nyelvérzékű nyelvész mögött, olykor megakadok a beszédben, nem jutnak eszembe jó kifejezések stb. De nem bántam meg, hogy erre a pályára léptem, és köszönöm mindazoknak a tanáraimnak és kollegáimnak, akik segítették munkámat.

BETŰTŐL SZÓIG

Kara György

A nyelvész attól nyelvész, hogy a nyelvet nemcsak használja, ápolja, dédelgeti, vagy éppen csúri-csavarja, rongálja, hanem rácsodálkozik mindennapi gazdag titkaira, éberén figyeli lélegzetét, fürkészi a majdnem állandót a szüntelen változóban, kutatja egyetemes vagy sajátos szerepeit, szerkezetét, eredetét, szerteágazó külső és belső kapcsolatait, és mert ehhez nem elegendő a szenvedély, de szükséges széles és mély tárgyi, eszmei és módszerbeli ismeret, ezek jó részét mint mestersége eszközeit mesterektől, iskolákból tanulja, kisebb részét tapasztalásból szerzi.

Megkülönböztető egyéniségjegyei ha vannak, azonosak akármely tudomány művelőinek bélyegeivel: ezek között a legfontosabb a megoldásra váró kérdések felvetésének és az összefüggések meglátásának képessége. Egy másik a módszeres gondolkodás, mely a csapongó képzelőerő kantára s gyepelője.

Engem a mesterségemhez az írott szó, a betű vezérelt. Kisiskolás koromban egy kárpátaljai menekülttől magyar kiadású ukrán ábécéskönyv, Don-kanyart túlélő katonától cirillbetűs érme került kezembe. Az ábécéskönyvet forgatva könnyen rájöttem, hogy a kormányzó képe alatti felirat a neve, s benne a cirill P = latin R, s lassan a legtöbb betű értékét sikerült kiderítenem. A háború után amerikai konzervek feliratát igyekeztem megfejteni. Kínai és mongol írást először egy térképatlaszban láttam, pék nagyapám könyvei közt, amelyben az országnevek eredeti nyelven és írásban is szerepeltek. A Vörösmarty Gimnázium diákja voltam, mikor a Széchényi Könyvtárban Kőrösi Csoma Sándor nyelvtnából megtanultam a tibeti betűket, szótárát böngészve utaztam képzelt tibeti tájakon, mulattam egy angolul írt, ódon maláj nyelvtn együgyűségén, melyben a „megszólító esetet” a *hey orang* 'hé ember!' képviselte. Egyszer fejembe vettem, hogy kínaiul olvasom a Bibliát, melyet magyarul jól ismertem, de nem tudtam, hogy a függőlegesen írt kínai könyvek jobb oldalt kezdődnek, s vagy egy órába tellett, míg megértettem, hogy a könyvet fejjel lefelé tartom, s hogy „fordítva” kell olvasnom. Akkor hamarosan sikerült több, egyszerűbb jellel megbirkóznom egy kis kínai-orosz szótár segítségével.

Az egyetemen Ligeti Lajos, akkor két tanszék, a belső-ázsiai és a kelet-ázsiai vezetője, és a török filológia tanára, Németh Gyula voltak fő orientalista nyelvész és filológus mestereim. Ligeti tanár úr Gombocz

Zoltán tudományát, a nagyhírű francia orientalista Paul Pelliot szigorú módszerét, és ahogy szokta mondani, a maga „külső mestereinek”, a svéd-finn altajista Gustav Ramstedtnak összehasonlító nyelvészeti és az igen jeles orosz mongolista Borisz Vlagyimircovnak nyelvtörténeti szemléletét is közvetítette. Ligeti küldött nála csak fél emberöltővel idősebb tanárához, Németh Gyulához. Németh tanár úr egyik nyelvtani eszményképe a szentpétervári német indológus Otto Böhtlingk 19. századi, de óind „strukturalista” elveket követő jakut leíró nyelvtana volt. Abból olvastunk kávéskanállal, de igen alaposan: nem maradt szó, hang-, alak- vagy mondattani egység szárazon; a cél a teljes elemzés volt. Ugyanezt az elvet s módot követték azok az órák, melyeken Reguly csuvas szövegeit kaptuk eledelül Budenz kiadásában. Olvastunk régi török rovás-, ujugur, manicheus, arab stb. írásos emlékeket is, amiben Szergej Malov olvasókönyve volt a „hajónk”, s Németh tanár úr a „révkalauzunk”. Ezekben gyorsabban haladtunk. Magyar és általános nyelvészetet többek közt Szabó Dénestől, D. Bartha Katalintól, Bárczi Gézától, később Telegdi Zsigmondtól, és könyvekből, pl. Laziczius Gyula munkáiból is tanultam, melyekre egykori tanítványa, Bese Lajos hívta fel figyelmemet. Szabó Dénes tanár úr merész tréfával óva intett bennünket attól, hogy a marxizmust és a marrizmust összekeverjük. Akkor volt, hogy a nagy grúz vezér „lángeszű nyelvtudományi cikkei szetzúzták a marrizmust”, és ezzel megmentették a magyar „burzsoá” nyelvészeket. Csongor Barnabás vezetésével olvastam régi kínait, Czeglédy Károlytól arab nyelvtant hallgattam, ez utóbbit csak azért, hogy egy sémi nyelv elbűvölő alaktanával megismerkedhessem. Kíváncsiságból belekóstoltam a kelta cymraeg (velsz) nyelvbe is, ahol az állítmány a mondat élén áll, névelője van, s a szavak kezdete is változhat az előljárók stb. vonzásában, ami nem pusztán mondathangtani, hanem alaktani jelenség. Sokat okultam terepmunkákból, amikor Mongóliában s Kínában mongol nyelvi és népköltési anyagot gyűjtöttem. Sokat vesződtem s vesződöm olyan alig megfejtett írásrendszerek értelmezésével, szerkezeti elemzésével, mint amilyen a két kitaj rendszer. Dolgoztam több korai mongol s régi török nyelvemlék megfejtésén. Néhány kötetnyi ujugur buddhista szöveget a berlini turkológus Peter Zieme-vel adtunk ki; egy kötetünk kiadása még hátra van.

Kedvelem a szófejtés és a szótörténet tudományát, mely nem csak nyelvi, de egyben történeti és művelődéstörténeti stúdium is. Ahhoz

azonban, hogy ez hiteles maradjon, szigorú erkölcs szükséges. Egyszer le merészeltem írni, hogy a magyar nyelv régi török elemei zömmel nem jövevényszók, hanem a magyarságba beolvadt törökségtől örökölt maradványszók. Hasonlót mondhatni sereg szláv szavunkról. Egy felebarátom szerint ez mindegy, de számomra ez történeti szemlélet kérdése, nyelv és nép sokágú eredetének jobb megértéséhez, fel- és elismeréséhez.

Sokféle, de nem elég sok elmélettel ismerkedtem. Élveztem pl. Noam Chomsky zárójeles mondatelemzéseit, de az SOV mondatminősítést máig nem szívesen használom, mivel kétharmada mondattani, egyharmada szófaji, s az ige mint szófaj nem minden nyelvben létezik. A nem egészen boldog emlékezetű Maó elnök kedvenc régi kínai történetéből szoktam idézni ezt az alany – állítmány – bővítmény szerkezetet: öreg + arc + hegy = 'az öregember a hegyel szemben lak[ott]', ahol az arc az „ige”. Magyarázni, hogy itt e „névszó” igei jelentésű, számomra szemfényvesztés. Maradok inkább az alany – állítmány – bővítmény, SPC, s a saját szűkebb területemen az alany – bővítmény – állítmány, azaz SCP vagy bővebben CSCP képletnél, mely mind a régi s mai mongol, régi török, mandzsu, koreai, japán és tibeti mondatra egyaránt érvényes. Ezek olyan nyelvek, melyekben akár egy regény is egyetlen agyonbővített egyszerű mondatba sűríthető. Nemrég a holland Simon C. Dik funkcionális grammatikáját forgattam egy mai mongolra való alkalmazásának bírálatával kapcsolatban. Érdekes logikai építmény, új tolvajnyelve, szemlélete tanulságos, de elvontsága a magam „földhőztapadt” munkái számára kissé távoli. Érdekel az egyetemes jelenségek kutatása, amilyenek létezése kétségtelen, ha nem is mindig nyilvánvaló, mind a felszínen, mind a mélyben. Bár ebben magam semmit sem alkottam, kajánul figyelem, hol lyukas a könnyedén egyetemesnek mondott tény hálója. Egy dolgozatban olvastam azt az egyetemesként eladott tételt, hogy „az OV-nyelvek hajlamosak egyszerű szótagszerkezetre”, amelyben a hajlamosság nehezen fér meg az egyetemességgel, s a bővítmény – állítmány mondat szerkezetű klasszikus tibeti nyelv bonyolult szótagjai is tiltakoznak a megállapítás ellen.

Tanulmányaimnak, tanításomnak, kutatásaimnak otthona hosszú évekig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Belső-ázsiai Tanszéke volt, egy ideig nomád életet éltem közte és az Indiana Egyetem Urál-altaji, újabb nevén Közép-eurázsiai Intézete között; ahol most dolgozom, miután a pesti iskolapadból kiiregedtem.

A magyar nyelvtudomány ma színesebb, sokrétűbb mint valaha. Sok új irányzat mellett remélhetőn megőrzi s továbbviszi jó hagyományait. Jó hagyomány a nyitottság is, melyben szóhoz juthat minden iskola.

PÁLYAKÉP MADÁRTÁVLATBÓL

Kassai Ilona

1. A nyelvész szerintem attól nyelvész, hogy szakmai tevékenysége hivatásszerűen, azaz fő foglalkozásban a nyelvre irányul. Ezt azért hangsúlyozom, mert melléktevékenységként nem lehet annyi elmélyülést és tudatos figyelmet szentelni a vizsgálódás tárgyának, amennyi az elemzett kérdésekre meghozná a tudományosan helytálló magyarázatot. Ami a nyelvészt a többi szakma művelőjétől megkülönbözteti, az a paradoxon, hogy vizsgálódása tárgya és az erről való számot adás médiuma egy és ugyanaz. Ami viszont a kérdés második részében szereplő közös egyéniségjegyeket illeti, végigtekintve a jelenkori nyelvészet igen eltérő kompetenciákat igénylő széles spektrumán nemigen találunk olyan egyéniségjegyeket, amelyek valamennyi nyelvészt jellemeznének.

Aki a fenti meghatározásnak nem felel meg, de érdeklik a nyelvvel kapcsolatos kérdések, az legfeljebb intuitív alapon, amatőr nyelvészként foglalkozik a nyelvvel, amely foglalkozás kimenetele lehet pozitív és negatív. Pozitív példaként megemlítem Karinthy Frigyes nyelvi leleményeit, negatív példaként pedig az ún. délibábos nyelvészek eredetmagyarázatait.

2. A nyelvekkel kialakuló viszonyom 5. osztályos koromban kezdődött, amikor egy miskolci általános iskolában tagozatos formában kezdtem oroszul tanulni, s a dolog nagyon tetszett. Élveztem a naponta ismétlődő oroszórákat, mert könnyen ment a tanulás, és mert nagyon jó volt a nyugatinyelv-szakosból orosz szakossá átképzett tanárnő, Emmi néni tanítási módszere. A következő tanévben, az 1956-os események idején, egy rövid ideig a német váltotta fel az orosz, de az eredeti helyzet hamar visszaállt. A németet is szívesen és könnyen tanultam, de – szemben az oroszsal – nem sikerült megszeretnem, s ez a mai napig így van.

A középiskolában, amely a miskolci Berzeviczy Gergely Közgazdasági Technikum Kereskedelmi Tagozata volt, folytattam az orosztanulást, de már nem tagozatos formában, s mellé elkezdtem heti két órában franciául tanulni, de nem szabad elhatározásból, hanem osztályfőnöki döntés nyomán. Az történt ugyanis, hogy választani lehetett a német és a francia nyelv között, s természetesen szinte mindenki németet akart tanulni a majdani szakmagyakorlás (közgazdász technikus) utilitárius szempontjai miatt. Zelma néni, az osztályfőnök úgy vágta át a gordiuszi csomót,

hogy kijelentette: A-tól K-ig németet tanul az osztály, K-tól Z-ig pedig franciát. Én tehát a francia csoportba kerültem. De könnyen beadtam a derekamat, hiszen, mint említettem, nem sikerült megszeretnem a németet. Annál inkább megszerettem a franciát, amelyet szintén egy avatott pedagógustól volt szerencsém tanulni, úgy hívták, hogy Csatári Imréné. Látszólagos szigorúsága ellenére olyan élvezetes francia órákat tartott, hogy valamennyien megszerettük, s a heti két órához képest elég jó szinten megtanultuk a francia nyelvet. Az érettségi évében jött a dilemma: hova tovább? Azt tudtam, hogy leendő képzettségeim (okleveles könyvelő, tervező, statisztikus, kereskedelmi eladó stb.) egyikében sem dolgoznék szívesen, viszont a nyelvek jól mennek, ezért logikus elgondolás volt a KÖZGÁZ egyetem KÜLKER szaka mint a továbbtanulás iránya. Igen ám, de az 1960-as években nagy protekció kellett ahhoz, hogy valakit erre az elit szakra felvegyenek, úgyhogy meg sem próbáltam a jelentkezést. Maradt a nyelvszak, mégpedig, miskolci lévén, a körzeti-leg illetékes debreceni egyetemen, ahová végül az osztályunkból ketten jelentkezünk. De ott meg nagyon kevés volt az esélyünk a bejutásra a gimnáziumokból jelentkezőkkel szemben, akik jóval magasabb óraszámban tanultak idegen nyelveket. Amikor az osztályfőnök-orosztanár Zelma néni és a franciát tanító Csatári tanárnő látta, hogy komolyak a szándékaink, igazi tanárokhoz méltóan, napi korrepetálásban részesítettek bennünket, hogy a tudásunkat „felvételiképessé” tegyék. A felvételit követően titokban bíztam abban, hogy felvesznek, de biztos, ami biztos, állásba mentem. De nem a lehetőségként felmerült magasabb presztízsű állások egyikébe, hanem abban a papírboltba, amelyben az előző nyáron a kötelező szakmai gyakorlatot töltöttem, s ahol nagyon megszerettek. És tényleg felvettek!

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem orosz–francia szakán 1963-ban elkezdett egyetemi tanulmányaim során azután hamar kiderült, hogy nagyobb affinitásom van a nyelvészeti, mint az irodalmi stúdiumok iránt. Jobban érdekelték, könnyebben tanultam őket, akár szinkron, akár történeti metszetben tárgyalták a szóban forgó két nyelvet. Mi más ez, ha nem eredendő hajlam a nyelvészet iránt? Ehhez járult, hogy az orosz szakon Papp Ferenc, az őt haláláig jellemző tudományos kíváncsisággal, nem sokkal Chomsky Syntactic Structures-ének 1957-es megjelenése után az orosz nyelv nyelvtanát generatív keretben adta le, s ezt én roppant világosnak, követhetőnek találtam. A francia szakon

pedig a párizsi vendégtanárságból frissen hazatért Herman József hirdett meg – nyelvészeti alapkursusai mellett – olyan speciálkollégiumokat, amelyeknek a témái az 1960-as évek tudományosságának a homlokterében voltak, mint például az információelmélet és a statisztika nyelvészeti felhasználása. De tartott szemináriumot a strukturalista disztribúciós elemzésről is. Ilyen tudományos közegben logikusnak tűnt, hogy nyelvészetből írjam a diplomamunkámat. Herman, aki Papp Ferenchez hasonlóan minden új iránt nyitott volt, az általa tartott francia fonetika kurzus folytatásaként többünket a kísérleti fonetika irányába terelt, ennek érdekében összeismertetett a Nyelvtudományi Intézet fonetikai laboratóriumának akkori vezetőjével, Fónagy Ivánnal, hogy megtanuljuk, miként kell eszközfonetikai vizsgálatokat végezni s az eredményeket értelmezni. Ennek a beavatásnak az eredménye harmadéves koromban egy TDK helyezés lett a későbbi szakdolgozatom témájában írt diákköri dolgozattal. Fonetikai ismereteimet harmadéves koromban egy grenoble-i nyári egyetemen, majd pedig ötödéves hallgatóként, részképzés keretében, a grenoble-i és a párizsi egyetemen bővítettem. Ezt követően védtem meg az egyetemi tanulmányaimat lezáró szakdolgozatomat, melynek tárgya a francia és a magyar magánhangzók ajakartikulációjának összevetése volt 16 mm-es mozgófilm-felvételek alapján. Ez később, erősen rövidítve, megjelent a Nyelvtudományi Közlemények hasábjain (73:441-445, 1971).

A diploma megszerzése után Miskolcon, a nyelvi tagozatos Herman Ottó gimnáziumban kezdtem (heti 30 órában) orosz és francia nyelvet tanítani, mert a Miskolci Városi Tanácsnak ún. társadalmi ösztöndíjasa voltam, azaz az egyetemi tanulmányok alatt folyósított ösztöndíjért cserébe kötelezettséget vállaltam, hogy öt évig Miskolcon fogok tanítani. A tanítással párhuzamosan azonban – szakdolgozatom nyomán – akadémiai főtitkári ösztöndíjasként, ma úgy mondanák, fiatal kutatóként, heti egy napot Budapesten, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Osztályán töltöttem, egyebek mellett Aurélien Sauvageot ama jóslatának spektrografikus ellenőrzésével, amely szerint a magyar nyelvben a fonológiai időtartam alapján szembenálló magánhangzó-párok között a megkülönböztetés alapja a fizikai időtartam helyett a hangszínkülönbség lesz. Ennek a vizsgálatnak a termése A magánhangzó-mennyiség és a hangszín összefüggése a mai magyar köznyelvben című tanulmány (Nyelvtudományi Közlemények 75:57-76, 1973). Az Intézetben az Ál-

talános Nyelvészeti Osztályon dolgozó Szépe György vett a szárnyai alá, mint annyi más fiatal nyelvészpalántát, s a legkülönbébb módokon inspirált a kutatásra: szakmai beszélgetésekkel, szakkönyvek kölcsönzésével, szakirodalmi adatokkal, szakmai körökbe való bevonással. A legemlékezetesebb „húzása” az volt a Tanár Úrnak, amikor a kezembe adott egy angol nyelvű, angliai francianyelv-oktatási kísérletről beszámoló könyvet, a *French from eight* címűt azzal, hogy írjak róla ismertetést, én, aki orosz és francia szakos voltam, angolul jóformán semmit nem tudtam. De miután a feladataimat igyekeztem mindig, minden területen komolyan venni, egy rendszeres angol nyelvtannal a hónom alatt nekiálltam a könyv szótárazásának, s hála a franciának az angol nyelvre gyakorolt, több évszázadon át tartó hatásának, átrágtam magam az angol könyvön, s megírtam róla az ismertetést. Jórészt ennek köszönhetem, hogy pár évvel később, az akadémiai dolgozók számára akkor és még jó ideig rendelkezésre álló ún. akadémiai intenzív nyelvtanfolyamon a felvételi vizsgám alapján a második legjobb angol csoportba soroltak be, ami olyan húzóerőt jelentett számomra, hogy a tanév végén, kis híján felsőfokúra sikerült a nyelvvizsgám.

Háromévi tanítás és ezzel egyidejű, főtitkári ösztöndíjasként folytatott kutatás után, 1971-ben „megörököltem” az 1967 óta Franciaországban vendégtanárkodó és a magyar állam által engedélyezett 5 év eltelte után kintmaradási szándékáról az Intézetnek nyilatkozó Fónagy Iván Nyelvtudományi Intézetbeli státusát, s kineveztek tudományos munkatárssá. Ami, persze, nem volt olyan egyszerű, hiszen, mint említettem, társadalmi ösztöndíj kötött Miskolchoz. Ám a Városi Tanács Oktatási Osztályának akkori elnöke, a – szavai szerint – magasabb tudományos érdeknek engedve, a maradék két évre feloldott a kötelezettségem alól. Így esett, hogy a tudományos köldökszínórként működő főtitkári ösztöndíjas évek után fő állású nyelvész lettem az Intézetben.

3. Már az eddig ismertetett körülmények is kedvezően alakultak ahhoz, hogy nyelvészeti kutatásokat végezzek, de az Intézetben eltöltött évek voltak igazán gyümölcsözőek a pályám alakulása szempontjából, hiszen az idő múlásával enyhült az ideológiai nyomás, és egyre kedvezőbbé vált a légkör a tudományos eszmecserékre és a nyugodt, elmélyült kutatásra. De nagyon szerettem és szeretek az Akadémiai Könyvtár csendjében is dolgozni, különösen a kutatás összegező, rendszerező szakaszában. És fontosak voltak a '70-es, '80-as években tett külföldi tanul-

mányutak, amelyek igazán a tudományos feltöltődésről szóltak egy olyan időszakban, amikor Magyarországon még elég nehéz volt a tudományos tájékozódás a külföldi szakirodalom hozzáférhetetlensége és a gyér másolási lehetőségek miatt. Máig emlékezetes a Svéd Királyi Akadémia jóvoltából a lundi egyetemen, 1981-ben eltöltött egy hónap, amelynek a tartamára kaptam egy valamennyi bejáratot, így a könyvtár ajtaját is nyitó (mester)kulcsot, amellyel akár vasárnap is bemehettem a legújabb szakirodalmat olvasni, és senki nem feltételezte, hogy a könyvekkel más is tehetek, mint hogy olvasom és jegyzetelem őket. Ugyanilyen megtermékenyítő volt 1984-ben egy hónapot a finnországi Oulu egyetemén egy tanszék tiszteletbeli tagjaként, hasonlóan szabad és tudományosan élénk légkörben eltölteni.

4. A korszerű fonetika tudománya Magyarországon nem volt túlreprezentált. Laziczius Gyula rövid ideig tartó egyetemi pályafutása során tartott, sokak számára emlékezetes egyetemi kurzusát és szemináriumait leszámítva általános fonetikát nem oktattak és nemigen műveltek. A még töle létrehozott, majd hosszú ideig sínylődő Egyetemi Fonetikai Intézet az 1970-es évekre tanszékké fejlődött az ELTÉ-n, s ez volt a tudományszak egyedüli tanszéke. A másik „bázis” a Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztálya volt két munkatárssal, amikor odakerültem harmadiknak. Ezért e téren jórészt autodidakta módon, könyvekből és tanulmányokból szereztem meg a szakmai kompetenciát, elsősorban Laziczius munkásságára támaszkodva, akinek az írásai már a legelsőtől kezdve páratlan erudícióról, bámulatosan naprakész és széleskörű szakirodalmi tájékozottságról tanúskodtak számomra. 1944-ben megjelent Fonetikája lett a bibliám, abból tanultam módszert, amellyel érdemes a hangok világát kutatni. Franciaországi tanulmányútjaimon pedig, ugyanezekben az években, a Sorbonne Fonetikai Intézetében, a híres rue des Bernardins-ban, a – képzett asszisztenciának hála – a laboratóriumi munkába is beletanultam, sőt, Fónagy rendkívül élvezetes egyetemi óráit is volt szerencsém hallgatni. Mivel azonban a nyelvészetnek szinte minden ága érdekelt ebben a pályakezdő szakaszban, sőt, bizonyos határterületek is, így a beszéd fogyatékoság kérdésköre, igyekeztem minél szélesebb körben minél többet olvasni, s az olvasottakat egymásra vonatkoztatni, hogy a fejemben kialakuljon egy egységes ismeretrendszer, amely megfelelően szolgálja kutatásaimat. Jó iskolát jelentett az 1970-es években a francia–magyar kontrasztív munkaközösség is, amelynek tagjaként a mű-

velt témák révén a nyelv egészébe bele kellett látnom, valamennyi szintjére, s alkotó módon olvasnom is kellett kollégáim írásait, hogy a közös megvitatás során meg tudjam formálni a véleményem. És megemlítem, szintén a '70-es évekből, az akkori fiatal nyelvészek klubként működő szakmai összejöveteleit, a BOKOR-esteket az Eötvös Klubban (ma és régen Centrál Kávéház), amelyeken oldott körülmények között különféle nyelvészeti témákat jártunk körül, s az eredményt a stencillel sokszorosított BOKOR Levelekben közre is adtuk. Ha jól emlékszem, összesen 13 ilyen levél keletkezett, majd amikor a résztvevők fiatal szülőkké váltak, az összejövetelek megritkultak, végül elmaradtak. Jómagam, két szerzőtársammal, Szende Tamással és Nagy Endrével az asszonynév kérdéseit jártuk körül nyelvészeti, történeti és jogi szempontból. Érdekes kirándulás volt ez a névtanba! Amikor pedig elkezdtem külföldi kongresszusokra járni, ezek megfelelő alkalmat teremtettek arra, hogy egyrészt felmérjem saját tudásom versenyképességét, másrészt – szakmai ismeretségek útján – hozzájussak a legkorszerűbb szakmai anyagokhoz. Eközben soha nem a tudományos divatok érdekeltek, hanem saját intuíciómát követve tűztem ki magamnak kutatási kérdéseket. Az ún. kollektív témából is, amelyen a tudományos osztályok tagjai közösen dolgoztak, igyekeztem a tudományos habitusomnak megfelelő résztémát kimunkálni, ha hagyták. Hogy milyen volt ez a tudományos habitus? Komolyan vettem, hogy a nyelv alapvető feladata a sikeres információátadás, s ebből következett számomra egy alapvetően funkcionalista beállítódás, amely végigkísérte vizsgálódásaimat, akármire irányultak is azok. Íme néhány közülük, mutatóba. A beszéd időzítési jelenségeire vonatkozó, pályakezdő vizsgálataim összegezése után a beszédhangok sorozattá szerveződésének és a beszédláncban lezajló fonetikai folyamatoknak a részleteivel foglalkoztam, megválaszoltam a magyar hangtan számos vitatott kérdését (pl. gyorsult-e a beszédtempó, vannak-e diftongusok a köznyelvben, mi a /j/ szóvégi, zöngétlen változatának státusa), vizsgáltam korábban nem vizsgált kérdéseket (svá-jelenségek a magyarban, az akcentus mibenléte, a mássalhangzó-kapcsolódások pszichofiziológiai háttere). A nemzetközi kutatási trendet messze megelőzve kezdtem a '70-es évek végén vizsgálni a prozódiai elemeknek az anyanyelv-elsajátítás folyamatában megfigyelhető viselkedését, szerepét, azaz a prozódiai komponens kialakulását. Közben Herman József francia szakosok számára írt kontrasztív szempontú tankönyvét (*Phonétique et phonologie du français contemporain*).

Budapest: Tankönyvkiadó, 1984) a francia és a magyar beszédhangok képzési és akusztikai jegyeit bemutató adat- és ábraanyaggal, valamint a mondattípusokat kísérő hangerő- és dallamgörbékkel illusztráltam, saját szerzői jogon. A beszélt nyelvre kíváncsi szakemberként – gyermeknyelvi kutatásaimmal párhuzamosan – az elképzelés kialakulása, 1985 óta aktív részt vállaltam a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú néven ismertté vált élőnyelvi kutatásban. Ennek keretében a fonetikai–fonológiai kérdések mellett, mint amilyen a mássalhangzó-kapcsolódások szociológiai tényezőktől függő ejtési változatai, kitértem az ún. „nyelvhelyességi hibák” (pl. nákolás, suksükölés, az -e kérdőszó elmozdulásai) nyelvi hátterének a tisztázására. Később a magyar szótagtipológia történeti és pszicholingvisztikai vonatkozásai érdekeltek. Az említett témakörök mellett mindig szívesen tekintettem ki a hangtannal határos vagy vele kapcsolatba hozható egyéb területekre is, mint amilyen a szívhangok akusztikai szempontú elemzése vagy az akadályozott nyelvvelsajátítás és nyelvhasználat különféle esetei. Ez utóbbiba illik bele a beszéd képességével nem rendelkező sérült egyének számára angol nyelven kidolgozott nemzetközi jelképnyelvnek, az ún. Bliss-nyelvnek a magyar nyelv tipológiai sajátosságait figyelembe vevő adaptálása, továbbá a hadarással, a dyslexiával és a hallássérülések nyelvi vonatkozásaival kapcsolatos kutatások. Mindközben sokkal inkább a nyelvi tények érdekeltek, semmint az elméleti érdekességek, amelyek gyakran nem állják ki a nyelvi tények próbáját.

5. A nagy egyéniségek pályámon játszott szerepét firtató kérdésre teljesen véletlenszerű említési sorrendben azt válaszolom, hogy Fónagy Iván határokat és konvenciókat feszegető munkássága a tudományos sokszínűséget tette értékké számomra. Elekfi László gazdag tematikájú munkássága a sokműfajúság mellett, amely mindmáig jellemzi, a pontosságot helyezte számomra a fókuszba mind a problémakezelésben, mind az adatközlésben, mind az eredmények nyelvileg is helyes megfogalmazásában. Herman Józseftől az eredeti látásmód létjogosultságát és az új iránti fogékonyságot tanultam meg. A Nobel díjas François Jacob egyik írása a tudományos gondolkodás mibenlétéhez adott követendő útbaigazítást. Vértess O. András példája az emberi tisztességre és a kutatói alázatra sarkallt. Laziczius életműve a hibátlan logikával végigvitt fejtegetések és az ezekre alapozó (olykor könyörtelen) kritika egyedül helyes és tudományt előrevivő voltára adott példát. Végül Jakobson tudomá-

nyos ténykedése a tudományszakok közötti szabad átjárás termékenyítő jellegéről győzött meg.

6. Nyelvészpályám elején a magyarországi nyelvészetben viszonylag új volt a strukturalizmus hatása. Ezzel párhuzamosan, Szépe György tudományformáló működése következtében elindultak a generatív ihletésű kutatások, amelyek főleg a Fiatal Nyelvészek Munkaközösségét jellemezték. Az 1980-as években Herman József intézetigazgatóként „terelte be” a hazai nyelvészetet meghatározó Nyelvtudományi Intézetbe az ún. „kötőjeles diszciplínákat”, a pszicho-, szocio- és neurolingvisztikát, neki köszönhető az empiria nagyobb fokú megbecsülése is, amely elvezetett a magyar nyelvhasználat korszerű felmérésének az igényéhez és a kutatást szolgáló adatbázis kiépítéséhez. Ezzel párhuzamosan a kognitív paradigma és a nyelvhasználat körülményeit vizsgáló pragmatika is felvirágzott, s felismeréseik azóta is jótékonyan árnyalják az ún. rendszernyelvészet sarkos megállapításait.

BŐVÜLŐ NYELVCSALÁDOM – UTAM A NYELVI GAZDAGSÁGHOZ

Keresztes László

Kisvárdán születtem 1941-ben. Ugyanitt, a Bessenyei György Gimnáziumban érettségiztem 1959-ben. Jelentkeztem a debreceni (akkori) Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–latin szakára. Pályaválasztásomban döntő szerepe volt édesapámnak, Keresztes Pálnak, aki szintén magyar–latin szakos középiskolai tanár volt. Arra emlékszem, hogy gyermekkoromban mindig az írógép mellett ült, és éjjel-nappal „verte”. Később tudtam meg, hogy felvidéki tanár korábban nyolc tankönyvet írt és jelentetett meg a csehszlovákiai magyar gimnáziumok számára: irodalomtörténeti tankönyvek, szöveggyűjtemények, magyar nyelvtan, valamint latin grammatika jelentek meg tőle. Nem lebecsülendő teljesítmény egy vidéki, ipolysági tanárembertől! Az utolsók, egy latin nyelvtan és egy helyesírási kézikönyv („Helyesírásod – műveltséged képe”) már kéziratban maradt. (Ma is úgy jegyzik odaát őt: Keresztes Pál, a tankönyvíró.) Látván a magyar nyelv és irodalom iránti lelkesedésemet, sosem beszélt le pályaválasztásomról, noha édesanyám orvosnak szánt. (Orvos barátaink szemrehányást is tettek többször apámnak, amikor megtudták elhatározásomat, mondván: kolduspályára adod a fiadat?!) Mindez az ötvenes években történt. Elhatározásomat nem másítottam meg: fel is vettem az egyetemre. Megígértem szüleimnek, hogy csak jussak be az egyetemre, a többi az én dolgom. Édesapám csak annyit tanácsolt: az irodalom túlságosan kötődik az ideológiához, foglalkozz nyelvészettel!

De mit is tudhatott akkoriban a nyelvészetről egy tizennyolc éves fiatalember? Csak nyelvtan volt az iskolában. Különös gondom sohasem volt vele. Az általános iskola ötödik osztályában egyszer ugyan „bezár-tak” (az én korosztályom tudja, hogy még akkor volt ilyen büntetés), mert nem tanultam meg az alany és állítmány „meghatározását”. Azóta tudom, hogy az alany az a mondatrész, amelyről valamit állítunk, az állítmány pedig az, amit az alanyról állítunk. Fogalmam sincs róla, kinek a tankönyvében álltak ezek a „meghatározások”. A középiskolában már jobb volt a helyzet. Elsőtől negyedikig egy kitűnő nyelvtankönyvünk volt, amelyet Benkő Loránd és Kálmán Béla (= Deme László) jegyzett (vö. Deme László írását a Benkő Loránd emlékkönyvben). Ez már határozottan érdekes volt: remek összefoglalást tartalmazott a fonetikai kérdésekről. Tanárom, Sárosi Zoltán maga ugyan inkább az irodalom

íránt érdeklődött, de felfigyelt rá, hogy nekem a többieknél határozottabb érzékem van a nyelvi jelenségek iránt. A második gimnázium elején, amikor a különféle hasonulásokat kérdezte ki az osztálytársaimtól, és senki nem tudott semmit, engem hívott ki felelni. Én mindent tudtam ezekről a jelenségekről, mire azt kérdezte, hogy lehet ez. Azt feleltem: tanár úr, tavaly tanultuk. Akkor sejlett föl bennem, hogy valami pluszt tudtam reprodukálni a tankönyvből. Negyedikben nagyon élveztem az említett tankönyvnek a nyelvrokonságról és a szókincs rétegeiről szóló fejezeteit. Ez még persze messze állt az igazi nyelvészettől. . .

Az egyetem első évfolyamán lelkesen foglalkoztam a régi magyar irodalommal, és többi évfolyamtársamhoz hasonlóan Bán Imre professzor hatására régi magyar irodalmár szerettem volna lenni. A nyelvészeti tárgyak oktatói azonban, főleg Andrássyné Kövesi Magdolna (Magdi néni) azonban, észrevéve szerepléseimet finn óráin és szemináriumain, másodévtől átirányított a finnugor nyelvészetre. Ugyanő harmadévben beprotezsált Papp István haladó finn óráira (Kiss Antal és Szoboszlai Ágnes járt még „az öreghez”). A latintanulás fejlesztette logikai és grammatikai rendszerező készségeimet, de a latin szakomat Kálmán Béla professzor javaslatára felcseréltem a finnugrisztikára. Amikor harmadéven Barta János professzornak feltűnt, hogy „csak” magyar szakos vagyok, megkérdezte: Hát magából mi lesz, ha felcseperedik? – Finnugor nyelvész szeretnék lenni – feleltem. Nem volt visszaút. . .

Magdi néni már első éves koromban lelkesített: – Kollégák, nemso-kára ki lehet menni Finnországba ösztöndíjjal tanulni. 1959-ben azonban még Csehszlovákiába is nehéz volt kijutani. Ő persze már tudott valamit: Ortutay Gyula és Kustaa Vilksa javaslatára megújították a két világháború között kötött magyar–finn kulturális csereegyezményt, amely ismét lehetővé tette az ösztöndíjasok cseréjét. És csodák csodája: 1962 őszén kirepültem Helsinkibe, így a negyedévet Finnországban tölthettem. Megtanultam finnül, hallgattam Erkki Itkonen mordvin nyelvtörténeti és finnugor alaktani előadásait, felvettem Aulis J. Joki votják kurzusát is, valamint Eliel Lagercrantzól elsajátítottam még a lapp nyelv alapjait. Debrecenben már Kálmán Bélától vogult, Magdi nénitől később zürjént tanultam, így ezek a stúdiumok szerencsésen kiegészítették egymást. Az ún. „modern nyelvészet” csak nyugaton, főként Amerikában dívott, ehhez azonban magamfajta süvölvény nem férhetett hozzá. Annak viszont örülök, hogy a cseremisiz és a szamojéd nyelvek kivételével

a legtöbb finnugor nyelv rendszerével megismerkedtem. Finnországból hazatérve, 1963-ban felvettem az akkor induló finnugor C-szakot.

A végzés után a debreceni egyetemen maradtam. Itt, s gondolom, a többi magyar egyetemen sem lehetett gyorsan haladni a tudományos pályán. Egyedül az MTA Nyelvtudományi Intézetében születtek főfoglalkozásban a disszertációk. Az egyetemeken belefulladtunk az órák tartásába, a dolgozatok javíttatásába, s nem utolsósorban a nappaliak és levelezők vizsgáztatásába. A legnagyobb kihívást azonban az adminisztráció jelentette, amely ugyan statisztikailag, hivatalosan a munkaidőnek mindössze 10%-át tette volna ki, a valóságban azonban ennél jóval többet, stressz szempontjából a tevékenységnek legalább felét. Így aztán, amikor meg-megkérdezték, hogy állsz a tudományos munkáddal, válaszként mást nem lehetett mondani, mint hogy: állok...

Haladni azonban, bár elég megfontoltan, csak lehetett. A kisdoktorim, amely szakdolgozatom kibővített változata lett, viszonylag hamar elkészült. Hamarabb szereztem egyetemi doktori fokozatot, mint ahogy finnugor C-szakos diplomát. (Ez korábban egészen természetesnek számított.) Amikor azonban olyan kollégát is előléptettek adjunktusnak, aki nálam évekkel későbbben doktorált, kérdésemre azt válaszolták: ja, ő éjjel-nappal pártmunkát végez. Nem volt titok, hogy – legalábbis a debreceni bölcsészkaron – a párttagkönyv egy disszertációval lett egyenértékű. Ez a nemzedék aztán olyan magasra emelte a léceket, hogy maga kényelmesen sétálghasson alatta. A mi nemzedékünknek pedig át kellett vinni...

Egyébként nincs okom panaszra! Dolgozni tehát szabad volt, sőt, kellett is. 1972-ben végül előléptettek adjunktussá. Kétszer nyertem el finnországi egyetemen magyar lektori állást: 1969–1975 a Helsinki Egyetemen, 1981–1984 a Jyväskyläi Egyetemen dolgoztam lektorként. 1985-ben finnugor nyelvészetből szereztem kandidátusi címet, értekezésemet mordvin hangtörténetből írtam. 1986-ban léptem elő docenssé a KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékén, amelynek vezetését hat éven keresztül (1988–1994) láttam el. Nemzetközi pályázat révén 1994–2000-ig az oslói egyetemen töltöttem be a finnugor nyelvészet professzori állását. 1995 tavaszán habilitáltam a szegedi JATE-n finnugor nyelvészetből. 1995-ben a finnországi Jyväskylä egyetemén pedig hungarológiai és finnugrisztikából magántanári képesítést szereztem. 1999-ben – nagydoktori fokozatom birtokában végre megszereztem a professzorsá-

got az „alma mater”-ben is. Tanszékvezetőként csak 2005-ig dolgoztam, amikor nyugdíjba mentem.

Mindig tanárnak készültem, szerettem tanítani. (Boldogtalan lettem volna egy akadémiai intézetben.) Tudományos tevékenységemben elsősorban az egyetemi oktatás szükségleteihez igyekeztem igazodni. Negyven éves egyetemi pályafutásom során több finnugor nyelvvel és témával foglalkoztam behatóan, sorrendben: vogul, finn, magyar (mint idegen nyelv), mordvin, lapp, valamint a kisebb finnugor nyelvek irodalmi nyelveinek kérdéseivel. Mindezekből könyve(ke)t és tanulmányokat tettem közzé. Itthon és külföldön egyetemi szinten oktattam szinte valamennyi finnugrisztikai tárgyat.

1. Vogul. A kisebb finnugor népekhez akkoriban nehezen lehetett kijutni. Vogulokkal először csak akkor találkoztam, amikor a helsinki egyetem szervezett néhány napos látogatást Leningrádba. Hallgattam és magnóra vettem beszédüket. Bizalmatlanok voltak, s csak akkor oldódtak föl, amikor egyiküknek nem jutott eszébe a fejsze szó, és oroszul mondta; furcsa módon kisegítettem. Meglepődve kérdezte: te érted? Ettől fogva barátságosabb lett irántam. Az obi-ugorok lakóhelyére, néhány nyugat-szibériai faluba – nem nyelvi tanulmányok céljából – csak 1993-ban juthattam ki rövid időre. Sokszor gondoltam arra, hogy milyen jó, hogy őseink legalább Közép-Európáig eljutottak. . .

2. Finn. Finnországi ösztöndíjamat sikerült jól kihasználnom. Hazatérve Papp István bevont a magyar–finn szótár adatgyűjtésébe. E munka során szerzett tapasztalataimat hasznosítottam később tankönyvek szójegyzékeinek összeállításakor. A finn tudásomat a nyelv rendszerének leírásában kamatoztattam, a nyelvtani fejezetek teljes egészében az én munkám. A nyelvleírásból természetesén következett a magyar nyelvvel való állandó összevetés, amelynek jóvoltából kialakult kontrasztív látásmódom.

3. Magyar. Finnországi lektori megbízatásom éveiben a magyar nyelv tanítása során jöttem rá, hogy például az akadémiai leíró nyelvtan bizonyos szabályai idegenajkúak számára semmitmondók. A magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítása más leírást kíván. Foglalkozni kezdtem a magyarral mint idegen nyelvvel: magyar leíró nyelvtanomat és rádiós nyelvtanfolyamom füzetét tankönyvként használták a finn egyetemeken. Ez az első könyvem később átdolgozott formában megjelent magyarul (Gyakorlati magyar nyelvtan. Debrecen 1992.), majd rövidesen angolul,

németül, olaszul, észtül, franciául és végül japánul is. Jóleső érzés látni, amikor a nyári egyetem résztvevői kezükben tartják a sorozat valamelyik példányát. Talán ez lesz munkáim közül a legértékesebb?

4. Mordvin. Fő kutatási területem a mordvin nyelv története, rendszere, valamint az irodalmi nyelvek kérdése. Mind a konszonantizmus, mint pedig az igeragozás kérdéseire még egyetemista koromban Erkki Itkonen irányította figyelmemet. Itt jegyzem meg, hogy a finnországi és norvégiai egyetemek kitűnő munkafeltételeket biztosítottak a tudományos munkához. Kandidátusi értekezésemet Jyväskyläben írtam. Konszonantizmustörténetem és mordvin kresztomátiám írásáig – néhány finnugor kongresszusi fellépés kivételével – sajnos nem volt alkalmam mordvin anyanyelvűekkel találkozni. Később néhány rövid mordvinföldi látogatásom során arra törekedtem, hogy minél többet használjam az erzát, de behatóan megismerkedjem a moksával is. Biztosan csodabogárként tartottak számon (a KGB is?), hogy itt kószál egy külföldi, aki jobban tud mordvinul, mint oroszul. (Ez sajnos orosz tudásomat minősíti...) Akadémiai doktori értekezésemet frissen gyűjtött nyelvi anyag bedolgozásával már Oslóban írtam történeti alaktanból, az általános nyelvészet szempontjából is érdekes tárgyas, determinatív igeragozás kialakulását kíséreltem meg tisztázni. Ma sem tudom megfogalmazni a tényleges előnyöket a hazai egyetemekkel összehasonlítva, de úgy érzem, hogy az itthoni körülmények között talán még a kandidátusi fokozatot sem értem volna el.

Hangtörténeti kutatásaim eredményeit a mordvin nyelvjárások leírásában is kamatoztattam. Összeállítottam egy, a két nagy mordvin nyelvjárás csoportot, az erzát és a moksát párhuzamosan bemutató kresztomátiát (*Chrestomathia Morduinica*, 1990). A nyelvtani jelenségeket minden nyelvi szinten párhuzamosan tárgyaltam, így világosan kitűnnek a két fő nyelvjárás közötti hangtani, alaktani és mondattani különbségek. Nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az élő nyelvi adatok összegyűjtése, a közvetlen kontaktus pótolhatatlan előnyt jelent a nyelvészeti kutatásokban. Nagy élmény volt, amikor (a Szíj Enikő által szervezett tanulmányúton) 1989-ben először léphettem Mordvinföldre, majd ezt a látogatást még három követte. Kresztomátiámat a mordvin anyanyelvű nyelvész-kollégák is elismeréssel fogadták: a szaranszki Mordvin Nyelvtudományi Társaság megválasztott tiszteleti tagjává.

Noha két mordvin irodalmi nyelv használatos, azon kutatók táborába tartozom, akik egységes mordvin nyelvről beszélnek, nem pedig kettőről: erzáról és moksáról. Úgy vélem, hogy az egységes mordvin nyelv kimunkálása továbbra is a mordvin nép és nyelv egységesülésének, valamint a mordvinok nemzetté válásának sarkalatos kérdése. Mordvin nyelvű kollégáimat erről sajnos nem sikerült meggyőzőnöm, pedig változatlanul az a véleményem, hogy az erza és a moksa nyelvjárások közötti különbségek korántsem akkorák, hogy két külön nyelvről kellene beszelnünk. Józan megfontolással, a nyelvi normák egységesítésével, tudatos nyelvűveléssel, valamint hatékony iskolai oktatással és neveléssel a fiatal mordvin anyanyelvű generációban még nem lenne késő tudatosítani az egységes nemzettudat és a nemzeti identitás kialakításának fontosságát és jelentőségét.

5. Lapp. Egy 7 000 soros lapp költészeti antológia anyagának válogatása, szerkesztése és a nyersfordítások készítése közben sikerült betekintést nyernem a lapp nyelv és irodalom kérdéseibe. (A műfordítások már Bede Anna munkája.) Jelenleg egy lapp etimológiai szótáron dolgozom, amelyet még Norvégiában kezdtem el.

6. A kisebb finnugor népek irodalmi nyelve. A lapp és a mordvin nyelvjárások tanulmányozása terelte érdeklődésemet rájuk. Főként ezek kialakulásával, nyelvújító törekvéseivel kezdtem behatóan foglalkozni a régebbi és a legújabb bibliafordítások alapján. Jelenleg a finnugor nyelvészeti doktori alprogram keretében foglalkozunk a kérdéssel.

Kakukktojásnak tartom az oslói egyetemen folytatott munkásságomból kinőtt norvég–magyar–norvég zsebszótárat, amelyet egy norvég tanárral, Ove Luddal közösen szerkesztettem. . .

Ez is csak azt bizonyítja, hogy akármerre vetett is a sorsom, akármit is tanítottam vagy kutattam, mindig találtam olyan problémát, amelyből publikáció vagy könyv született. Munkáimban mindig arra törekedtem, hogy egyesítsem az egyetemi oktató és a tudományos kutató erejéit. Tudományos kutatásaim az egyetemi oktatás szükségleteiből indultak ki, és oda is tértek vissza.

1970-től rendszeresen részt veszek és előadásokat tartok a nemzetközi finnugor kongresszusokon és egyéb finnugrisztikai, magyar nyelvészeti és hungarológiai tárgyú konferenciákon, szimpóziumokon. Igen megtisztelő elismerésnek tartom, hogy 1993-ban a helsinki Finnugor Társaság is megválasztott tiszteleti tagjává, 1998-ban (ünnepélyesen, ágyúlövés-

sek kíséretében!) díszdoktorává fogadott az Uppsalai Egyetem, az MTA 2005-ben Munkácsi Bernát díjban részesített. A Svéd Királyi Akadémia Nobel-Bizottsága négyszer kért föl, hogy tegyek javaslatot irodalmi (!) Nobel-díjra.

Látható, hogy nyelvészeti munkásságom az egyes konkrét finnugor nyelvekből indul ki. Induktíve, a nyelvi tényekből szoktam óvatos következtetéseket levonni. Eddig soha nem merészkedtem nyelvelméleti magasságokba. Munkáimat nem is szántam egyik vagy másik nyelvelmélet tesztelésére. Nem mindig értek egyet módszertanilag azokkal a kollégáimmal, akik csak itt-ott idézett, kiragadott nyelvi adatoknak az alapján vonnak le csálthatatlan, messzemenő elméleti következtetéseket.

Érdekesnek tartottam a strukturális, generatív, kognitív leírásnak sok-sok elemét. Nagyon sok technikai eljárás (strukturális, generatív elmélet) megkönnyíti a nyelvreírás, a szemléltetést, és nagyon tetszik a valenciaelmélet a vonzatstruktúrák tisztázására, a kognitív nyelvészetnek a határozórendszer leírására vonatkozó gyakorlata. Ám nem hiszem, hogy van, vagy valaha lesz olyan nyelvelmélet, amely alkalmas a nyelvi jelenségek összességének maradéktalan leírására. A nyelvelmélet logikai absztrakció, amely ugyan a nyelvi jelenségek alapján születik, ám mégsem szorítható minden jelenség a rubrikákba. Az elmélet lehet kifogástalan, a nyelv azonban nem mindig fér bele. A gyakorlati problémákról tanulságos Pentti Leino finn nyelvész megjegyzése (Virittäjä 93 (1989) 214): „Käsitykseni mukaan ongelmien syyt eivät kuitenkaan ole tässä käyttämässäni kieliteoriassa vaan itse kielessä...” [Véleményem szerint a problémák okai mégsem az itt alkalmazott nyelvelméletben rejlenek, hanem a nyelvben magában.] Magyarul: az elmélet tökéletes, a hiba a nyelvben van!]

És mit tervez még egy nyugdíjas nyelvész? Csaknem teljesen elkészültem a kis lapp etimológiai szótárral, amely az 1 000 leggyakoribb szó magyarázatát tartalmazza. Ki gondolta volna 45 évvel ezelőtt, amikor Eliel Lagercrantz előadásait hallgattam, vagy később, amikor Norvégia lappok lakta tájain autóztam, vagy lappföldi tundrák fölött repültem, hogy eddig juthatok a lapp nyelv, nyelvjárások és irodalom tanulmányozása terén. Legtöbb munkám nagy kihívást jelentett – az ilyenektől sosem zárkoztam el, számomra fejlesztők, érdekesek és élvezetesek voltak. A kisebb finnugor nyelvek irodalmi nyelveinek tanulmányozása is ilyen kihívás. Ennek során ismerkedhettem meg a karjalai és a vepsze

bibliafordításokkal. Furcsa, hogy a finn és az észt nyelv ismeretében ezek a nyelvek is könnyedén kitárulkoznak. Nagyon tanulságos e kis népek erőfeszítése a fennmaradásért, a nyelvi és nemzeti identitás kialakításáért. Szép lassan kirajzolódnak egy összehasonlító irodalmi nyelvi (bibliai) szótár körvonalai. Ezt a munkát már doktorhallgatóim fogják talán beteljesíteni.

A „kolduspálya” végülis váratlanul szép, tartalmas és eredményes lett... Hálát adok sorsomnak eredményes pályafutásomért, végezetül köszönetet mondok kis családomnak, munkatársaimnak, kedves kollégáimnak (sőt, ellenfeleimnek és irigyeimnek is!). Az elégedettség azonban nem párosul az önelégültséggel.

A NYELVTÖRTÉNETTŐL A NYELVTÖRTÉNETIG

Keszler Borbála

*Sokszor egy-két szó is jobban
Helyre üti a szeget,
Mint az olyan, ki beléhord
Földet, poklot és eget,
S ordít, amíg elreked.
(Babits Mihály)*

Ki nyelvész? Az, aki hivatásszerűen foglalkozik nyelvi kérdésekkel. – Nyelvészalkat nincsen. A nyelvész jellemző tulajdonságai olyanok, mint bármilyen más tudományág művelőié. S hogy hogyan lesz valaki nyelvész? Az egyéni hajlamon kívül (persze van, akinek többféle hajlama is van) gyakran a körülmények összjátéka vagy egy jó tanár, esetleg egy nagy tudós hatása dönti el, hogy kiből mi lesz.

Én sem készültem nyelvésznek. Inkább orvos vagy matematikatanár szerettem volna lenni. A véletlenek (pl. a német tanszékről az iskolánkba látogató tanár biztatása), a családi hagyományok és a szülők kívánsága azonban az ELTE Bölcsészettudományi Karának német–magyar szakára vezérelt. Az egyetemen néhány kiváló tanár (Abaffy Erzsébet, Bárczi Géza, Fábíán Pál, Benkő Loránd) megszerettette velem a nyelvészetet. Logikát láttam benne, mint korábbi kedvenc tárgyamban, a matematikában. Ezért nyelvészetből írtam a szakdolgozatomat, mégpedig nyelvtörténetből (Szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényszavainkban).

Az egyetem befejezése után nehéz volt álláshoz jutni. Nagy örömmre azonban sikerült a XVII. kerületben általános iskolai tanári státuszt kapnom. Eleinte nehéz volt. Napi két és fél órai utazás, négy negyvenes létszámú osztály, sok osztályismétlővel, szigorú tanfelügyeleti rendszerrel. Például minden füzetet (ez 5 x 160 füzet volt: nyelvtan, irodalom, nyelvtandolgozat, irodalomdolgozat, olvasónapló) havonta ki kellett javítani. – Mégis nagyon szerettem, s tulajdonképpen itt kezdtem megtanulni a leíró grammatikát. – Talán soha ott nem hagytam volna az iskolát, ha egy délután meg nem szólal a telefon, és Abaffy Erzsébet meg nem kérdezi, hogy nem szeretnék-e Bárczi Géza mellett az egyetemen tanítani. – Hogyne szerettem volna! Azonnal meg is látogattam

Bárczi professzor urat, s másnap be is léphettem volna, ha hajnalban meg nem születik a fiam.

Ezért és más okok miatt is (közben zárolták az állásokat) az egyetemi pályafutásom csak egy év múlva (1965-ben) kezdődött el.

Ebben az időben két nyelvészeti tanszék volt az egyetemen, s mindkettőnek a tagjai tanítottak mindent. Én is: fonetikát, nyelvtörténetet, nyelvjárást, nyelvjárástörténetet, stilisztikát és leíró grammatikát. De legjobban a nyelvtörténetet szerettem. Már tanársegéd koromban tantermi előadást tartottam hangtörténetből (az akkori jegyzeteimet a mai napig őrzöm). Első cikkeim is nyelvtörténeti témájúak voltak (pl.: Patika; Szókezdő magánhangzók eltűnése a magyarban; Szókezdő mássalhangzó-torlódások magánhangzó-előtéttel való feloldása korai jövevényszavakban). – S hogy a tanszékek specializálódása után miért kerültem a Mai Magyar Nyelvi Tanszékre, annak csak az volt az oka, hogy oda melegebben invitáltak. Rácz tanár úr természetesen közölte, hogy aki ezen a tanszéken van, annak kötelessége leíró grammatikával foglalkoznia. Eleinte el sem tudtam képzelni, hogy ilyen témájú cikkeket írjak. Később, amikor megalakította Rácz Endre a leíró grammatikai munkacsoportot, s a Mai magyar nyelvű tankönyv egyes fejezeteiről vitaanyagot kellett készíteni, meg amikor ebből a tankönyvből kellett tanítani (ami egyébként kitűnő munka volt), egyre több kérdéssel kapcsolatban tartottam fontosnak a probléma tüzetesebb vizsgálatát, a megállapítások pontosítását, a hiányok pótlását. A leíró grammatikai cikkeim (a névszó- és igeövekről, a toldalékmorfémák jellemző sajátosságairól, a magyar termékeny képzőkről, a mai magyar nyelv szófaji rendszeréről, a határozószók osztályozásáról, a határozószók fokozásáról, az igenevek mondatbeli szerepéről, a partikulákról, a bevezető szavakról és kifejezésekről, a tartalomváró szavak és kifejezések grammatikai és szöveggrammatikai szerepéről, a reduplikációs jelenségekről a magyarban, a közbevetésekről, az egyszerű és az összetett mondatok határeseteiről, a mondatfajtákról, a kérdő mondatok osztályozásáról, a szétagoló mondat szerkesztéséről stb.) s később az általam szerkesztett Magyar grammatika című tankönyv (mely eddig öt kiadást ért meg), a Lengyel Klárával közösen írt Kis magyar grammatika és az Ungarische Grammatik is az oktatást kívánták szolgálni.

A grammatikával kapcsolatban más témák is érdekeltek. Mikor 1978-ban Varga Györgyi vezetésével megindultak a regionális köznyelvi kuta-

tások, ezek a figyelmemet a beszélt nyelvre s az európai beszélt nyelvi kutatásokra irányították. Hallgatók bevonásával kb. 30–40 órányi beszélt nyelvi anyagot gyűjtöttünk össze, s az országban elsőként indítottam (1980-ban) Beszélt nyelv című speciális kollégiumot. Ezeken sok grammatikai és (akkor még újdonságnak számító) szövegtani kérdéssel is foglalkoztunk. Ennek a korszaknak az eredménye néhány szakdolgozat és cikk (például: Charakteristika der Wortarten und des Wortgebrauches spontaner Gespräche im Ungarischen, Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata, Über die Verwendung der Füllwörter).

Fábián Pál professzor úr 1970-től bevont a Helyesírási Bizottság (ma Magyar Nyelvi Bizottság) munkájába. Sokáig voltam a bizottság titkára, hat évig az elnöke, jelenleg a társelnöke vagyok.

A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásának előmunkálatai során én gyűjtöttem és összesítettem a vitaanyagokat és javaslatokat, segítetttem a szabálypontok megfogalmazásában stb. Ekkor fordult a figyelmem az írásjelhasználat felé. Ennek az eredménye a kandidátusi értekezésem (A magyar írásjelhasználat és grammatikai alapjai), valamint több cikk is (pl. Merkmale der ungarischen Satzzeichenlehre und Zeichensetzung, A magyar írásjelhasználat és Európa). Kandidátusi vitámon valaki felvetette, hogy érdekes lenne tudni valamit az írásjelhasználat történetéről is. – Ez lett több cikkem, könyvem (pl. Írásjeltan) és a doktori disszertáció (A magyar írásjelhasználat története a 17. század közepéig) témája is.

A kapcsolat a helyesírással soha nem szűnt meg. Közreműködtem több szótár elkészítésében (Helyesírási kézisztár, Magyar helyesírási szótár, Orvosi helyesírási szótár), s én irányítom jelenleg A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásának munkálatait is.

Az írásjelhasználatban kapcsolatban mondatfonetikai kérdésekkel is foglalkoztam (pl.: Az alany és az állítmány közötti írásjelek; Die grammatischen und satzphonetischen Eigenschaften der Parenthesen; Írásjelhasználat és interdiszciplinaritás).

A mondatfonetika azonban más vonatkozásban is szerepet játszott a munkáimban. Férjemmel együtt vizsgáltuk a fogatlanok és a protézisviselők beszédének sajátosságait (pl.: A kis- és nagyörlők szerepe a teljes alsó-felső protézist viselők hangképzésében; Die Untersuchung der Artikulation bei Totalprothesenträger; Die suprasegmentalen Eigenschaften

beim Sprechen der Totalprothesenträger). – Szórakozásképpen cikket írtam a fogak elnevezésének alakulásáról is.

Mivel közismert volt a szerepem az Orvosi helyesírás munkálataiban, egy alkalommal felkértek egy, a magyar orvosi nyelvvel foglalkozó konferencián előadás tartására a magyar orvosi nyelv történetével kapcsolatban. A téma olyan színesnek és izgalmasnak tűnt, hogy több cikket is írtam ebből a témakörből (pl. Állatnévi eredetű betegségnevek a 17. század elejéig, A 17. századi orvosi nyelv és Apáczai Csere János, A 17. századi nyelvújítás és a magyar orvosi nyelv, Adalékok a magyar anatómiai szaknyelv kialakulásához, A régi magyar orvosi nyelv forrásai és szótípusai stb.), több éve előadást is tartok az orvosi egyetemen A magyar orvosi nyelv című kurzus keretében, s társszerzője vagyok A magyar orvosi nyelv című tankönyvnek.

Ha időmből kitelik, szeretnék kidolgozni még néhány leíró grammatikai témát, megvizsgálni néhány mondatfonetikai kérdést, az eddig összegyűjtött anyagom alapján megírni a régi magyar beszélt nyelvvel kapcsolatos kutatási eredményeimet; szeretnék utánanézni néhány írásjelhasználat-történeti kérdésnek, s szeretném megírni a magyar orvosi nyelv történetét is. – Az utóbbi témákkal tulajdonképpen visszatértem régi, kedvenc területemhez: a nyelvtörténethez.

Mint az eddigiekből is kiderül: cikkeim és könyveim jó része a grammatikaoktatást és a helyesírás-tanítást kívánta szolgálni. Más részük inkább érdekességekkel foglalkozott (a névjelölés története, az írásjelhasználat története, az orvosi nyelv története).

Az irányzatokkal kapcsolatban: A magyar nyelvtudományt sokféle hatás érte és éri. Alig van a világon olyan jelentősebb irányzat, mely (késéssel ugyan), de ne éreztette volna a hatását, s mely a nyelvészek kisebb-nagyobb csoportjaira ne hatott volna. Magam, bár szívesen ismerkedtem többféle irányzattal is, nem csatlakoztam egyhez sem, de szívesen felhasználtam olykor eredményeiket.

A pályámon elindító mestereimről már szóltam. Rajtuk kívül (már tanársegéd koromban) szívesen hallgattam Rácz Endre és Hadrovics László előadásait és szemináriumait, de kedvenc olvasmányaim voltak Deme László újdonságnak számító szövegtani cikkei és A mondat szerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata című könyve is, valamint Antal László, Károly Sándor és H. Molnár Ilona munkái is. – De tanultam munkatársaimtól és hallgatóimtól is. – Sokat köszönhetek a Mai Ma-

gyar Nyelvi Tanszéknek: meleg szívű, kitűnő kollégákat, nyugodt, békés munkás éveket és a tanszékvezető professzorságot is.

Magamat elsősorban tanárnak tartom. Olyan tanárnak, aki utánanéz bizonyos problémáknak, rendszerezi a jelenségeket, keresi az okokat, és szívesen foglalkozik a nyelvvel kapcsolatos érdekes témákkal is.

A NYELVÉSSZÉ VÁLÁS EGYIK ÚTJA A SOK KÖZÜL

Kiss Jenő

1. A nyelvész nem születik, hanem lesz. A körülmények teszik azzá. Nincsenek olyan egyéniségjegyek véleményem szerint, amelyek kizárólag a nyelvészt jellemeznék. Mert igaz ugyan, hogy a nyelvesszé váláshoz a tágan értelmezett nyelvi érzékenységnek egy bizonyos foka szükségeltetik, ám a nyelvi érzékenység önmagában nem állít nyelvészpályára senkit (azzal ugyanis a legkülönbözőbb iskolázottságú és foglalkozású emberek, így például nyelvjárási beszélők körében is találkozhatunk), nyelvesszé a környezet, az életút sok apró mozzanata, illetőleg hatása teszi az embert. Viszont nem lesz nyelvész az, akiben nem alakul ki idejekorán valamilyen belső, mondhatnám ösztönös érdeklődés, beállítottság, „antenna” a nyelv bizonyos dolgai, jelenségei iránt.

2. A visszaemlékezések óhatatlanul tartalmazzanak szubjektív elemeket. Megvan azonban az az előnyük, hogy az idő múlása teszi lehetővé korábban nem érzékelt összefüggések meglátását. Így vagyok magam is. Visszagondolva össze lehet állítani egy esemény-, pontosabban láncolatot, amely azonban akkor nem tűnt föl, s főként nem érzékelődött oki kapcsolathálózatként, csak visszamenőleg, a rendszerezésre törekvő emlékezésben tűnik akként. Annak idején egyáltalán nem. Az akkori dolgok szó szerint megtörténtek velünk, anélkül, hogy tudtuk vagy sejtettük volna, miért lesznek majd egyszer fontosak az életút szempontjából. Hangsúlyozom tehát: visszamenőleg látom úgy, hogy környezetem hatására alakulgatott ki bennem a szóban forgó, előbb csupán rácso-dálkozó, majd idővel, fokozatosan egyre inkább érdeklődéssé érlelődő természetes tájékozódási, ismerkedési ösztön. Azaz: az életút lassú, a körülmények és az idő múlása diktálta egymásutánban terelgetett a nyelv iránti érdeklődés irányába.

Arról sokáig fogalmam sem volt, mi a nyelvtudomány, kik a nyelvészek, s mit csinálnak. A gimnáziumban elhangzott Gombocz neve, hallottam Lőrinczéről is magyartanárunktól, sőt, egyik kollégista társamnak köszönhetően beleolvastam Zsirai Miklós Finnugor rokonságunk című könyvébe, de csak a finn létige jelen időbeli alakjait tanultam meg, s majdnem teljesen el is felejtettem őket (az első egyetemi finn óráig). Mindezek a nyelvészettel kapcsolatos „érintések” minden előzmény és következmény nélkül egyszerűen megtörténtek velem, s nyomokat csak abban az értelemben hagytak, hogy az egyetemen tudatosult, kiknek a

szellemével és mivel is találkoztam gimnazistaként. A nyelvészettel tehát az egyetemen találkoztam először, s mi tagadás, merőben új volt, izgalmas ismeretlen világ, amely egyszerre vonzott és intett óvatosságra, mert az elején száraznak tűnt az irodalomtörténeti órák ismerős, otthonosnak tűnő, ezért több-kevesebb biztonságérzetet nyújtó tematikájához képest. Lehet, hogy ismeretlensége, újdonsága is hozzájárult ahhoz, hogy a nyelvtudományhoz való vonzódásom hamar kibontakozott? Nem tudom. Azt azonban igen, hogy nyelvésztanáraim igazságos szigora és minőségigénye, nemkülönben embersége feltűnt, szimpatikussá téve az általuk oktatott tudományt is. A Nyelvésztkönyvtárban, ahol gyakran lehetett látni többüket is, a kellemes légkör és környezet miatt egyébként is szívesen tanultunk, érdeklődési területünktől függetlenül. Itt lehetett látni olykor Pais Dezsőt is, aki ha belépett a könyvtári előszobába – ahol Mikešy Sándor, a könyvtáros mindig nagy reverenciával fogadta –, éreztük, „esemény”-nek vagyunk szem- és fültanúi.

Az bizonyos – de mindez csupán utólagos tudatosítása az annak idején ártatlan nyelvi tudatlanságban velem történeteknek –, hogy éppen körülményeim és változásaik szembesítettek engem a nyelvhasználat sokszínűségével, s kiváltották bennem a rácsodálkozás pillanatait, érdeklődővé kezdtek tenni a nyelv világa iránt, s talán már akkor ébresztgetni kezdték a „nyelviség” iránti fogékonyságot. A következőkre gondolok: 1. Nyelvileg ingergazdag környezetben szocializálódtam. Színes, beszédes világ volt a környezetem. Mindig voltak körülöttem (nagyamama, szülők, testvér, szomszédok, rokonok), szüleim sokat meséltek, s mindig volt bőven játszótárs is. Szűkebb környezetemben számomra is hamar érzékelhető volt, hogy az idős emberek másként (régiesen) beszéltek, érdekes, számomra titokzatosnak tűnő kifejezéseket, szavakat is mondtak, s olykor nyelvi beugratós kérdésekkel hoztak zavarba. 2. Azt is tapasztalhattam gyermekként, hogy a városba elkerült falumbeliek már többé-kevésbé másként beszéltek, mint az otthoniak, mi. 3. Rokonaim egy része más rábaközi falvakba került házasság útján, s amikor őket és családjukat meglátogattuk, tapasztalhattam, hogy bizony falvanként is vannak bizonyos eltérések. (De megtudhattam ezt később a nyelvi alapú falucsúfolókból s a felnőttek idevágó, elejtett megjegyzéseiből is.) 4. Következett az iskola, s egy fontos új jelenség: nyelvjárási környezetben nőttem föl és éltem, az iskolában viszont a köznyelvvvel találkoztunk. (Nem emlékszem sem tanári megszégyenítésekre és gúnyolásokra, sem

más retorziókra amiatt, hogy mindannyian nyelvjárásias nyelvhasználók voltunk. Megmaradt iskolás füzeimet lapozgatva látom azonban, hogy bizony – s természetesen! – az írásbeli dolgozatokban ott vannak a nyelvjárás nyomok, élő bizonyosságul.) 5. Nagyon szerettem olvasni. Ezért sokat is olvastam. A régi, megőrzött újságokat, kalendáriumokat, édesapám iskolai tankönyveit a Monarchia idejéből, minden friss újságot, s mindenek előtt regényeket: a sort Verne és Jókai vezette, de Vas Gereben is szerepelt a listán. Akkoriban nagy karácsonyi ajándék volt egy-egy könyv. 6. Szülőfalum, Mihályi és környéke magyar egynyelvű volt, ott nem találkoztam más nyelvvel (egy család felnőtt tagjai tudtak németül, de ők mindenki mással magyarul érintkeztek). Ehhez képest érdekes volt hallanom, hogy apai nagyapám, akit nem ismerhettem már, öt évig Bécsben dolgozott és tudott németül. Mikor azonban Sopronba kerültem, a gimnáziumban, az utcán s egy soproni osztálytársam családjában is találkoztam a kétnyelvűséggel: új világ kezdett megnyílni előttem. 7. Sopronban (és később az egyetemen is) kollégista voltam, s annak idején a hálószobában és a tanulószobában is sokan voltunk: lehetett tapasztalni megint csak a nyelvhasználati sokféleséget (különösen kiríttak közülünk pesti kollégiumi társaink: feltűnő volt eltérő nyelvhasználatuk). 8. A gimnáziumban színvonalas volt a nyelvtanítás (ezért bennünket, falusi gimnazistákat először felfejlesztő oktatásban részesítettek, hogy az egész osztályt zökkenőmentesen lehessen oroszra tanítani. Érthető: a mi orosz tanító általános iskolai tanárnőnk nem sok leckével járhatott előttünk. 56 őszén már németül tanultunk, hogy aztán 57-ben visszajöjjön újra az orosz). A latint nagy kedvvel tanultam, búvkörébe kerültem, megragadott a magyartól annyira eltérő megoldásaival. Akkor éreztem rá a nyelvtanulás nagyszerű ízére. A gimnáziumban kitűnő latin tanárom (Kozák Lajos: tőle egyetemi kresztomátiákat is kaptam olvasásra) és jó magyartanárom (Tóth Ferenc) volt. Megjegyzem, a soproni Berzsenyi Gimnáziumban, amelynek tanulója lehettem, kiváló és nagy tudású, emberileg és szakmailag is hiteles licista tanárok is tanítottak még bennünket. Emlékezetem szerint rendszeresen voltak színes, pergő, élvezetes anyanyelvi órák (említett magyartanárom Lőrincze Lajos pápai diáktársa volt, s leveleztek egymással). A gimnáziumhoz kötnek költői szárnypróbálgatásaim, s első műfordítás-próbálkozásaim (latinból, németből, oroszból). Felejtésre méltók. De a nyelvi önkifejezés és teherpróba olyan gyötrelmeit és örömeit jelentették, olyan iz-

galmas intellektuális birkózással érték föl, s annyi belső örömet hoztak, hogy nagyon kedves és fontos emlékeim között őrzöm őket. 9. Az egyetemre persze magyar–latin szakra jelentkeztem, irodalmi irányultsággal, versíró hajlamokkal. Hogy a nyelvészet vonzási körébe kerültem, az elsősorban jó nyelvésztanárainak és a nyelvtudomány egzaktságának köszönhető. A tudományos (ideológiai) merevség és az emberi ridegség ugyanis mindig taszított, s e téren a nyelvészet akkor – úgy éreztük – üde refúgium volt. Viszonylag hamar „rátaláltam” a nyelvtudományra, s el is köteleztem magam végérvényesen. A latinnal szemben nem kis lelkiismeret-furdalással, de a III. év elején (leadva a latint) fölvettem a finnugor szakot (amely akkor indult és ún. B-szak, azaz specializációs tudományos szak volt), s ettől kezdve egyre jobban belemélyedtem a nyelvészetbe.

3. Egy munkahelyem volt, az ELTE, s ELTÉ-sként voltam magyar lektor és vendégtanár külföldi szolgálatban két egyetemen, az NSZK-beli Göttingenben (rég latinosa magyar nevén Göttinga) és az NDK-ban, a berlini Humboldt Egyetemen. Tanszékünkön mindig jól éreztem magam: védő és lendítő erejét mindig érezhettem. Volt mit tanulni a kollégáktól. Magyarországi viszonylatban a körülmények is jók voltak. Egyrészt azért, mert közvetlen kapcsolatban lehetünk számos más tanszékkel és nyelvesszel a bölcsészkaron, másrészt azért, mert a Nyelvtudományi Intézet (közös kollektív vállalkozások miatt, ilyen volt a TESz. például) munkakapcsolatban is voltunk, s bejáratos voltam az Intézetbe magam is. Nem maradhat említetlen a Magyar Nyelvtudományi Társaság sem, amely helyileg ott székelt a magyar nyelvészeti tanszékek közötti szobában, s első számú vezetői is az egyetem nyelvészei közül kerültek ki. A társasági rendezvények, a felolvasó ülések is a bölcsészkaron voltak, ami persze a nyelvészeti érdeklődésűeknek kitűnő tájékozódási, tanulási lehetőséget biztosított. Tudvalévő, hogy könyvtár nélkül senki sem lehet nyelvész. A jó könyvtárak alapvetően befolyásolják a nyelvész fejlődését, sőt, teljesítményére is nagy hatással vannak. A pesti bölcsészkar, a legendás Nyelvész-könyvtár, ahol sok időt tölthettem, magyar nyelvészeti szempontból nagyon jó. (Más kérdés, hogy az utóbbi évtizedekben az egyetem pénztelensége miatt a könyvbeszerzés akadozik, a folyóirat-előfizetés pedig drámaian redukálódott). A legfontosabb külföldi irodalom beszerzése a II. világháború óta csak kivételesen folyhatott, ezért a Nyelvtudományi Intézet könyvtára volt a másik hely, ahova szívesen

mentem részben a friss, részben az idegen nyelvű irodalomért. De a két könyvtár együtt majdnem minden igényt kielégített akkor!

Göttinga életem termékeny és horizonttágító időszakát jelentette. A kollégák mindenben segítettek. A más nyelvű és szemléletű környezet inspirálólag hatott rám. Kívülről is láthattam ily módon a hazai nyelvtudományt, s ez fontos volt nyelvtudományi gondolkodásom későbbi alakulására. A göttingai egyetem irigylésre méltó, lenyűgöző német és külföldi könyv- és folyóirat-kínálattal szolgálta az érdeklődő olvasókat: mind a Finnugor Szeminárium könyvtára (finnugrisztikai szempontból), mind a Germanisztikai Szemináriumé (dialektológiai és nyelvtörténeti szempontból), mind pedig az egyetemi könyvtár (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek: minden szempontból). Jó volt, hogy szabadon válogathatott az ember a könyvespolcok tucatjain elhelyezett könyvek között, s hogy a Finnugor Szeminárium könyvtárában (nem volt külön könyvtárosa) bármikor, tehát éjjel is dolgozhattunk. A tudományos kutatómunka ihletett perceit ilyenkor, az éjszaka csendjében zavartalanul átéltem többször is! (Úgy tartom, hogy a nyelvészséghez hozzátartozik a lehetőleg jól felépített otthoni könyvtár is, amely lehetővé teszi, hogy az ötletek ne hűljenek ki, hogy a szakmailag legközelebb álló folyóiratokban, alpművekben, kötetekben, szótárakban bármikor utána lehessen nézni bizonyos dolgoknak.) Berlinben 1979-ben voltam, tipikus NDK-s viszonyok között. Jártam Finnországban is, s ott is láthattam, mennyire el vagyunk maradva az egyetemi infrastruktúra s a tudományos kutatás támogatottsága területén. Sajnos nincs ez másként ma sem.

4. Az egyetemen a magyar nyelvtudománnyal (magyar szakon), az összehasonlító nyelvészettel (finnugor szakosként) és az indoeurópai nyelvészettel (mint latin szakos) ismerkedtem meg alapszinten. Mindegyik más irányba tágította a horizontot. Nyelvtudományi szemléletem így megszerzett fundamentumára három diszciplínának, a nyelvtörténetnek, a leíró dialektológiának és a finnugrisztikának a közelebbi, egyszersmind nagyjából párhuzamos tanulmányozásával, művelésével kerültek téglák. A finnugor stúdiumok és vizsgálatok elsősorban nyelvtörténeti, etimológiai és általános nyelvészeti, a dialektológiaiak pedig leíró nyelvészeti és a nyelvhasználat területi tagolódásával összefüggő speciális ismereteket bővítették. Visszatekintve úgy látom, hasznos volt háromféle nyelvtu-

dományi területet tanulni és velük foglalkozni, mert a korai beszűkülés még csak meg sem kísérthetett.

Göttingában lektorként a magyart idegen nyelvként tanítva, már csak tanítványaimat figyelve is a más nyelvűek szemével is láttam többé-kevésbé anyanyelvemet. Minthogy pedig német, finn és észt anyanyelvű barátaimmal, kollégáimmal beszélgetve gyakorta volt téma mindegyikünk anyanyelve a másik három szemszögéből nézve, tudatossá vált számomra sok minden anyanyelvemről, ami addig nem volt az. Név szerint azért említem Schlachter professzort, mert ő magyar témákon is dolgozott, s mindig megosztotta kérdéseit velem, illetőleg tőlem várta az anyanyelvi beszélő „döntés”-ét számára bizonytalan esetekben.

Nyelvtudományi nézeteim többnyire szerves építkezéssel módosultak, de voltak – saját előzményeim szemszögéből nézve, s csak így nézve – „nagyobb” lépések is. Időbeli sorrendben említve: a nyelvtörténeti elemtörténeti szempontú analízis és a sok tanulsággal járó szófejtések mellett megpróbálkoztam (göttingai éveim alatt) átfogó makrodiakrón változás tetten érésével a finnugor nyelvekben. Úgy érzem, sikerült igazolni, hogy a szóban forgó nyelvekben folyamatban van egy tendencia, amely szerint az igék igeiségét külön morfológiai kitevővel jelölik egy idő óta, a többi szófaj morfológiai jelöletlensége mellett. A dialektológia szociolingvisztikai megújításának szükségességéről göttingai éveim során és a német dialektológia hatására győződtem meg. Ennek jegyében több szelíd kezdeményezést is tettem. Az 1975-ös budapesti finnugor kongresszuson mindenféle visszhang nélküli előadást tartottam arról, hogyan képelem nyelvészociológiai szempontok alkalmazását a nyelvjárási monográfiákban (*Dialektmonographien und sprachsoziologische Aspekte*, megjelent 1981-ben). Miután meggyőződtem fontosságáról és nyelvtörténeti szempontból is ígéretes voltáról, bemutattam a strukturális nyelv-földrajz problémakörét (egy úttörő német könyv alapján).

A strukturalizmussal Antal László előadásain s az ő tanulmányai-ban találkoztam egyetemi éveim alatt. A nyelvészeti formalizmust érdekesnek, bizonyos területeken hasznosnak, de merevnek is láttam. A strukturális-funkcionális nyelvészeti szemlélet meggyőződésemmé németországi éveim alatt vált, mégpedig elsősorban J. Lyons és a német dialektológusok munkáinak a hatására. Azt nem értettem – töredekiesen bevallom: máig sem értem –, hogyan gondolhatták korábban a strukturalisták (vagy egy részük), hogy a nyelvjárások strukturális alapon

nem vizsgálhatók. (Sokat ártottak ezzel a tévedésükkel a dialektológia nyelvtudománybeli megítélésének.) A szóban forgó megközelítésmóddal, az akkori magyar dialektológiában új szemléleti keretben készítettem el szülőfalum hang- és alaktani monográfiáját – tanulságos visszhanggal. A generatív nyelvészetről azt tudtam, amit annak idején az akkori magyarországi kutatások alapján az érdeklődő megtudhatott. Az NSZK előbbre járt már, s ott jobban belekóstoltam Chomsky nézeteibe, s ott találkoztam a generatív tanok első szigorú és érdemi szakmai bírálataival is. Nyelvtörténeti és dialektológiai érdeklődésem és ismereteim alapján úgy láttam, hogy a magam szűkebb szakmai területein kevésbé alkalmazhatók a generatív megoldások (az anyanyelvi kompetencia, amely mindig adott egyidejűségben értelmezhető, nemcsak a nyelvtörténész lehetőségei közül esik ki, hanem nagyrészt a dialektológuséból is, mert nincs olyan dialektológus, aki nyelvjárási egyesnyelvű volna, aki tehát „ideális anyanyelvi beszélő”-ként biztonsággal megítélhetné egy-egy mondatról, hogy az grammatikailag helyes-e vagy sem. A köznyelvi, nyelvjárási kettősnyelvű sem). A dialektológiában a változásvizsgálat jelentette a következő új ösvényt: keresni azt, miért, hogyan s milyen ütemben változnak a nyelvjárások. S ez nem csupán szokványos nyelvtörténeti vizsgálatot jelentett (szinkrón dinamizmus, mikrodiakrónia), s itt egyre inkább be kellett vonni a nyelvészociológiai szempontokat.

Szociolingvistává magától értődő, természetes és szükséges módon váltam, mert nyelvjáráskutatóként, de nyelvtörténészként is – visszagondolva úgy látom – nem is lehetett volna másképp. Összenőtt, ami összetartozik, azt is mondhatnám. A szociolingvisztika látás- és szemléletmód, amely mind a dialektológiát (amelyben a szociolingvisztika egyébiránt egyik fölmenőjét tisztelheti), mind a nyelvtörténetet megtermékenyítette, az előbbit pedig a strukturalizmus egy időben diszkreditáló vélekedésével szemben rehabilitálta is. A Magyar dialektológia (2001) vonatkozó fejezetei tükrözik, hogyan képzeltem el akkor a szemléletében korszerű magyar dialektológiát.

Az utóbbi időben a nyelvi változások általános kérdései foglalkoztatnak, támogatva azoktól a tapasztalatoktól is, amelyeket a nyelvjárási változatvizsgálat és szociolingvisztika tanulmányozása során szereztem. Legújabbban pedig a számítógépes dialektológia lehetőségei, illetőleg nagyobb kutatócsoporti összefogást igénylő tervek foglalkoztatnak, s remélem, tanítványaimmal, ifjú munkatársaimmal lendületet adhatunk

bizonyos területeken a dialektológiai és részben a szociolingvisztikai, áttételesen pedig a nyelvtörténeti, illetőleg nyelviváltozás-kutatásoknak. Nyelvészeti tanulmányokat, munkákat én is úgy olvasok, hogy keresem bennük, milyen új szempont, módszer, ötlet jelenik meg bennük, milyen kipróbálni, követni érdemes megoldásokat kínálnak. Egy-egy ilyen tanulmány olvasása mindig kellemes intellektuális élményt jelent és tettvágyat ébreszt bennem. De tudom, hogy az így is ébredő ötletek, elképzelések, tervek nagy részének megvalósítása már kívül esik lehetőségeimen.

5. Nyilván minden tanárunk hatott ránk így vagy úgy. Ki többet, ki kevesebbet, ki futólag, nyomot alig vagy nem is hagyva, ki máig érezhető hatással. Nyelvtudományi szemléletemet több tanárom is alakította. (Akkor még nem mi választottuk ki az egyetemen a bennünket oktató tanárokat, csak a speciális kollégiumok esetében. De szerencsém volt így is.) Pais Dezső (nyelvtörténeti), Bárczi Géza (nyelv földrajzi) és Fokos Dávid (finnugrisztikai) emlékezetes speciális kollégiumaira jártam. (S ha már a nagy „öregek”-kel kezdtem, hadd említsem meg Gombocz Zoltánt, akitől, akinek írásaiból ma is sokat lehet tanulni: tanultam és tanulok magam is. És Zsirai Miklóst, akit számomra elsősorban emberi/tanári és tudományetikai példamutatása avat kiemelkedővé.) A nyelvjárástani szemléletről Deme Lászlótól hallottam először, majd Végh Józseftől (az egyetemen kívül). A mi csoportunk magyar nyelvészeti szemináriumainak vezetője a szigorú és rendszeres munkát megkövetelő Szathmári István volt. A latin szakon Harmatta János volt a nyelvész-előadóm, finnugor szakon Lakó György és Bereczki Gábor voltak vezető tanáraim, az új szemléletű finnugrisztikával azonban Hajdú Péter tan könyve (Bevezetés az uráli nyelvtudományba) révén ismerkedtem meg.

A legnagyobb hatással Benkő Loránd volt rám (magyar nyelvtörténeti előadásain ismertem meg). Követendőnek találtam, ahogy a nyelvi tények és szabályok elemzésén túl láttatta a nyelv történetének és a nyelvközösség történetének az összefüggését, hogy a nyelvjárási tanulságokat már akkor imponáló eredményességgel be tudta vonni a nyelvtörténeti kutatásokba, hogy a nyelvtudomány több ágában is otthon volt (etimológia, dialektológia, belső és külső nyelvtörténet, nyelvtudománytörténet, névtan). Ő vitt be IV. éves koromban A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának munkaközösségébe (itt töltöttem, tehát az ő közelében sok tanulsággal járó nyelvészinas-éveimet), a diploma megszerzése

után pedig tanszékére. Neki köszönhetem, hogy Göttingába kijuthattam magyar nyelvi lektornak.

Az Eötvös Collegiumban szoktam hozzá a rendszeres szakmai véleménycseréhez, vitákhoz. Az ottani, havonkénti rendszeres előadások (egy-egy neves meghívott előadóval különböző területekről) számomra nagyon hasznosak voltak (például lenyűgözött Szabolcsi Bence zongorajátékkal kísért zenetörténeti előadása). Igazi kollégiumi események voltak, amikor a régi Collegium nagyjai megjelentek. Ilyen volt az is, amikor Sauvageot professzor látogatta meg a Collegiumot. A nagy megtiszteltetés nekem jutott, hogy a diákság nevében köszönhettem (ott volt Pais Dezső, Bácsai Géza és Ligeti Lajos is az akkori nagy öregek, s számosan a fiatalabb volt collegisták közül is.) Az egyetemi diákkör is jó iskola volt, meghallgatni másokat és meghallgattatni másoktól: az értelmiségi lét elemi létezési formáit ízlelgettük. Rendszeresen eljártam a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó üléseire, s nemcsak az előadásokat, hanem a tanárok hozzászólásait (Pais, Bácsai, Ligeti, Kniezsa, Mollay, Hadrovics, Gáldi, Benkő stb.), nemkülönben a köszöntéseket sok tanulással hallgattam.

Göttingai lektori éveimet kiemelkedő fontosságúnak látom. Más, új, több szempontból is horizonttágító világ tárult elém a magyar szempontból (elsősorban Gyarmathi Sámuel, Bolyai Farkas, Körösi Csoma Sándor miatt) oly nevezetes Leine-parti város híres egyetemén. Rendszeresen hallgattam Schlachter professzor finnugor előadásait, amelyek többnyire indogermán háttérbe ágyazva s a német anyanyelvű szemszögekből nézve hangzottak el, számos ötletet adva. Göttingában olvastam el a strukturalizmus akkor ott kurrensnek számító friss alapműveit. Emlékszem, hogy 1969-ben hat kurzust kellett meghirdetni generatív nyelvészetből a nagy érdeklődésre való tekintettel (de már öt évre rá a két meghirdetett óra is soknak bizonyult). Ott olvastam a szociodialektológia első német tanulmányait. Több neves (nem nyelvész) németországi és külföldi tudóst is hallgathattam meghívott előadóként az egyetemen. Mindezek – úgy érzem – hajszalerekként valahogy mégiscsak beépültek szemléletmódomba. Göttingai éveim alatt az ottani egyetem Finnugor Szemináriumának munkatársaival gyakran folytattunk szakmai megbeszéléseket, vitákat, csütörtök esténként pedig Schlachteréknál a családfő, a finn és észti lektor meg jómagam cseréltünk bizonyos szakmai témákban véleményt, illetőleg dolgoztunk közös tanulmányokon.

Újra itthon megtapasztalhattam az ELTE ama nagy előnyét, hogy a nyelvtudománynak számos ága képviselve volt (és van), s nemcsak hungarológus nyelvészekkel, hanem másokkal (magam elsősorban a germanistákkal) aktív szakmai kapcsolatban voltam és vagyok. Fontos volt és ma is fontos a Nyelvtudományi Intézet munkatársaival való kapcsolat és együttműködés.

A külföldi nyelvészek közül személyes és szakmai hatással is volt rám Wolfgang Schlachteren (finnugor és általános nyelvészet) kívül Pertti Virtaranta (finn dialektológia), Osmo Ikola (finn nyelvészet), Paul Kokla (észti nyelvészet) és Klaus-Jürgen Mattheier (német dialektológia és nyelvtörténet).

A tudomány eredményes művelésének feltétele, hogy az ember benne legyen, lehessen így vagy úgy a tudomány vérkeringésében. Hatások innen és onnan így érik az embert. S minél több a hatás, annál jobb.

6. A kérdés második felének időszerűsége az elmúlt több mint másfél évtizeddel ezelőtti állapothoz képest csökkent. Éspedig azért, mert ma már nincsenek ideológiai és nagyrészt más akadályai sem a hatások megjelenésének, s bizonyos finánciális akadályokat nem tekintve (nem lebecsülendők persze ezek sem) az elektronikus világban jóval könnyebben és gyorsan hozzá lehet férni az új nemzetközi kutatási eredményekhez, módszerekhez, anyagokhoz, technikákhoz, mint a rendszerváltoztatás idején. Olyan széles körű hatás nem érte még soha a magyar nyelvtudományt, mint az utóbbi időben. Az a tény, hogy ennyire változatos tematikájú, módszerű, szemléletű kutatások folynak Magyarországon, ennek bizonyítéka. Miként az is, hogy a klasszikus tematikájú területeken (nyelvtörténet, dialektológia, stilisztika, hogy csak hármat említsek) is számottevő változások zajlottak és zajlanak – ha ezt kívülről és felülről nem is látják olykor. Soha nem volt még annyi magyar nyelvész s oly gyakran szakmai célból külföldön (ösztöndíjjal, meghívott előadóként, vendégtanárként, szakmai konferenciákon, kongresszusokon stb.), mint az utóbbi évtizedben, és nem dolgozott még soha annyi magyarországi nyelvész külföldiekkel együtt közös projekteken, mint napjainkban. Mindebből értelemszerűen következik, hogy elvileg minden, nemzetközileg fontos nyelvtudományi eredmény időben eljuthat hozzánk.

Ami a korábbi évtizedek irányzatainak a hatásait illeti, válaszom ennyi: ezekről e kötet előzménye szolgál számos ténnyel, összefüggéssel, hiteles adalékkal. Azzal a közismert, de olykor figyelmen kívül hagyott

tapasztalattal is, hogy tudománytörténetről lévén szó, bizony abból kell kiindulni mindig, hogy mi jellemezte a vizsgált éveket, évtizedeket (társadalmi, ideológiai, tudománypolitikai, kulturális szempontból), milyen volt a nyelvtudomány (anyagi, személyi, tudománypolitikai) helyzete a hazai tudományosságban és nemzetközi kontextusban, s akkor világossá válik, miért nem hatottak bizonyos irányzatok átmenetileg, illetőleg miért van fáziskésés bizonyos területeken. Összességében úgy látom, a magyarországi nyelvészet (anyagi, infrastrukturális és személyi) lehetőségeihez mérten igenis elismerésre méltó teljesítményt nyújtott – és nyújt reményem szerint egyre inkább.

Néhány pótlólagos gondolatot hadd fogalmazzak meg. Az egyik: a nyelvtudomány differenciálódásának következtében a nyelvészek e tudománynak csak bizonyos ágában vagy legjobb esetben is néhány ágában tekinthetők szuverén tájékozottságúaknak. Ebből az következik, hogy a különböző nyelvészeti diszciplínák termékenyítő egymásra hatásának az esélye egyelőre kicsi. Főként, ha a kutatók saját paradigmájuk sáncai mögé bújnak, s ha nem veszik a fáradságot betekinteni abba, mit és hogyan csinál a más vagy ugyanazt, de más módszerrel, szemlélettel vizsgáló kolléga, akkor ez előbb-utóbb a fejlődés gátja lesz (sőt, máris az). A nyelvtudomány története azt mutatja, hogy „a modern nyelvtudomány közel két évszázados története nem elszigetelt időszakok összefüggés nélküli egymásutánja, hanem nagyon is szorosan összefüggő sorozata azoknak a lépéseknek, amelyekkel a kutatás egyre messzebb előremerészkedik, és ha egy terület lehetőségeit kimerítette, akkor a következőbe nyomul elő” (Szemerényi, Magyar Nyelv 1992: 13).

A tudomány egyetemes, és a tudományt művelők közös munkálkodással építik azt az épületet is, amelyet nyelvtudománynak hívunk. Közösen, azaz egymásra hatva, egymástól tanulva. A nyelvtudomány fejlődését elsősorban két körülmény határozza meg: a nyelvi szerkezetben rejlő és a konkrét nyelvhasználattal összefüggő okok. A nyelvi szerkezetben rejlő okokat abban az értelemben említem, ahogy Szemerényi írt erről (Magyar Nyelv 1992: 13). A konkrét nyelvhasználat problémaköre értelemszerűen magában foglalja a nyelv és nyelvhasználat kettős, rendszertani és társadalmi beágyazottságát. Ebből kitetszik, hogy a nyelvtudomány továbbfejlődését a strukturális és a szociolingvisztikai, pragmatikai, kognitív szemlélet- és megközelítésmód egyre kifinomultabb, a tárdiszciplínákra is figyelemmel lévő alkalmazásától, a klasszi-

kus tematikájú nyelvtudományi ágak korszerűsödésétől és az új kötőjeles
lingvisztikák kibontakozásától várom.

UTAM A NYELVHEZ

Kiss Sándor

Amit múltbeli munkáimról és nyelvészeti gondolkodásom fejlődéséről mondhatok, a címben jelölt foglalatba fér bele legjobban. Amikor – hogy egy régi bölcselőt idézzek – „elkezdttem keresni önmagamat”, akkor a bennem felépült nyelvet is keresni kezdtem, s bár éreztem, hogy egy-lényegű velem, hamar tudtam idegen tárgyként is szemlélni. Fogódzót adtak ehhez a családban tanult nyelvek, francia és latin, melyek akkor – nyilván válaszul a nyomasztó világtól kiszabott korlátokra – valami távoli és nehezen elérhető szépséget is jelképeztek. Nyelvtanítónak is még gyermekkoromban lettem, és csak hasznát láttam az annyit kárhoztatott „grammatizáló” módszernek, amely rászoktatott a pontos megértésre és a mondanivaló tudatos felépítésére.

Az út persze „paradigmaváltásokon” át vezetett. Az otthoni hagyomány az etimológiák köré szerveződött, igaz, hogy csak látszólag, mert valójában a jelentések összefüggése volt lényeges, és így a változó valóságra adott nyelvi válaszok – ezért üdvözöltem ismerősként sokkal később Émile Benveniste esszéi között „Az ember a nyelvben” című tematikát. Új világot jelentett azonban még érettségi előtt Bárczi Géza Fonetikája, ahol először talákoztam a nyelvi valóság nem közvetlenül haszonelvű s mégis érzékletes és praktikus is használható rendszerezésével. Majd a debreceni egyetemen, ahol továbbra is franciát és latint tanultam, egy másik francia–latin szakossal hozott össze a sors: leendő mesteremmel, Herman Józseffel.

Amikor az ő vezetése alatt írni kezdtem szakdolgozatomat a *scriptum* > *iscriptum* típusú preromán hangváltozásról, megéreztem – nyilván addigi tanulmányaim hatására, de mégis hirtelen – egy olyan lehetőséget, amelyet később is igyekeztem kihasználni: a többfelé tekintés volt ez, amit oly varázsosán kínál fel a nyelvtörténet. Miközben megpróbáltam a fonetikai átalakulás fonológiai hátterét kitapintani, meglepő közelségbe kerültek a hajdanvolt beszélők és írástudók is, valamint azok a filológusok és nyelvtörténészek, akik a könyvtárban műveik révén körülvettek, úgyhogy Descartes módjára azt gondolhattam, jó társaságban vagyok, hiszen a legjobb szerzőkkel társalkodom. Első igazi tudományos tematikám ebből a dolgozatból nőtt ki. Szerencsésen választottam: a hatvanas években csúcspontra jutott a strukturalista ihletésű történeti fonológia, és ebben a keretben termékenynek bizonyult a szótagszerkezet

középpontba helyezése a kései latin hangváltozások leírásához. Francia nyelvű értekezésemről többen is írtak dicsérőleg, a kritikákból viszont megértettem, mennyit kell tanulnom.

Úgy adódott, hogy el kellett sajátítanom sokféle mesterséget: a debreceni egyetem francia tanszékén, ahol állást kaptam, minden nyelvészeti tárgynak voltam tanára, legalább átmenetileg. Hogy sokat tanítottam, azt sohasem bántam meg: a hallgatók érdeklődése, közönye, bizonyosság- vagy bizonytalanság-élménye felbecsülhetetlen kontroll. Szívesen emlékszem az akkoriban kibontakozó kontrasztív nyelvészeti munkálatokra is: ezek révén sikerült a magyar-francia összehasonlítást tudatossá emelnem magamban, olyan professzortól is tanulva, mint Jean Perrot. Felszabadító élményként hatott rám ebben az időben az irodalom nyelvi megközelítése, amely sokféle ellenálláson át – az irodalmi mű nyelvi megformálását mintegy forradalmilag piederestálra emelve – a hetvenes években tört utat magának, először Franciaországban, de előbb-utóbb nálunk is. Szerencsére a (jobb híján strukturalistának mondott) nyelvészeti háttérből addigra már megpillanthattam valamit Émile Benveniste előadásai révén a Collège de France-ban.

Mesterem azt kívánta, hogy új és másféle témába kezdjek; az újlatin igerendszer és igerhasználat kialakulását választottam, talán mert úgy véltem, hogy innen tekinthetek a legtöbb irányba. Arra azonban nem számítottam, hogy most jött el az igazi tanulás ideje – preromántól a kései latinig, innen a klasszikus latinig építettem utat visszafelé, miközben igyekeztem komolyan venni a strukturális szimmetriákat, az elhaló részrendszerek szimmetriabontó nyomait és az új szintaktikai megoldások esetleg nagyon régi csíráit. A nyolcvanas évek ez az értekezésem is készen lett; középpontjába olyan kései latin elbeszélő szövegek kerültek, amelyek révén bennem is megfogalmazódtak a szóbeliség és az (esetleg valamelyest mesterkelt) írásbeliség közötti viszony, valamint a régi szövegekből nyerhető beszélt nyelvi információk nehéz kérdései.

Ez az utolsó „is” azt jelzi, hogy eközben igyekeztem szellemi értelemben „világot látni”; főként a külföldi konferenciákon tanultam sok újat, és örömmel vettem észre a modern nyelvelemzési módszerek behatolását az ilyesminek sokáig ellenálló klasszikus filológiába. E felfedezés jegyében próbáltam újra megtanulni latinul, s ugyanakkor „újlatinul” is: leginkább a régi provanszál költők ejtettek rabul, akiknek tanítványaim között további híveket szereztem. Ez már inkább Budapesten történt,

ahová a hetvenes évek végétől követtem Herman Józsefet; igaz, hogy továbbra is kötődtem a debreceni francia tanszék megejtően friss légköréhez, könyvtárához, melyet már én is építettem, s az ott fellendülő középkori és elbeszéléseleméleti kutatásokhoz, amelyeknek – fájdalmasan korán távozott tanítványommal, majd munkatársammal, Halász Katalinnal együtt – magam is részese voltam.

Nem a divat vezetett el egy újabb – és szintézisre is ösztönző – területhez: szervesen adódott a korábbi kérdésfeltevésekből, hogy a szövegfelépítés és szövegkoherencia történeti metszete egy gazdag problémahálózat középpontja lett számomra. Már az Általános Nyelvészeti Tanulmányok nevezetes szövegtani kötetébe írtam egy cikket; majd kezdtem úgy érezni, hogy a stílus kategóriáján valahogyan túladott a nyelvtudomány, és hogy a stílus fogalmának pontos jelentését konkrét szövegegyüttesen kellene megmutatni. A nyelvtörténet szinte készen kínálta a „prezentáció” fogalmát, vagyis azt a nyelvbe épített elvet, hogy egy szinkronián belül a beszélők rendszeres oppozíciók mentén megválaszthatják a mondanivaló bemutatásának útját – használhatnak többé vagy kevésbé elemezhető szerkezeteket, találhatnak semleges vagy valamilyen szempontból feltűnő megformálást, teremthetnek azonosságot vagy ütközést a logikai tagolás és a kommunikációs perspektíva között. A nyelvhasználók nyelvet alakító döntéseit és a megfogalmazásból szükségképpen adódó konnotációkat próbálom ezért együtt szemlélni egy hagyományos kötöttségei ellenére is változatos korpuszban, ahol a változatok nyelvtörténeti, stiláris és mentalitástörténeti szempontból egyaránt értékelhetők: a kései latin krónikákban, amelyek sokat mondanak a szerzők és a lejegyzők nyelvvel fenntartott viszonyáról is.

Elképzeléseimben megerősített – és segített még egyszer kijárni a latin nyelvtörténet iskoláját –, hogy egy új kiadás számára filológiai-lag gondoztam Herman József írásait. Őt és hajdani francia mestereimet követve szeretném a nyelvészetet az embertudományok vonzásában megtartani, de ugyanakkor olyan magasságban is látni, ahol szólhat a világ emberi elrendezésének lehetőségeiről. Utam a nyelvhez akkor volna teljes, ha sok részletes, ám részleges tanulmányom nyomán egyszerre pillanthatnám meg a nyelvi forma rétegeit, a felszint szabályozó ritmikus kontrasztoktól a világot mondhatóvá szerkesztő legmélyebb elvekig.

A FORDÍTÁSKUTATÁSRÓL EGYES SZÁM ELSŐ SZEMÉLYBEN

Klaudy Kinga

1. A nyelvész nem úgy beszél, olvas, ír és hallgat, ahogy általában a normális emberek. A nyelvész gondolatban, szóban és cselekedetben állandóan reflektál saját és mások beszédtevékenységére. Semmit sem tekint természetesnek, magától értetődőnek. Úgy is fogalmazhatnánk, a nyelvész elvesztette természetes kapcsolatát a nyelvvel, a nyelvekkel. Ez utóbbi többes szám már átvezet a fordításhoz. A fordítást kutató nyelvész esetében a nyelvi tényekre való állandó rácsodálkozás sokszorosan igaz, hiszen több nyelv tényeire, sőt, azok viszonyára is reflektál. Nem tud úgy fordítást olvasni, hogy ne gondolna közben a forrásnyelv és a cél nyelv jellegzetességeire és azok viszonyára.

A nyelvész következő jellegzetessége, hogy a nyelvi tényekkel kapcsolatos gondolatait szeretné adatokkal is alátámasztani, tehát gyűjti a nyelvi, nyelvhasználati tényeket, megpróbálja őket rendszerezni, kategorizálni, magyarázni, előrejelezni. Reméli, hogy ha szorgalmasan gyűjti és rendszerezi a nyelvhasználati adatokat, kirajzolódhatnak belőlük szabad szemmel nem látható tendenciák, netán törvényszerűségek. A fordítást kutató nyelvész a kétnyelvű nyelvhasználat tényeit gyűjti. A fordítási és tolmácsolási események, melyek a gyakorló fordítók és tolmácsok számára művészi erőpróbát vagy pénzkereseti alkalmat jelentenek, a fordítást kutató nyelvész számára izgalmas kutatási anyagot szolgáltatnak. A fordításkutató nyelvész éppúgy elveszti természetes kapcsolatát a fordítással és a tolmácsolással, ahogy a nyelvész a nyelvvel. Miután megismerkedtem a fordításelmélettel, többé már nem tudtam ugyanúgy fordítani, de erről később.

A nyelvi tények gyűjtésével függ össze, hogy a nyelvész elveszti természetes kapcsolatát az elhasznált szövegekkel. Az emberek általában nem őrzik meg a betegtájékoztatókat, használati utasításokat, gépkönyveket, hirdetéseket, konferencia-meghívókat, prospektusokat, hanem elolvasás, azaz használat után kidobják őket. A nyelvész nem szívesen dob ki szöveget, inkább elteszi, hátha jó lesz majd valamikor valamire, valamilyen nyelvi jelenség szemléltetésére. A fordítást kutató nyelvész mindezt több nyelven teszi: gyűjti a fordításokat az eredeti szöveggel együtt, a lektorált és a lektorálatlan fordításokat, a kezdő és a gyakorló fordítók fordításait stb. A jó fordításokat azért teszi el, mert jók, a rosszakat

azért, mert rosszak, és akkor még nem beszéltünk a kétnyelvű és többnyelvű párhuzamos korpuszok építéséről, amire ma már szerencsére ott van a számítógép memóriája, s ezáltal dossziéinak, dobozainak, iratrendezőinek és cédulagyűjteményeinek önmagát is elborzasztó mennyisége valamelyest csökkenthető.

2. Nyelvészé válásom későn következett be, jóval egyetemi éveim után. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem orosz–történelem szakát végeztem 1963 és 1968 között. Az orosz mellett angolt és japánt tanultam, de az egyetemen a nyelvészet egyáltalán nem érintett meg, sőt, még az sem derült ki számomra, hogy voltaképpen mi a nyelvészet. Ennek nem a szorgalom hiánya volt az oka, hiszen kitüntetéses diplomával fejeztem be az egyetemet. Egyszerűen nem láttam, mi lenne itt a kutatnivaló. Személyeket sem tudok említeni, akik az egyetemen hatással lettek volna rám, egyedül Antal László előadásait élveztem, de inkább előadói stílusáért; eszembe sem jutott, hogy mindehhez nekem tudományosan közöm lehet. Világosabb volt a tudományos kutatás mibenléte a történelem szakon. Dolmányos Istvántól kaptam szakdolgozati témát, „Japán–magyar kapcsolatok a két világháború között” volt a címe, és főként levéltári kutatáson alapult. Az Országos Levéltárban a harmincas évekbeli követi jelentések megsárgult iratkötegeinek tanulmányozása közben éreztem először a kutatás izgalmát, akkor éltem át először azt az élményt, hogy a források tanulmányozása révén új összefüggéseket lehet feltárni.

Az egyetem elvégzése után megpróbáltam történészként elhelyezkedni, de sikertelenül. Nem volt nagyobb szerencsém a nyelvtanárkodással sem, bár a 68–69-es tanévben több általános és középiskolában tanítottam, de az iskolák légkörét nyomasztónak éreztem. Újra csak Dolmányos István segített: megbízást kaptam a Gondolat Kiadótól Herzen leveleinek lefordítására. Ez már megint izgalmas munka volt, s bár nagy bizonytalanságban voltam fordításaim színvonalát illetően, szerettem fordítani. Újabb fordítási megbízások következtek, és ezért örömmel vállaltam el egy könyvtárosi állást az MTA Központi Kémiai Kutatóintézetében, ahol a fordítást munkaidőben is végezhettem. A Pusztaszeri úti kutatóintézetben töltött évek később más szempontból is hasznosnak bizonyultak. Megtudtam, hogyan élnek a tudományos kutatók, láttam, hogy rendszeresen „irodalmaznak”, vagyis naprakészen követik tudományterületük nemzetközi fejlődését, konferenciákra járnak és ott

előadásokat tartanak, külföldi ösztöndíjakat kapnak és onnan tapasztalatokkal gazdagodva térnek haza, nemzetközi folyóiratokban publikálják eredményeiket. Erről az életformáról korábban nem volt tudomásom és gyanítom, hogy a 60-as években is csak a vegyészeknek, fizikusoknak, biológusoknak adatott meg az ilyen nemzetközi színvonalú tudományos kutatómunka lehetősége.

Közben azért a nyelvtanítást sem hagytam abba, esténként a József Attila Szabadegyetem Budapesti Nyelviskolájában tanítottam orosz nyelvet és szorgalmasan jártam a nyelviskola által rendezett szakmai továbbképzésekre. Ezeken a Kossuth Klubban és a Bocskai úti TIT székházban rendezett konferenciákon ismerkedtem meg a modern nyelvészettel, akkor hallottam először Dezső László, Szépe György, Papp Ferenc, Hegedűs József, Fülei-Szántó Endre, Hell György előadásait, akkor hallottam először Chomsky és más amerikai nyelvészek munkásságáról, akkor járt Magyarországon William Nemser, aki angol–magyar kontrasztív nyelvészeti kutatásokra ösztönözte a fiatal nyelvtanárokat.

Más ösztönzést is kaptam szintén a TIT-től: Dezső László egyszer szakfelügyelőként meglátogatta az órát (akkoriban az Operával szemben a Balettintézetben bérelt a TIT tantermeket), és óra után megkérdezte, nem lenne-e kedvem nyelvészettel foglalkozni? Ő az intonáció kutatására gondolt, amihez nem éreztem kedvet, de a kontrasztív nyelvészet felkeltette érdeklődésemet. A TIT többek között az idegen nyelvek oktatását elősegítő kutatásokat is finanszírozott, és egyik kolléganőmmel, Szathmári Istvánnal együtt támogatást kaptunk egy kontrasztív hibaelemzési kutatáshoz, Dezső László pedig egy „Szituatív dialógusok és nyelvi szerkezetek” című kutatással foglalkozó csoport munkájába vont be.

Nem emlékszem pontosan, mikor gondoltam először a fordításra mint kutatási tárgyra, de arra pontosan emlékszem, hogy miközben Zsirmunszkij, Bahtyin, Uszpenszkij irodalomtudományi szövegeinek bonyolult mondatait fordítottam, kezembe került Dezső Lászlónak A jelzős „főnévi csoport” kérdései a magyarban című tanulmánya, amely a Nyelv-tudományi értekezések 76. számaként jelent meg 1971-ben. Akkor gondoltam először arra, hogy az én gyakorlati fordítási problémáim közül ez a tipológiai egybevetés sokat megmagyaráz.

Arról, hogy a fordításnak nemcsak gyakorlata, hanem elmélete is van, 1972 táján értesültem, amikor már a Marx Károly Közgazdaságtu-

dományi Egyetem Nyelvi Intézetében dolgoztam tudományos segédmunkatársként a Hegedűs József alapította Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéken. Akkoriban nagyszerű csapat dolgozott a Makarenkó (azelőtt és ma újra Horánszky) utcai épületben: Hegedűs József, Fülei-Szántó Endre, Ferenczy Gyula, akik számára természetes volt, hogy az idegen nyelvek oktatását a modern nyelvtudomány eredményeire kell alapozni. Szorosan együttműködtek a TIT Nyelviskolával, melynek kiváló vezetői, Simonné Tudóssy Margit, Szentiványi Ágnes, Hegedűs Aranka a nyelvtanfolyamokból szerzett bevételek visszaforgatásával lehetővé tették szakmai továbbképzések, konferenciák rendezését, külföldi ösztöndíjak nyújtását és olyan alkalmazott nyelvészeti kiadványok publikálását, mint például a Szépe György által szerkesztett Modern Nyelvoktatás című folyóirat volt. A pezsgő szakmai életbe beletartoztak a kisebb tanzéki konferenciák és a rendszeres szakirodalmi beszámolók is. Egy ilyen beszámolóra való felkérés alkalmával került kezembe Revzin és Rozencvejg 1964-ben megjelent Osznovi obscevo i masinnovo perevoda (Az általános és gépi fordítás alapjai) című könyve, amely végleg a fordítás nyelvészeti vizsgálata felé terelte érdeklődésemet.

3. Az előbb említett intézmények mind szerepet játszottak nyelvesszé válásomban, de abban, hogy azóta is az vagyok, az a munkahely játszott és játssza most is a legnagyobb szerepet, amelyben 1973 óta, idestova harmincöt éve dolgozom: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke (azelőtt Csoportja, majd Központja). A fordítóképzés és fordításoktatás alapjainak megteremtése izgalmas alkalmazott nyelvészeti feladat volt. Az 1973–1974-es tanévben, amikor az oktatást elkezdtük, a szó szoros értelmében a nulláról indultunk. Az öt alapító tag: Ferenczy Gyula, Klaudy Kinga, Kárpáti György, Aniot Judit és Dániel Tamásné volt, később csatlakozott hozzánk Láng Zsuzsa, Zalán Péter, Kurián Ágnes, majd Szabari Krisztina és Lieber Péter. Anélkül hogy ezeket a szavakat használtuk volna, kurzustervezésből és tananyagtervezésből állt az életünk, miközben óriási vitákat folytattunk arról a kérdésről, hogy lehet-e egyáltalán tervezni a fordítóképzésben, hiszen minden szöveg számtalan fordítási problémát tartalmaz, tehát a fokozatosság elvét biztosítani szinte lehetetlen. Ugyancsak vita tárgya volt, hogy lehet-e egyáltalán fordítási tananyagokat írni, hiszen minden fordítói problémának számtalan jó megoldása van és recepteket adni semmiképp sem szabad.

Nem kevésbé volt problematikus, hogy milyen elméleti háttérre támaszkodjon a fordítóképzés, kell-e egyáltalán elméleti háttér? E viták az első években elég kemények voltak, sokszor emberi érzékenységet is sértettek, és megnehezítették az együttműködést, de megvolt az az előnyük, hogy mindenki kénytelen volt pontosan megfogalmazni álláspontját. Én természetesen a nyelvészeti alapozás pártján álltam, bár el kellett ismernem, hogy a fordítók eddig is megtanultak fordítani, méghozzá ösztönösen mindenféle elméleti alapozás nélkül, mégis úgy véltem, ha intézményes keretek között, meghatározott idő alatt akarunk eredményeket elérni, nem lehet a tapasztalatok lassú felhalmozódására számítani, hanem meg kell próbálni a korábbi fordítónemzedékek tapasztalatait általánosítani, átadhatóvá tenni, és erre a nyelvészet a legalkalmasabb.

A következőkből indultam ki: 1. Folyik egy óriási fordítási tevékenység, ennek eredményeképpen rengeteg fordított szöveget használunk, a fordítók beszédtevékenységét és a fordított szövegek vizsgálatát a nyelvészet mégsem tartja méltó kutatási tárgynak. 2. A fordítók tapasztalatai nincsenek leírva és tudományosan feldolgozva. 3. A fordított szövegek nem rosszabbak, nem jobbak, mint az eredeti magyar szövegek, hanem mások. 4. Ennek a másságnak a leírására nem alkalmasak az olyan általános kifejezések, hogy „nem magyaros”, „nem hangzik jól”, „lehetne szebben is fogalmazni”, ezt a másságot szakszerűen kell leírni. 5. Ez a másság hivatásos fordítók fordításai esetében csak szöveg szinten mutatható ki, tehát leírására a szövegnyelvészet a legalkalmasabb. Mindezt elsősorban azért próbáltam tisztázni magamnak, hogy sikerebben oktathassam a fordítást, hogy az esetek nagy számára kiterjedő instrukciókat tudjak adni a hallgatóimnak, de nagyon hittem abban, hogy a fordított szövegek módszeres kutatása hasznos eredményeket hoz az oktatásban is.

Több olyan konferenciasorozat is indult a hetvenes években, ahol fordításkutatási eredményeim érdeklődésre tarthattak számot. A TIT alkalmazott nyelvészeti konferenciái mellett ott volt a debreceni Kosuth Lajos Tudományegyetem Russzisztikai Konferenciáinak sorozata, amelyet Papp Ferenc indított 1975-ben, a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem alkalmazott nyelvészeti konferenciái, melyeket Gárdus János szervezet kétévenként, rendszeresen tartott nyelvoktatási-alkalmazott nyelvészeti Konferenciákat a Külkereskedelmi Főiskola és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete. Ezek a fellépési

lehetőségek nagyon ösztönző hatással voltak kutatómunkámra és sok értékes szakmai kapcsolatot eredményeztek.

A hazai és később a kilencvenes évektől a nemzetközi szakmai életben szerzett tapasztalatoknak nagyszerű kísérleti terepe volt munkahelyem, a Fordító- és Tolmácsképző Csoport (később Központ majd Tanszék). A kilencvenes évek elejétől nemcsak az orosz és angol fordítástechnika oktatása volt a feladatom, hanem a fordításelméleti előadások tartása is magyar nyelven az összes nyelvi csoportnak. A fordításelméleti előadásokat a fordítóképzők nagy részében a gyakorlati tanácsokra vágyó hallgatóság szükséges rossznak tekinti. Én viszont addigra már annyit töprengtem a fordítás gyakorlati kérdésein, hogy ez nyilván elméleti előadásaimon is átsütött, és szerették a hallgatók. A „Bevezetés a fordítás elméletébe” című előadás mellé a kilencvenes évek elején elindítottam egy másik előadássorozatot is „Bevezetés a fordítás gyakorlatába” címmel.

Ennek előzménye a következő volt. Még a nyolcvanas évek végén kaptam megbízást a Tankönyvkiadótól egy Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába című könyv megírására. A könyv írása nagyon elhúzódtott, mert közbejött egy féléves amerikai tartózkodás, közben lezajlott a rendszerváltás és mire kész lett a könyv, a Tankönyvkiadó elállt a szerződéstől. Én meg közben rájöttem, hogy a könyv gyakorlati része, mely az angol és orosz fordítás során alkalmazott átváltási műveleteket írja le, kibővíthető német és francia példákkal és egy indoeurópai–magyar és magyar–indoeurópai átváltási tipológiává fejleszthető. Ezt próbáltam ki a fordítóképzős hallgatókon, akik ezt az előadássorozatot is kedvezően fogadták, sőt, még a kurzus teljesítéséhez szükséges átváltási műveletek példatárát is élvezettel készítették el. Mindkét előadást tartom azóta is, természetesen állandóan frissítve, alakítva és a hallgatók által gyűjtött új példákkal bővítve.

A kedvező intézményi körülmények felsorolásakor feltétlenül meg kell említenem másodállásomat a Miskolci Egyetemen. A korábbi Nehézipari Műszaki Egyetem fokozatosan bővült Gazdaságtudományi és Jogtudományi Karral, majd 1992-ben létrejött a Bölcsészettudományi Intézet (később Kar), ahol az egyik új tanszéknek, az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéknek alapító tanszékvezetője lehettem 1992-ben. Új kar, új tanszék, új munkatársak, új oktatási feladatok. Az alkalmazott nyelvészet oktatásának módszertanát, tantárgyait, tananyagait éppúgy ki kellett

találni, mint annak idején a fordítóképzésben történt. Nagyszerű csapat vett körül: Simigné Fenyő Sarolta, Dobos Csilla, Salánki Ágnes, Urbán Anikó, majd később Bodnár Ildikó, az alkalmazott nyelvészet azóta is elkötelezett hívei. Közös tankönyveket írtunk, konferenciákat rendeztünk, folyóiratot adtunk ki és egyetemi szakként akkreditáltattuk az alkalmazott nyelvészet szakot. Tíz évig vezettem a tanszéket, amely azóta is a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyik legdinamikusabban fejlődő tanszéke. Miskolcon ért az a megtiszteltetés, hogy 2005 áprilisában a XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus esti fogadásán munkatársaim átnyújtottak egy negyven tanulmányt tartalmazó születésnapra kötetet Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor és Tóth Szergej szerkesztésében.

1997-ben meghívást kaptam a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjától, hogy a fordítás iránt érdeklődő doktorandusz hallgatóknak tartsak előadásokat. Akkor még nem volt az országban önálló fordítástudományi doktori program, de Szépe Györgynek köszönhetően Pécsen lehetett fordítástudományi témából doktorálni. Ennek a meghívásnak köszönhetem, hogy nekiláttam harmadik előadássorozatom a „Bevezetés a fordítás kutatásába” kidolgozásához. Erre korábban nem volt szükség, hiszen az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában nem fordításkutatók, hanem gyakorló fordítók és tolmácsok képzése folyt, de akkor már terveztem az önálló fordítástudományi doktori program kidolgozását és a pécsi doktoranduszokkal való foglalkozás ehhez egyre nagyobb kedvet csinált.

2003-ban erre is sor került, az ELTE Nyelvtudományi Doktoriskolája Nyomárkay István támogatásának köszönhetően „befogadta” a Fordítástudományi Doktori Programot és a Fordító- és Tolmácsképző Központban elkezdődhetett a fordítástudományi doktoranduszok képzése. A fordítástudományi doktori képzés tantárgyi struktúrájának, tanrendjének, követelményrendszerének kidolgozása megint új feladat volt, Magyarországon előzmények nélküli. Legfeljebb külföldi mintákra támaszkodhattam. A Fordítástudományi Doktori Program most lép ötödik évébe több mint negyven hallgatóval, akik egy új tudományterület első olyan szakemberei lesznek, akik tudományos képzést kaptak. A kutatómunkára való felkészüléshez a hallgatóknak kiváló környezetet nyújt a Fordító- és Tolmácsképző, ahol tanulmányozni lehet a fordítók tevékenységét, kísérleteket lehet végezni a tolmácsolóhallgatókkal (pl. beszédtempó

változásának hatása a tolmácsolásra, munkamemória fejlődése, jegyzeteléstechika stb.).

A kedvező intézményi körülmények számomra azt jelentik, hogy nem akadályoznak a munkában és ezt elmondhatom a Fordító- és Tolmácsképző Központban töltött több mint három évtizedről. Amíg adjunktusi és docensi beosztásban dolgoztam, főnökeim, Ferenczy Gyula és Lieber Péter mindenben támogatták törekvéseimet. Amikor 1997-ben átvettem a Fordító- és Tolmácsképző vezetését, akkor pedig megkaptam a kari vezetés támogatását ahhoz, hogy felépítsem a magyar fordítástudomány infrastrukturáját, amelynek három fontos eleme volt: 1. fordítástudományi konferenciák rendezése, 2. magyar és angol nyelvű fordítástudományi folyóirat alapítása, 3. fordítástudományi doktori program indítása. Munkatársaimmal, Láng Zsuzsával, Szabari Krisztinával, Kurián Ágnessel és Boronkay Roe Zsuzsával együttműködve az elmúlt tíz évben mindezt sikeresen véghezvittük. A kari vezetés támogatása inkább erkölcsi volt, mint anyagi, a pénzügyi fedezetet nekünk kellett megteremteni, de az ELTE intézményi háttere nélkül mindezt nem tudtuk volna megvalósítani.

4. Nyelvészeti nézeteim változásával kapcsolatban be kell vallanom, hogy mikor 1973-ban elkezdtem fordítástechnikát tanítani, akkor az első két évben még rajzoltam ágrajzokat a táblára, mert hittem abban, hogy az orosz és a magyar nyelv eltérő mondatépítési struktúráinak szemléletes ábrázolása segíteni fogja a fordítókat. Első fordítástechnikai könyvemben még olyan fejezetek voltak, hogy „A birtokos szerkezetek fordítása”, „A határozói igeneves szerkezetek fordítása”, „A melléknévi igeneves szerkezetek fordítása” stb. Kaptam is érte éles kritikákat, melyek lényege az volt, hogy nem szerkezeteket fordítunk, hanem gondolatokat, és magam is gyorsan beláttam, hogy ennél magasabb szinten kell megragadni a fordítási problémákat.

Akkor bukkantam rá Papp Ferencnek a kvázi-helyességről szóló tanulmányára, amelynek az a lényege, hogy grammatikailag egyenként helyes mondatokból is létrejöhetnek olyan szövegek, melyeket az olvasók elutasítanak, mert nem elégítik ki a helyesen megformált szövegekről alkotott intuitív elképzelésüket. Ő oroszul tanuló magyarok beszédében mutatta ki a kvázi-helyességet, de megfigyelései nagyszerűen ráillettek az én hallgatóim által előállított oroszról fordított magyar szövegekre. Minden mondatuk helyes volt, csak az egész szöveg volt valahogy más,

mint a magyar szövegek szoktak lenni. Így aztán rátértem a fordítás szövegszintű tanulmányozására és a mondatok grammatikai struktúrája helyett a mondatok téma-réma struktúrájában próbáltam megragadni az idegenszerűséget, a kvázi-helyességet. Ebből született kandidátusi értekezésem Papp Ferenc irányításával, melyet 1981-ben védtem meg. A fordított magyar szövegek egybevetése az eredeti, autentikus magyar szövegekkel olyannyira megelőzte korát a fordítástudományban, hogy akár maradhattam is volna ennél a témánál egész hátralévő kutatói pályafutásomon, de ezt akkor opponenseim sem tudták, hiszen nem voltak fordításkutatók, és én sem tudtam. Húsz év telt el azóta és a több millió szavas számítógéppel lekérdezhető korpuszok létrejötte az egyik legdivatosabb témává tette az összehasonlítható szövegtörzsek vizsgálatát, pl. „fordított angol”, „fordított finn” szövegek tanulmányozását az „autentikus angol”, „autentikus finn” szövegekkel való egybevetésben.

Nyelvészeti nézeteim változásáról szólva elsősorban fordításkutatói nézeteim változásáról tudok beszélni. A fordításkutatásnak Andrew Chestermann szerint három modellje van: 1. összehasonlító modell, amely a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveget veti össze, jellegzetessége, hogy statikus, eredményközpontú és az ekvivalencia feltételeit keresi, 2. folyamat-modell, amely a fordítói stratégiákat vizsgálja, jellegzetessége, hogy dinamikus és a tipikus fordítói viselkedést vizsgálja, 3. oksági modell, amely azt vizsgálja, mi van hatással a fordításra és mire van hatással a fordítás.

Én is ezt a fejlődést jártam be, először a fordítás eredményeképp létrejött szövegek tulajdonságait kvázi-helyességét írtam le (összehasonlító modell), majd a fordítók által végzett átváltási műveletek tipológiáját írtam le (a folyamat-modell egyik válfaja), most pedig a feltételezett fordítási univerzálék (explicitáció, implicitáció, egyszerűsítés) állnak kutatásaim központjában (oksági modell). Az indoeurópai–magyar átváltási tipológia lett egyébként nagydoktori disszertációm témája, ezért Kiefer Ferencnek tartozom hálával, aki értékelte a téma eredetiségét és az öt nyelv (angol, német, francia, orosz és magyar), valamint a tíz fordítási irány anyagának feldolgozása alapján felállított műveleti tipológiát alkalmasnak találta arra, hogy benyújtsam nagydoktori értekezésnek.

5. A nagy egyéniségek közül elsősorban Papp Ferencet kell emlétenem. Nem volt a tanárom, ő a debreceni egyetem professzora volt, én pedig a budapesti bölcsészkar hallgatója. Egyetemi éveim alatt nem is

találkoztam a nevével (én 1968-ban végeztem, a Kursz csak 1969-ben jelent meg, tehát mi még nem tanulhattunk belőle). Ferenczy Gyula kandidátusi értekezésének házi védésén hallottam őt először 1972-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézetében. Rövid, élesen fogalmazó és szenvedélyes volt a hozzászólása, de ami számomra még fontosabb volt, ő is figyelte az én hozzászólásomra és amikor Dezső László kutatócsoportjában („Sztatív dialógusok és nyelvi szerkezetek”) írtam egy tanulmányt, hajlandó volt elolvasni és véleményezni. Valami olyasmit mondott róla, hogy „nem reménytelen”, nem dicsért meg, de bekerültem a látókörébe. Így kezdődött ismeretségünk, mely a russzisztikai konferenciákon folytatódott.

Sokat és sokat írtak már a debreceni russzisztikai konferenciákról, erről a majdnem húsz éven át tartó konferenciasorozatról, amelyre 1975-től kezdődően az ország minden egyeteméről és főiskolájáról összegyűltek a russzisták, nyelvészek és irodalmárok egyaránt. Mivel a résztvevők köre meglehetősen állandó volt, minden évben új témával kellett készülni. Szekciók, legalábbis eleinte, nem voltak, Papp Ferenc végigülte az összes előadást, és a maga módján mindenkit értékelt. Érte mentünk Debrecenbe, neki akartunk megfelelni. Akár hozzászolt, akár nem, lehetett tudni a véleményét. Szerette a rövid, szabadon előadott, vetítéssel, sokszorosított példamondatokkal illusztrált, alaposan előkészített előadásokat. Ő maga is rövid, szenvedélyesen érvelő előadásokat tartott, széleskörű, egyáltalán nem csak russzisztikai tárgyú kutatásainak egy-egy apróbb mozzanatát villantva fel előttünk. Sokat lehetett tőle tanulni nemcsak russzisztikából, hanem általában modern nyelvészetből. Akkor hallottam először Melcsuk és Zsolkovszkij szöveg-értelem-szöveg modelljéről, szemantikai operátorokról, lexikai függvényekről, konkordanciákról, atergo szótárakról. A számítógép nyelvészeti alkalmazása által kínált egzakttságot úgy tudta megszerettetni velünk, hogy közben értékelte az intellektuális kalandokat, az egyéni gondolatokat. Az én témám, a fordított magyar és az eredeti magyar társadalomtudományi szövegek statisztikai vizsgálata természetesen felvetette a számítógépes vizsgálatok lehetőségét, én azonban óvakodtam tőle, mert nem volt hozzá saját infrastruktúrámm és nem akartam másoktól függni. Nem erőltette: „Kedves Kinga, ha magának gondolatai vannak, az egészen más. Akkor magára bízom” – mondta. Az is izgalmas újdonság volt számomra, hogy ezek a konferenciák Debrecenben voltak; tősgyökeres budai lány

lévén, akkor voltam először vidéki városban, akkor láttam először másik egyetemet. A volt piarista gimnázium egyhangú épülete a Pesti Barnabás utcában érdektelennek tűnt a debreceni egyetem átriumos kör folyosói mellett. Vakító januári napsütésre emlékszem, mely beragyogta a debreceni egyetem előadótermeit, séták a behavazott Nagyerdőben, szállás az Arany Bikában, és a második vagy harmadik konferenciától néhányan meghívást kaptunk Papp Ferenc családjához is. Nagy megtiszteltetés volt a meghívottak közé bekerülni, a szakmába való befogadás jele, és életre szóló barátságok kezdete a résztvevők fiatalok, Cs. Jónás Erzsébet, Lengyel Zsolt, Székely Gábor, Hidas Judit, és még sok más pályakezdő számára.

A pályámra ható nagy egyéniségek között Szépe Györgyöt kell másodíknak megemlítenem. A TIT továbbképzéseken hallottam először előadásait, talán őt hallgatva éreztem meg először, hogy a nyelvészet izgalmas dolog. Azután pedig valahogy mindig ott volt, ahol velem bármi történt. Sohasem dolgoztunk együtt, sohasem volt a főnököm, vagy témavezetőm, de mindig természetes módon hozzá fordultam először tanácsért, szakmai és emberi segítségért. Főszerkesztője volt a számomra oly fontos Modern Nyelvoktatás-nak, alapítója volt életem legfontosabb munkahelyének, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjának, az ő alkalmazott nyelvészeti doktori programjában habilitáltam, ő hívott meg a pécsi alkalmazott nyelvészeti doktori programba előadni és sorolhatnám még hosszan.

Papp Ferenc és Szépe György munkássága egyaránt sokat jelentett az alkalmazott nyelvészet mint tudományterület önállósága és akadémiai elismertsége szempontjából. Nem tudom pontosan, mikor jött létre az MTA I. Osztályának Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága, története még megírásra vár; mint hajdani titkárnak sok anyagom van hozzá. Én akkor hallottam róla először, amikor 1983 januárjában egy oroszisztikai konferencia utolsó, szombati napján Debrecenben az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság égisze alatt megalakítottuk a Fordításelméleti Szekciót. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságnak abban az akadémiai ciklusban Papp Ferenc volt az elnöke, Szépe György a társelnöke és örömmel beleegyeztek, hogy az alkalmazott nyelvészetten belül frissen körvonalazódó tudományterületeknek az akadémiai munkabizottság keretét adjon konferenciák rendezéséhez és kiadványok készítéséhez. Emlékeim szerint ugyanilyen módon támogatták Lengyel Zsolt akkor in-

duló gyermeknyelvi konferenciáit. Még évente ötezer forintot is lehetett igényelni dologi kiadásokra. A Fordításelméleti Szekció célja az volt, hogy összefogja az ország különböző oktatási intézményeiben elszigetelten folyó fordítástudományi kutatásokat. A fordításkutatás különböző részterületeit áttekintő konferenciák iránti érdeklődésre jellemző, hogy a hallgatóság mindig megtöltötte az MTA Roosevelti téri székházának Nagytermét. Nyilván Papp Ferenc akadémiai tagságának köszönhetően 1991-ben az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság Bizottsággá lépett elő, és a Fordításelméleti Szekcióból két akadémiai cikluson keresztül (1991-1994 és 1994-1997) Munkabizottság lett.

A Fordításelméleti Munkabizottság nagyon szerencsés pillanatban kezdte meg működését. A rendszerváltás után voltunk és jelentős anyagi támogatást kaptak a felsőoktatási intézmények külföldi szakmai kapcsolatok létesítésére. A Munkabizottságba meghívtuk mindazokat, akik fordításkutatással foglalkoztak, és már voltak külföldi szakmai kapcsolataik: Kohn János, Heltai Pál, Albert Sándor, Cs. Jónás Erzsébet, Székely Gábor, Lendvai Endre, Valló Zsuzsa, Szabari Krisztina, Sohár Anikó, Papp Andrea voltak a tagok között. Két nemzetközi konferenciát rendeztünk Szombathelyen és Budapesten (*Transfere necesse est I-II.*), amelyre eljöttek a nemzetközi fordításelmélet legjelentősebb képviselői: Eugene Nida, Peter Newmark, Gideon Toury, Anthony Pym, Mary Snell Hornby, Daniel Gile, Andrew Chestermann, Sonja Tirkkonen-Condit, vagyis sikerült a magyar fordítástudományt „feltenni a nemzetközi fordítástudomány térképére”. Ehhez járult hozzá három angol nyelvű kiadvány is: az 1996-os konferenciára megjelent *Translation Studies in Hungary* kötet, amely először mutatta be angol nyelven a magyar fordítástudomány eredményeit, valamint az első és a második *Transfere necesse est...* konferencia előadásait tartalmazó kötetek, melyekben a magyar kutatók konferencia-előadásai a legnagyobb nemzetközi nevek társaságában jelenhettek meg. Mindhárom kötetre kapunk még ma is megrendeléseket.

Ilyen messzire vezetett a szakmai támogatás, amelyet Papp Ferenc-től és Szépe Györgytől kaptam, amikor befogadták a fordításelmélettel foglalkozó fiatalokat az alkalmazott nyelvészet akadémiai keretei közé. Később tudtam meg, hogy az alkalmazott nyelvészet akadémiai státusza egyáltalán nem olyan szilárd: az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságot 1997 után újra Munkabizottsággá minősítették vissza és ezzel az önálló

Fordításelméleti Munkabizottság is megszűnt. De létezésének két ciklusa alatt betöltötte funkcióját, a fordítástudomány az alkalmazott nyelvészet egyik legdinamikusabban fejlődő területévé vált. A megkezdett munka más keretek között folytatódik, például a szintén Szépe György nevéhez fűződő Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületében, melynek évente megrendezett kongresszusain – 2007-ben már a XVIII. MANYE Kongresszusra készülünk – a fordítástudományi szekció mindig a legnépesebbek közé tartozik.

A külföldi kutatók közül elsősorban Mona Bakernek tartozom hálaival, aki a korpusznyelvészet fordítástudományi felhasználásának elindítója volt a 90-es években. 1993-ban Brightonban tartott előadásom után ismeretlenül odajött hozzám, és felkért az Encyclopedia of Translation Studies explicitációs szócikkének megírására, majd meghívott az 1995-ben indult The Translator című folyóirat nemzetközi szerkesztőbizottságába, és ezzel bekapcsolt a nemzetközi tudományos életbe. A 70–80-as években sokat tanultam az orosz fordításkutatóktól: Revzin, Rozencvejg, Barhudarov, Komisszarov, Svejcer, Csernyahovszkaja nevét kell itt megemlítenem, a 90-es évektől pedig Andrew Chestermann, Anthony Pym, Sonja Tirkkonen-Condit, Birgitta Englund Dimitrova munkássága jelentett számomra állandó ihletforrást. Chestermanntól és Pymtől a fordításkutatás módszertanával kapcsolatban, Tirkkonen-Conditól és Englund Dimitrovától az empirikus fordításkutatással kapcsolatban tanultam sokat.

Mikor az Across Languages and Cultures című folyóirat alapító főszerkesztőjeként felkértem őket a folyóirat nemzetközi tanácsadó testületében való részvételre, örömmel vállalták. Ennek köszönhetem azt a megtiszteltetést, hogy hatvanéves születésnapomra a már említett magyar nyelvű emlékkönyvön kívül egy nemzetközi tanulmánykötettel is megleptek New Trends in Translation Studies címmel, mely az Akadémiai Kiadónál jelent meg Károly Krisztina és Fóris Ágota szerkesztésében. A tanulmánykötet magyar kollégáim Albert Sándor, Cs. Jónás Erzsébet, Heltai Pál, Prószéky Gábor, Váradi Tamás tanulmányai mellett a fordítástudomány jeles külföldi képviselői Anthony Pym, Andrew Chesterman, Suzanna Jettmarová, Cay Dollerup, Sonja Tirkkonen-Condit, Donald Kiraly és Ieva Zauberga egy-egy tanulmányát tartalmazza.

Az én pályámon most már a tanítványok, illetve ifjabb pályatársak is egyre nagyobb szerepet játszanak; közülük két fiatal alkalmazott nyelv-

vészt szeretnék megemlíteni: Károly Krisztinát és Fóris Ágotát. Ők sosem voltak tanítványaim a szó szoros értelmében, Károly Krisztinának doktori témavezetője voltam, Fóris Ágotával az alkalmazott nyelvészeti kongresszusok szervezése hozott össze. Azóta nagyszerűen tudunk együttműködni a legkülönbözőbb területeken: doktori programokban, folyóiratok szerkesztésében, konferenciák szervezésében. Öröm látni, ahogy mindketten saját intézményi kereteiken jóval túlmutatva felvállalják szakterületük tudományszervezési feladatait. Egyik sem fordításkutató, Károly Krisztina szövegnyelvész, Fóris Ágota terminológus, de mindkettőjük szakterülete fontos interdiszciplináris kapcsolata a fordítástudománynak, szerepet játszik alakításában.

6. A hatásokról szólva is inkább a szűkebb szakterületemnél maradnék. A magyar fordítástudomány esetében azért nehéz hatásokról beszélnünk, mert ahhoz fel kellene tételeznünk a lehetőségét egy önmagába zárt magyar fordítástudománynak, márpedig ez nyilvánvalóan képtelenség. A fordítástudomány eleve nemzetközi tudomány, különben senkit nem érdekelne, amikor pl. valaki Finnországban angol nyelven orosz–magyar anyagon végzett kutatásairól tart előadást. A fordítástudománynak az ad létjogosultságot, hogy a kétnyelvű beszédtevékenységnek vannak olyan problémái, amelyek nyelvpártól, fordítási iránytól és műfajtól függetlenül tanulmányozhatók. Van természetesen magyar fordítástudomány is, amely azt kutatja, milyenek a fordítás eredményeképpen létrejött magyar szövegek, milyen kognitív folyamatok játszódnak le a magyar fordítók és tolmácsok agyában nyelvi közvetítés közben, és hogy mi a funkciója a fordításoknak a magyar társadalomban, de ezt csak a nemzetközi fordítástudományban elfogadott fogalmi apparátus, terminusrendszer és kutatási módszerek felhasználásával lehet és érdemes vizsgálni. Ez így is történik, igaz, némi lemaradással. Nálunk még csak most indulnak az audiovizuális fordítással kapcsolatos kutatások, még nincsenek fordításkutatásra alkalmas saját fejlesztésű párhuzamos és összehasonlítható szövegeket tartalmazó írott nyelvi korpuszaink, nincs tolmácsolt szövegeket tartalmazó beszélt nyelvi korpuszunk, de mindennek inkább anyagi okai vannak, nem az elszigeteltséggel magyarázható. Több külföldi ösztöndíjra, több közös kutatásra, több külföldi utazási és publikálási lehetőségre lenne szükség, hogy a magyar kutatók is részt vehessenek abban a nagy nemzetközi társaság-

tékban, amit nemzetközi tudománynak neveznek, és ami egyre inkább az együttműködésről és nem a hatásokról szól.

Nem tették fel a szerkesztők azt a kérdést, hogy mi okoz örömet a nyelvésznek, illetve, ha egyes szám első személyben beszélünk, e sorok írójának, de talán szabad végezetül néhány szót szólni erről a témáról is. Nekem mostanában legkedvesebb foglalkozásom a két folyóiratom szerkesztése és a tanítványaimmal való foglalkozás. A Fordítástudománynak 18. füzetét (9. évfolyam, 2. szám) az Across Languages and Cultures-nak pedig 17. füzetét (9. évfolyam, 1. szám) szerkesztem és még most is izgalommal tölt el egy-egy szám összeállítása. Öröm látni, hogy egy tudományos folyóirat létezése hogyan koncentrálja az erőket, hogyan generál kutatásokat, hogyan tanít rendszeres gondolkodásra. A másik örömforrás a fordítástudományi doktori program hallgatóival való foglalkozás. Egy új tudományterületet ismernek meg a programban, mellyel egyetemi tanulmányaik során nem foglalkoztak és melynek körvonalai fokozatosan bontakoznak ki előttük. Nagy öröm látni, mikor valaki megtalálja a témáját, feltárul előtte egy új kutatási terület, elkezd rajta dolgozni, és szabad szemmel nem látható összefüggéseket fedez fel. Persze ezt az örömet nem adják ingyen, nekem is, nekik is keményen meg kell dolgozni érte, de megéri.

HAT KÉRDÉS ÉS HAT VÁLASZKÍSÉRLET NYELVÉSZETRŐL ÉS NYELVÉSZEKRŐL

Kocsány Piroska

1. Erre a kérdésre mindjárt három válasz is kínálkozik, egy tartalmas és igenlő, eszerint vannak a nyelvészeknek sajátos egyéniség-jegyei, egy elutasító, eszerint nincsenek, és ez utóbbihoz hozzátapad egy olyan harmadik, „ál-válasz” is, amely a kérdéshez fűz további kérdéseket.

A tartalmas választ aligha lehet önmagában értékelni, vagyis leválasztani mindattól az ítélettől és előítélettől, amely egy-egy korban ráarakódott. Ahogyan van „prototípusa” Liszt Ferenc és tanítványai nyomán a 19. század végén még a zongoristának is (lásd Wilhelm Busch híres rajzsorozatát, mely a túlzás és a komikum lehetőségeivel fogalmazza meg és erősíti a kialakult képet), ugyanúgy lehet prototípusa a legkülönbözőbb foglalkozásoknak, amelyek a közösség számára mint foglalkozások megjelennek és amelyeknek művelőit bizonyos jegyekkel felruházzuk. A fenti kérdés maga is arról tanúskodik, hogy bizonyos kép a nyelvészekről mind a nyelvészek körében, mind a köztudatban. Hadd vegyem kölcsön ennek szarkasztikusan humoros megfogalmazását a közelmúlt egyik legolvasottabb német regényéből, Daniel Kehlmann könyvéből. Ez a könyv *A világ fölmérése* címet viseli és két kiváló tudós, a matematikus Gauss és a természettudós Alexander von Humboldt életét meséli el bőséges humorral, emberi gyengeségeiket kifigurázva, mégis nagyságuk előtt fejet hajtva. Az idézett részben Gauss Wilhelm von Humboldttal találkozik. Goromba ítélete a nyelvészekről egyaránt hordozza Gaussnak mint regényalaknak és Kehlmannnak mint napjaink sűrűjében élő, jó szemű szerzőnek humorosan sarkított véleményét.

„Gauss, aki addig oda se figyelt, megkérte a diplomatát, hogy ismétlje meg a nevét.

A diplomata meghajolva megismételte. Egyébként ő is kutató!

Gauss kíváncsian előrehajolt.

Holt nyelvekkel foglalkozik.

Vagy úgy, mondta Gauss.

Mintha csalódást hallana a hangjából, mondta a diplomata.

Nyelvtudomány. Gauss a fejét ingatta. Nem akar ő senkit megbántani.

Nem, nem. Mondja csak nyugodtan.

Gauss megvonta a vállát. Ez olyan embereknek való, akikben a matematikához szükséges pedantéria megvan, az intelligencia azonban nincs. Olyan embereknek, akik saját, nyomorúságos logikát találnak ki maguknak.

A diplomata hallgatott.” (Fodor Zsuzsa fordítása)

Az elutasító válasz, amelyet inkább magaménak érzek (vajon a fent idézett jellemzés okán is??), abból táplálkozik, hogy a nyelvész, tudományán belül, személyes érdeklődésének megfelelően, feltűnően eltérő problémákat vethet fel és próbálhat megválaszolni. Bizonytalán nyelvészeti közhely, hogy napjaink nyelvtudománya egyszerre természettudomány (amennyiben kérdései elsősorban a nyelvi szerkezet, a nyelvelsajátítás, a kogníció folyamataira irányulnak), társadalomtudomány (amennyiben a nyelvnek a társadalmi csoportokkal, azok létével és történetével való összefüggéseire kérdezzük rá vagy a nyelvhasználatot mint közösségformáló erőt kutatjuk) és az esztétikum kutatásának lehetősége (amennyiben a nyelvi műalkotást tekintjük tárgyunknak). Ha feltesszük, hogy vannak az egyénnek olyan vonásai, amelyek arra készítetik, hogy teóriákat alkosson, vagy éppen olyan vonásai, amelyek a jelenségek éles szemű megfigyelőjévé teszik, ha más típusú egyéniségnek tekintjük azt a kutatót, aki történeti folyamatokról szeret gondolkodni, és azt, aki egy-egy elmélet abszolút tisztaságát igyekszik elérni, akkor éppenséggel nem tudjuk megmondani, hogy milyen a nyelvész, mert ilyen is és olyan is lehet.

Ez a válasz magában rejti a harmadik lehetőséget, ti. válaszként magának a kiinduló kérdésnek a kiegészítését. Ahhoz, hogy megválaszoljuk, mitől nyelvész a nyelvész, el kellene fogadnunk egy meghatározást arról, hogy mivel foglalkozik a nyelvész. Ha pedig elgondolkodunk azon, hogy a kérdés szóhasználatában a lehetséges szinonimák közül vajon miért a *nyelvész* és nem a *nyelvtudós* kifejezés szerepel, akkor további kérdések egész sorát villanthatjuk fel, egészen addig a problémáig, hogy mitől tudós a tudós.

2. Az erre a nagyon szubjektív kérdésre adható válaszem maga is nagyon szubjektív és kissé talán kiábrándítóan száraz is. Amellett, hogy most, a pálya vége felé úgy gondolom, hogy újra csak nyelvész (és nyelvtanár) szeretnék lenni, „nyelvésszé válásom” meglehetősen esetleges volt. A debreceni egyetemen lelkes magyar szakosként egyaránt vonzódtam az irodalomtudományhoz, a néprajzhoz és a nyelvtudományhoz, és hogy vé-

gül első lépésként nyelvészetből írtam az első dolgozataimat, az annak köszönhető, hogy az intézet akkori tanárai másodéves koromban megkérdezték tőlem, nem akarok-e demonstrátorként ott dolgozni. Akartam, és ezzel a kocka el volt vetve. Életemnek ez a döntővé vált momentuma egész oktatói pályafutásomon meghatározóan fontos figyelmeztetés volt számomra: meg kell szólítanunk a hallgatókat, a szó képes és valódi értelmében is.

3. Természetesen értékelem az alma mater nyújtotta lehetőséget ugyanúgy, mint a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát és az intézeti könyvtárakat. De az igazi felfedezés, annak megtapasztalása, hogy mit jelent egy kérdéskört annak egész háttérével, napra készen áttekinteni és a problémákat így megfogalmazni, csak egyetemi oktatói működésem derekán ért el, amikor három hónapig háborítatlanul dolgozhattam a tübingeni egyetem könyvtáraiban. Az volt a paradicsom.

A kedvező körülmények természetesen nemcsak az egyéni kutatás könyvtári körülményeit jelenthetik, hanem azokat a közösségeket is, amelyek formáló erővel hatnak az egyes résztvevőkre. Három ilyen közösségben dolgozhattam. Az elsőnek germanista műveltségemet köszönhetem, ez Juhász Jánosnak a hetvenes évek elején tartott szemináriumaihoz kötődik, ahol fiatal germanisták és végzős hallgatók mérhették össze tudásukat és alakíthatták vitakészségüket. A másodiknak a strukturális és generatív poétikákkal való megismerkedésem volt az eredménye, ez a korszak a nyolcvanas évek első felére esik és a szegedi egyetemen Kanyó Zoltán, Csúri Károly és Bernáth Árpád neve fémjelzi. Végül a harmadik ilyen közösség a Szathmári István vezette stilisztikai kutatócsoport, amely hajlamaimnak jól megfelelő és pontosan kijelölt feladatok mentén éveken át segített, hogy örömet leljek abban, amit csinálok és arra törekedjem, hogy minél több problémát minél közérthetőbben, de nem leegyszerűsítve próbáljak megfogalmazni. Ennek a kutatócsoportnak a működését példamutatónak tartom. Az elmúlt több mint tíz év alatt, amióta a csoporttal dolgozhattam, a rendszeresség és a megfelelően kiválasztott közös feladatok szolid tudományos közösséget kovácsoltak. Ebben oroszánrésze volt Szathmári István egyszerre érzékeny, empatikus és készítő erejű vezetésének. A résztvevők – valamennyien gyakorló egyetemi és főiskolai oktatók – jelentős tudást vittek magukkal az oktatásba.

4. Jó volna tudni most, amikor ezeket a sorokat írom, hogy vajon mások, kortársaim is, bejártak-e az enyémhez hasonló utat. Ha így lenne, az megerősíthetné nézeteim feltűnő tarkaságának egyfajta elkerülhetetlenségét, vagyis azt a törvényszerűséget, mely szerint a tudományág egészének alakulása párhuzamos az azzal foglalkozni próbáló egyén nézeteinek módosulásával.

A hatvanas évek első felében, egyetemi tanulmányaim során, ha megkérdezték volna tőlem, mi a nyelvtudomány, elsősorban a nyelv történetének vizsgálatát neveztem volna meg. Hogy én magam mégsem ebbe az irányba indultam el, annak talán oka volt az is, hogy a történeti változásoknak nem volt megragadható indoklása. Bármilyen vonzó is volt arról gondolkodni, hogy miképpen függ össze egy rekonstruálható ősi formában a finn *hiiri* és a magyar *egér* szó, nem lehetett megválaszolható kérdésként feltenni, hogy mégis miért éppen azok a változások köszöntöttek be, amelyek, hogy ott következtek be, ahol, és úgy, ahogyan. De persze, meglehet, hogy ezt a hiányzó miért-kérdést csak a mostani énem vetíti vissza arra az időre, mentegetőzősképpen, hogy miért fordultam kezdettől fogva szívesebben egy nem igazán nyelvészeti témakör: a szövegek felé.

A későbbiekben, mint a leíró germanisztika gyakorló oktatóját, a strukturalista nyelvészet huszadik századi eredményei érdekelték, a hatvanas évektől kezdődően a német nyelvtudomány strukturális leíró nyelvtanok egész sorával állt elő, mind a valenciaelmélet, mind a közvetlen összetevős grammatika keretében. A strukturalizmus irodalomtudományi vetülete is megejtett, éppen a szövegek iránti érdeklődés révén.

Újabb szint jelentett a generatív szemlélet, amelyhez a generatív poétika és a vele kapcsolatos kérdőjelek juttattak el; ezzel kapcsolatban amennyi súlyos kérdőjelem volt a szövegek vonatkozásában, ugyanakkora lelkesedéssel olvastam a grammatika, nem utolsósorban a konfigurális magyar grammatika idevágó kutatásait – amennyit sikerült megértenem és alkalmaznom belőlük. Menedéknek újra ott volt a szöveg kutatása és azok a kérdések, amelyeket a mondatnál nagyobb egységekkel szembesülve lehetett feltenni.

Ezután nem meglepő, ha a következő állomás a struktúrán túlmutató, a használat stratégiáira irányuló kérdésfeltevések iránti érdeklődés volt. A pragmatika diadalmenetét végigkísérni remek dolog volt, máig ez volt nyelvész mivoltom legérdekesebb fejezete.

Az utóbbi években, részben a stilisztikai kutatócsoportban vállalt feladatok nyomán, részben a kognitív metaforaelmélet iránt tapasztalható érdeklődés hullámában, még mindig a szövegre összpontosítva, de egyre inkább a stilisztika és retorika kérdései foglalkoztatnak.

Ahogy a szöveget nem tartom a nyelvtudomány igazi tárgyának, ugyanúgy magamat sem tartom igazán nyelvésznek, legfeljebb partjelzőnek.

5. A nagy egyéniségek milyen szerepet játszottak pályáján, a tudományterület alakításában? Szeretném a kérdésben szereplő „nagy egyéniségek” fogalmat három irányban pontosítani. Egyfelől természetesen minden tanáromtól, a magyar nyelvtudomány jelentős képviselőitől, kaptam valamit. Valamennyien hozzájárultak ahhoz, hogy megértsem és egyre jobban megértsem, amit művelni szeretnék. Másfelől hangsúlyoznám, hogy a nagy egyéniségek nem feltétlenül csak azok, akik tanítanak vagy vezetnek bennünket, hanem azok is, akikkel mint tanítványainkkal szembesülhettünk és akik messze túlszárnyaltak bennünket. Hogy igazából mi a tudomány és mit jelent tudományt művelni, azt Kertész Andrásról tanultam meg. Boldog vagyok, hogy voltak ilyen tanítványaim. És végül a nagy egyéniségek kategóriájába tartoznak azok a kutatók, akik írásaikkal befolyásolják az embert, vagy elindítják egy-egy irányba. Ebből az utolsó kategóriából kiemelnék egy nevet, Kiefer Ferencét, akinek a munkái nagy erővel hatottak működésemmek a jelentéstanhoz és a pragmatikához fűződő szakaszára.

6. Ebben a kérdésben nem érzem kompetensnek magam. Csak a vágyaimat tudnám megfogalmazni. Legfőképpen azt, hogy egyfelől jó volna, ha a hazai nyelvtudomány minél erősebben integrálódni tudna a nemzetközi kutatásokba, másfelől jó volna, ha ki tudnának alakulni olyan hazai iskolák, amelyek egy-egy részterületen vagy egy-egy elmélet vonzásában saját arculattal is rendelkeznek. Optimista vagyok: mindkét lehetőségre látok esélyt.

E/1.
Mátai Mária

Jól érzem magam a bőrömben. Olyan munkát végezhetek, amelyet szeretek, amely kitölti életem „munkás” felét. A másik fél a családom, három gyerekünkkel. Ez létkérdés számomra. Kedvet, erőt ad az otthoni meleg légkör. A két fél által alkotott egész – szerencsémre – már 1972-ben, huszonhét éves koromban megteremtődött. Akkor már harmadik éve (1969 óta) voltam gyakornok az ELTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszékén.

De néhány gondolat erejéig visszatekintek Szombathelyre, ahol születtem, és ahol a középiskolát is végeztem. Sok minden érdekelt, a kémiaától a történelemig. (Kémia szakköri titkár is voltam. Ezt csak azért említem, mert igazán távol áll a nyelvészettől.) Legjobban a „magyarórákat” szerettem, „természetesen” az irodalmat. Akkori fogalmaink szerint a „magyaróra” megnevezést az irodalomórára használtuk. A másik, a mostoha, a „nyelvtanóra” volt.

Amikor – tanulmányi verseny eredményeképpen – bekerültem a bölcsészkar magyar–orosz szakára, azt sem tudtam, hogy a nyelvnek története is van, azt meg pláne nem, hogy létezik a nyelv (állapotát és változását) vizsgáló tudomány.

Az egyetemen másodéves koromban csodálkoztam rá erre a témára, mégpedig Szathmári tanár úr előadásain. Harmadéven Benkő tanár úr szemináriumi óráin a földrajzi nevek etimológiája és az e körüli kérdések kerültek sorra, egy másikon pedig nyelvjárási szövegek lejegyzésével foglalkoztunk. Akkor ébredtem rá, hogy az én nyugat-dunántúli nyelvhasználatom is eltér a köznyelvitől, hogy az is egy nyelvjárás. (A regionális nyelvjárás fogalmát akkor még nem ismertem.)

Miután a nyelvjárások, a különféle nyelvváltozatok különbözőségeit és hasonlóságait láttam, az eltérések magyarázata iránti kíváncsiság is fölébredt bennem. Intenzívebben kezdtem olvasni a nyelvészeti szakirodalmat (a folyóiratok régebbi számait is; innen tudtam meg például, hogy a *marrizmus* nem a *marxizmus* téves leírása). Ezekben a régi nyelvet bemutató és a nyelvi változásokkal foglalkozó írások keltették fel leginkább az érdeklődésemet. Azt is ekkoriban értettem meg, hogy a történeti nyelvtudomány nemcsak a változásokkal foglalkozik, hanem régebbi korok nyelvállapotainak leírásával is. (A szinkronikus és diakronikus nyelvészet „hasadását” nem érzékeltem. Az Általános Nyelvészeti

Tanulmányok megfelelő kötete csak 1967-ben jelent meg, amikor még csak harmadéves voltam. Saussure nevével és tanításaival Balázs János óráin találkoztam.) Így és ezért vettem kézbe először a Münchener Kódeket mint vizsgálandó nyelvi anyagot. A sok vizsgálati szempont, lehetőség közül végül a lexémák mondatbeli viselkedését kezdtem vizsgálni, szűkebben véve a lexémák szófaját, a szófajt meghatározó szintaktikai és morfológiai viselkedésüket. Ekkor éreztem igazán azt, hogy a változás folyamat, hogy nincsenek éles határok az egyes szófajok között (sem). Ennek a „határtalanságnak” a megfogalmazása egyes újabb nyelvészeti irányzatokban nyomatékos megfogalmazást is nyer.

Az egyetem elvégzése után – szintén szerencsémre – gyakornok lehettem a Magyar Nyelvészeti Tanszéken. Itt az első években minden tantárgyat végigtanítottam és „végigtanultam” (nappali és levelező tagozaton egyaránt). Közben igyekeztem tető alá hozni a kisdoktori disszertációm, az addig kutatott témakörben. Ezt 1972-ben védtem meg „Sub auspiciis rei publicae popularis” kitüntetéssel. – A nyelvészet iránti érdeklődésem – a magyar nyelvészen kívül – bizonyos mértékig a nyelvi változással kapcsolatos általános nyelvészet és az uralisztika felé is kiterjedt.

Az egyetemi oktatás során is arra törekszem, hogy a magyar nyelvtörténeti órákon a nyelvi változás leglényegesebb általános kérdéseit is érzékeljék a hallgatók. Hogy el tudjanak igazodni a mai nyelvhasználat változó jelenségei között is, hogy értsék az okokat, összefüggéseket. Azt szeretném elérni, hogy a hallgatók (akik szerencsére sosem hallgatnak, ha jó az óra légköre) váljanak érzékennyé az újabb nyelvi jelenségek iránt, hogy azokat tudják minősíteni, hogy – ha van más megfelelő, akkor – azzal képesek legyenek összevetni, megérteni a régi és az új viszonyát, és választani a lehetőségek közül. (A „vagy-vagy” mellett az „is-is”-ről sem feledkezve meg.)

Mindezzel azt szeretném elérni (ami már mai nyelvhasználat, és nem szűkebben vett nyelvtörténet), hogy a hallgatók érezzék felelősséget az iránt, hogy a „nyelvi kínálatból” melyiket választják, hiszen a gyakoriság irányában halad a nyelvi változás nagy folyama. A gyakoriság, az analógia nagy úr!

Annak is nagyon örülök, hogy oktatói igyekezetemnek látható eredménye is van: jó néhány tanítványom lett ma már ismert, megbecsült nyelvész.

Kutató munkám során fő célom az volt, hogy a jelenség mögött felismerjem a rendszert, a rendszer belső viszonyait. Ilyen értelemben „strukturális” szemléletű művelője vagyok a nyelvtudománynak, és ezt a gondolkodást igyekszem a hallgatókban is kialakítani, illetve erősíteni. Ilyen megközelítéssel dolgoztam A magyar nyelv történeti nyelvtana keretei között, és – különösen az utóbbi időben – a Magyar szófajttörténet című nagylélegzetű írásomban.

Lassan 40 éve vagyok a tanszéken. Ezalatt a grammatika-, illetve szófajttörténeten kívül jó néhány egyéb témával is foglalkoztam: a középiskolai anyanyelvi neveléssel, tudománytörténettel, a leíró nyelvészet egyes kérdéseivel, a figura etymologica grammatikai és stilisztikai vonatkozásaival, a csángó nyelvjárás egyes jelenségeivel. Ezekből publikációk is születtek. Jó néhány kongresszuson, konferencián, külföldi és hazai egyetemen, főiskolán tartottam előadásokat. – Egyik legkedvesebb témám egy 1433-as másolatban fennmaradt verses imádságnak, a Laskai soroknak a monografikus feldolgozása volt.

Ha valamilyen lexikon szerkesztősége azt kérdezi tőlem, hogy mi a hobbim, erre bizony nem tudok pozitív feleletet adni. Lényegében nincs (hiszen az olvasás, beszélgetés, főzés nem hobbi, hanem létforma). A nyelvészettel most már csak jókedvemből foglalkozom. A gyerekek mellé pedig „felfejlődtek” az unokák. És jól érzem magam.

EGY VÉLEMÉNY KORUNK FILOLÓGIÁJÁRÓL

Nyomárkay István

1. Annak a munkának a megjelölésére, amelyet végezni igyekszem, az általam művelt tudományterületre inkább a „filológia” terminust használok. Elsősorban azért, mivel túlnyomórészt szövegekkel dolgoztam és dolgozom ma is. Az idegen nyelvekkel foglalkozó kutató számára a szöveg minden vizsgálódás kiinduló pontja. A szöveg pedig éppen úgy lehet szűkebb értelemben vett szakszöveg (például szerződés, záloglevél, politikai röpirat stb.), mint szépirodalmi mű. Nem véletlen tehát, hogy az idegen nyelvekkel és irodalommal (vagy legalábbis írott nyelvvel) foglalkozó szakembereket szláv, germán, román stb. filológusoknak, szlavistáknak, germanistáknak, romanistáknak nevezik, az intézményeket pedig filológiai intézeteknek vagy tanszékeknek, míg a fiatalabb diszciplínák elnevezésében a „lingvisztika” utótag szerepel: szociolingvisztika, pszicholingvisztika, neurolingvisztika stb.

A szövegekkel való foglalkozás mindenek előtt a kutatott nyelv(ek) alapos ismeretét kívánja meg. Magam tanítómesterem, Hadrovics László útmutatásához híven csak olyan nyelvekkel foglalkozom, amelyeken legalább szövegeket tudok olvasni. Ezért áll távol tőlem minden olyan általános megállapítás, amely nem szövegelemzéseken alapul, hanem sokszor másodkézből vett információkon, amelyeknek legfőbb veszélye, hogy könnyen tévútra vezetnek, s így esetleg nevetség tárgyává is tehetik a kutatót. Erre sok példa van a múltból, de újabb munkákban is találkozunk nyilvánvaló tévedéseken alapuló általánosításokkal.

Természetesen a filológiai kutatás nemhogy kizárja, de sokszor egyenesen meg is követeli általános következtetések levonását. Érdekes volt számomra éppen ezért, hogy a hangváltozásokkal foglalkozván Karl Brugmann munkáiban meglepően modern szociolingvisztikai következtetésekkel találkoztam, amelyek ma is megállnak, legfeljebb azóta a tudomány újabb szakszavaival nevezik meg őket.

Úgy vélem tehát, hogy a filológus legfontosabb egyéniségjegyei a megbízhatóság, az alaposság és a körültekintés. Ezeknek a munkában kell megnyilvánulniuk, de sokszor tükröződnek jellemben, magatartásban, véleményformálásban, sőt, viselkedésben is. Mindezekhez – elsősorban a tudományos eredmények közzétételében, de szóbeli megnyilatkozásokban, például előadásokban – érthetőség és világos fogalmazás járul. Ebben a tekintetben követendő példát mutatnak a múlt nagy filológusai,

hogy csupán a magam területén maradjak: Asbóth Oszkár, Melich János, Kniezsa István, Hadrovics László és mások.

2. A nyelvészet, eleinte persze „csak” a nyelvek iránti érdeklődésem már gimnazista éveimben megmutatkozott. Gyerekkoromban németül, majd később franciául tanultam, s feltehetően emiatt viszonylag könnyen és gyorsan megtanultam oroszul is. Persze ezen a nyelvtan és bizonyos „tanszókincs” elsajátítását értem. A nyelvtani rendszer megértésében nagy segítséget és biztos fogódzót jelentett a latin is. Az általános iskola nyolcadik osztályától az érettségiig az orosz „átképzett” német vagy latin szakos tanárok tanították, akik a grammatikát könyörtelenül belénk verték. Jól tették.

Egyetemi éveim alatt olyan professzorokat hallgathattam, mint Kniezsa István, Hadrovics László, Bárczi Géza, Pais Dezső, vagy magyar irodalomból Klaniczay Tibor, Sőtér István, Szauder József és Bóka László. A nyelvészeti diákkör munkájába Hadrovics professzor úr tanácsára és ösztönzésére, valamint Fábián Pál professzor úr biztatására kapcsolódtam be. Érdeklődésem felkeltésében és kezdeti szerény munkáimban döntő szerepe Hadrovics Lászlónak volt. Hadrovics témákat jelölt meg számomra, és bölcsészdoktori disszertációm írásától kezdve folyamatosan konzultált velem. Még kandidátusi értekezésem megvédése után is sokáig megmutattam neki minden munkámat, ő pedig mindig hajlandó volt velem ezekről a témákról beszélgetni. Embersége, segítőkészsége, tudományos kutatási módszere és stílusa is példa volt előttem. Mint emléktáblája avatásakor mondtam, abban a kitüntető szerencsében volt részem, hogy tanáromból tanítóm, tanítómból atyai barátom lett. Úgy látom és tapasztalom is, hogy a pályakezdő ifjabb kollégák és kolléginák sokszor túlságosan magabiztosak, pedig nem ártana valaki(k)től tanulniuk.

A külföldi nyelvészek közül elsősorban Radoslav Katičić, egykori zágrábi egyetemi tanárt, ma számtalan európai akadémia tagját kell említenem. Zágrábi lektorkodásom idején sokat beszélgettem vele tudományos, mindenek előtt kroatisztikai témákról. Kapcsolatunk mind máig él, voltak közös projektumaink az Osztrák Tudományos Akadémia Balkanisztikai Bizottsága keretében, s ő volt egyik ajánlóm, amikor 1997-ben a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagjául választott. Velem egykorú vagy valamivel fiatalabb pályatársaimmal, Gerhard Neweklowskyval, Marko Samardžijával, Stjepan Damjanović-

tyal már inkább közös kutatási témák kötöttek össze. Kapcsolatunk, barátságunk ma is fennáll. Ugyanezt mondhatom el hazai kollégáimról és barátaimról is, Bańcerowski Januszról, Gadányi Károlyról és Zoltán Andrásról is.

3. Kutatásimhoz kedvező körülményeket biztosított az ELTE Szláv Filológiai Tanszéke és Intézete, amelynek tizenhat éven át vezetője voltam.

A Tanszék (most már az Intézet) könyvtára alapvető szakirodalommal kiválóan el van látva. Ugyanez az újabb, mindenek előtt a mai anyagról nem mondható el. Kollégáim inspiráló hatással voltak rám. Legtöbben megtiszteltek avval, hogy rövidebb-hosszabb írásaikat közlés előtt – véleményemet kérve – megmutatták nekem. Írásaikból sokat tanultam, új ötleteket, elgondolásokat volt alkalmam mérlegelni, átgondolni. Ez a fajta tevékenység szellemileg kondícióban tartja az embert.

Vendégként rövidebb, esetenként hosszabb ideig külföldi egyetememen is tartottam előadásokat, sőt, a Münsteri Egyetemen két szemesztert is oktattam, s a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének öt éven át voltam vendégprofesszora. Ezeket az alkalmakat fel tudtam kutatásra is használni. Tapasztalataim mind itthoni, mind külföldi munkakörülményeimet tekintve a legjobbak.

4. Nyelvészeti nézeteim alapjukat tekintve nem sokat változtak, legfeljebb bizonyos tekintetben módosultak. Filológusként továbbra is az írott források nyújtotta közvetlen anyag- és tárgyismeretet tartom a legfontosabbnak. Bizonyos idő elteltével érdeklődésem kiterjedt általánosabb témákra is. Két tanulmányban foglalkoztam a hangváltozások klasszikus és modern interpretációjával. Újabban, mióta Bańcerowski professzor úrral együtt dolgozunk *A világ nyelvi képe* című pályázati munkán, érdeklődésem a szemantika és a pragmatika felé is fordult, nem annyira elméleti, mint inkább funkcionális szempontokat tekintve. Tudatában vagyok annak, hogy elméleti ismereteim nem elegendők hozzá, hogy e témában nagyobb terjedelmű munkával rukkoljak elő, noha megjegyzem, hogy a horvát nyelvújítás magyar mintáiról írt könyvemben, nem teljesen mai megközelítésben ugyan, de felvettem a szóalkotás szemléleti háttérének kérdését, s ezt a szempontot a két nyelvújítás eredményeinek történeti vizsgálatában alkalmaztam is.

5. A nagy egyéniségekről már a 2. és a 3. pontban is szóltam. Egykori Professzoraimat utolérhetetlen nagyságoknak tartottam, és tartom

ma is. Emlékszem azonban egy nagyon régi beszélgetésre, amelyet Hadrovics Lászlóval Újvidéken, egy konferencia szünetében kellemesen ebédelve folytattunk. Meglepetésemre a professzor úr azt mondta: „Fiam, mi csak próbálkozunk valamit csinálni, az igazi nagyok Leskien, Brugmann, Delbrück, Meillet és a többiek voltak.” Ezt bizonyosan nem álszerénységből, cáfolatot vagy ellenkezést várva mondotta. Lehet, hogy az igazi nagyság az alapok lerakásában áll. Azóta persze nemcsak a tudomány iránti társadalmi igények változtak (sőt, lehetséges, hogy ilyenek a felsorolt jelentős nyelvészek-filológusok idejében nem is léteztek), hanem az életforma is. Az oktatókra és kutatókra sok más kötelezettség is nehezedik, amelyek sokszor zavarják a tudományos munkához szükséges nyugalmat és elmélyedést. Mindez külön tanulmányt érdemelne.

6. Szerintem az egyes irányzatokról valamennyire is hű képet csak az utókor alkothat. Igyekszem tájékozódni elsősorban szűkebb szakterületem eredményeiben. Néhány horvát kollégám tradicionális témát „modern” elvek és szempontok szerint feldolgozó munkáját elismeréssel olvastam és interpretációikból sokat profitáltam. Itt mindenek előtt két horvát kutató, Milan Mihaljević és Ranko Matasović munkáira gondolok. Nem elsősorban az irányzatokhoz való deklarált vagy implicite kifejezett tartozás érdekel, hanem a nyelvtudományi munkák tartalma. Véleményem szerint még mindig kísért a formalizmus (főként fiatalabb kollégák tanulmányaiban), pedig a nyelvszerűtlen fiktív konstrukciók nemigen gyarapítják a nyelvről való ismereteinket. Több pályatársammal együtt észlelem az alkalmazott nyelvtudomány előtérbe kerülését. Erről véleményt mondani nem vagyok kompetens, de sokszor érzékelem, hogy az ilyen témájú munkák (folyóirati cikkek, PhD-értekezések) szerzői nem rendelkeznek azokkal az alapvető nyelvtudományi ismeretekkel, amelyek eredményeiket hitelesíthetnék, meggyőzővé tehetnék.

A MINDENT MEGHATÁROZÓ: HELY ÉS IDŐ

Péntek János

1. Bizonyára fontos, de nem elégséges feltétele a „nyelvész-létnek”, hogy az embernek olyan ismeretei legyenek, olyan érdeklődése és érzékenysége, amely alkalmassá teszi arra, hogy foglalkozásszerűen elmélkedjen a nyelvről, hogy behatóbban vizsgáljon nyelvi jelenségeket és folyamatokat, hogy esetleg mindezt oktassa is ez iránt érdeklődő hallgatóinak, tanítványainak. A feltételekhez föltétlenül hozzá tartozik a gondolkodás módja is, az a módszeresség, amely megkülönbözteti a nyelv iránt érdeklődő laikusok tömegétől vagy a jó szándékú és esetleg nála is elszántabb dilettánsoktól. Mindez elsősorban tanulás és gyakorlás kérdése.

Abban is nagyon különbözőek vagyunk, hogy ki hogyan tekint a teljesen egyéni, kreatív, jelentős eredményeket felmutató tudományművelésre, a csapatmunkára vagy mindezek és az oktatás viszonyára. Számomra mindig fontos volt az, hogy több mint négy évtizede tanár vagyok, hogy oktathatok. Ez nem csupán ismeretközvetítés, hanem folyamatos eszmecsere. Azt hiszem, minden, kutatással foglalkozó kollégának fontos tapasztalata, hogy bizonyos gondolatoknak, eredményeknek a közvetlen átadása, ismételt megbeszélése sokat segít a továbbgondolásban, a logikusabb megfogalmazásban. Szakmai pályám egyik nagy ajándéka, hogy erre mindig megvolt a lehetőségem, mint ahogy most is akár szemináriumi keretben, akár doktori eredmények vitájában önellenőrzésként is nagyon fontos tanítványaim, munkatársaim véleménye. Az én „nyelvészstátusomhoz” az is hozzátartozik, hogy ez nem tiszta státus: hol nyelvészként, hol néprajzkutatóként, leggyakrabban mindkettőként jelölnek meg, de erről még szólnom kell a továbbiakban.

Kételkedem abban, hogy meghatározó egyéniségjegyek döntenék el kinek-kinek a szakmát illető választását. Másokhoz hasonlóan magam is úgy érzem, nagyon sok múlik a véletlenen. Az én kételyeim még fokozottabbak, a hely és az idő függvényében mélyebbek is, mint magyarországi pályatársaimé: itt Erdélyben mindig több múltott a véletlenen, mint az egyéniségjegyeken, kitartáson, következetességen. Az elmúlt évszázadnak voltak ugyan rövid konjunkturális időszakai, amelyek (magyar) nyelvészként is fölkaptak erre alkalmas vagy kevésbé alkalmas személyeket és személyiségeket, jellemzőbbek és hosszasabbak voltak mégis a „történelmi dekonjunktúra” korszakai, amelyek nem csupán a pálya szabadabb

választását tették lehetetlenné, hanem szépen ívelő, sokat ígérő pályákat is megtörttek. Mindennek tanulságaként az idő, a hely és a helyzet szorításában egyszerre élhettük át a pálya vonzását és taszítását. Mindenképpen kellett némi optimizmus és megszállottság (netán mazochizmus) ahhoz, hogy az ember kisebbségi magyar léte mellett szakmaként is a magyarságtudományt válassza.

Ez elődeink sorsában is benne volt. Kell-e mást említenem, mint a Kalevala-fordító, nyelvészként fiatalon sokat felmutató Nagy Kálmánt, aki 1971-ben lett öngyilkos? Vagy a még előtte járó Szabédi László példáját, aki az ötvenes évek közepén talán a nagyobb szakmai nyugalom reményében is váltott át az irodalomtudományról a nyelvtudományra, hogy aztán mégis a mártírsorsot válassza? Lakó Elemért, aki doktori disszertációja kéziratával került börtönbe, Gazda Ferencet, aki intézeti kutató volt, amikor elítélték. Vagy azokat az idősebb tanárkollégáinkat, akik a magyar nyelv általuk megírt iskolai tankönyvei miatt éveket töltöttek börtönben. Nagy Jenőt, aki a nyelvföldrajznak és a germanisztikának legnevesebb művelője lehetett volna, szintén egy tankönyv miatt állították félre. Évekig be kellett érnie hivatalnoki munkakörrel, a nyelvészetet és a néprajzot pedig az intézményes kereteken kívül rekedve, majd nyugdíjasként művelte, magas szinten. A legtöbb erdélyi magyar nyelvész pályája tele van ilyen törésekkel, terelőfalakkal. Szinte senki nem választhatta és alakíthatta szabadon szakmai útját, hanem a sors, a körülmények terelték erre vagy arra.

A politikai konjunktúra és dekonjunktúra határozta meg az intézmények sorsát is, a kutató, a tanár sorsa pedig nem független az intézményekétől. Az ötvenes-hatvanas években a nyelvészet mint szakma veszélyesnek bizonyult. A Bolyai Egyetemen belül és részben később is más társadalomtudományok művelői a nyelvészekre mégis irigykedve tekintettek, mint olyanokra, akiknek a szakmája kevésbé veszélyes. Ez is viszonylagos volt akkoriban. 1956-ban az egyetem tízéves jubileumára jelent meg egy reprezentatív tanulmánykötet. Abban a szociológusok, történészek, filozófusok mind olyan témák megírására kényszerültek, amelyekkel ideológiai elkötelezettségüket igazolták. Márton Gyula viszont akkori kedvenc témájáról, a zilahi fazekasmesterség szakszókincséről írt, Szabó T. Attila a moldvai csángó nyelvjárás kicsinyítő-becéző képzőiről. Írhattak volna másról, hiszen a nyelvészetnek, a nyelvfilozófiának, a nyelvi kontaktológiának is megvannak a maga, ideológiailag

„gyanús” témái. Ők ezt elkerülték, jó érzéssel kerülték el, mintegy igazolva, hogy a nyelvész számára a legnehezebb időkben is ott vannak végső menedékként, a szakmai tisztesség végső menedékeként a kicsinyítő képzők.

2. Saját pályámat, amelynek szintén megvoltak a kedvező pillanatai és a stagnálás vagy akár a reménytelenség időszakai, három tényező alakította. Az egyik, hogy Körösfőn, Kalotaszegen születtem, olyan nyelvi környezetben, közösségben, amely sem a nyelvet, sem a hagyományt nem muzeális értéként őrizte, hanem azt kereste, hogyan tudja általa megújítani életét. A másik tényező Nagyvárad volt, a premontreieknek akkor már nem a régi, de még mindig színvonalas, jó tanulási lehetőséget nyújtó iskolája. Az idegen, új környezet, az iskola, a város, Nagyvárad szelleme, Bihar nyelve nagy hatással volt rám a gimnáziumi évek alatt. Az utolsó és döntő tényező persze a kolozsvári egyetem volt. A véletlenlen múlt, hogy érettségi után „reál-szakos” (fizikára, matematikára szakosodott) gimnáziumi osztályból mégis a Bölcsészkarra felvételiztem. Az egyetem már nem a Bolyai volt, Szabédi sem élt már, amikor 1959 őszén tanulmányaimat kezdtem. Akkor nem is tudatosult bennem: az volt az 1956-os forradalom sajátos romániai megtorlásaként erőszakosan „beolvasztott” egyetem első tanéve. Bizonyára a még friss sebek és az éppen zajló letartóztatások miatt az I. éves hallgatóknak akkor senki nem beszélt a változásokról. Nekem is sok volt a személyes gondom, bajom, nehezen találtam magamra az idegen világban. Akkor mi kevésbé érzékeltük, milyen traumákat élt át 1956 után a két magyar tanszék. (Az 1956-ot követő megtorlások egyébként a váradi iskolát is megviselték, és ott is megpecsételték a magyar oktatás további sorsát, magyartanáraim és osztálytársaim közül is többen börtönbe kerültek.)

Pályám alakulásában, alakításában az egyetemen döntő szerepe volt a tanszék akkori vezetőjének, Márton Gyulának, a neves dialektológusnak. Tanulni mindenkitől lehetett, és éreztük is naponta a szellemi pezsgést és gyarapodást, de Márton Gyula volt az, aki figyelte rám, és maga mellé vett. Hallgatóként ez azt is jelentette, hogy néhány nagy tanszéki tervmunkában óradíjasként foglalkoztatott és fizetett a saját zsebéből, később pedig – amikor végeztem – reménytelen helyzetben is kiharcolta gyakornoki kinevezésemet a nyelvészeti tanszékre. Megint csak rajta és a véletleneken múlt, hogy kezdő tanári és kezdő nyelvész státusom rendeződött.

3. Miután a tanszékre kerültem, a hatvanas évek második felétől a befagyasztás, a leépítés, az elszigetelés korszaka következett. Így 1990-ben még mindig „a legfiatalabb” nyelvész lehettem a közben új veszteségeket, újabb traumákat átélt tanszéken. Ez a tanszék azonban már elnevezésében sem a régi volt: 1972-ben önállósága megszűnt, egyesítették a magyar irodalom tanszékekkel. Jellegzetes kelet-európai sors, de mégis szerencsésnek mondható, hogy pályám egyetlen szakmai műhelyhez kapcsolódik. Ezt a műhelyt változó intézményi státusában szokás a nyelvészet kolozsvári iskolájaként emlegetni. Az alapvető szakmai kezdeményezések még a 30-as években indultak, a történelem által teremtett sajátos konjunktúraként a háború idején lendültek föl a Ferenc József Tudományegyetemen és az Erdélyi Tudományos Intézetben, éltek aztán tovább második és harmadik nemzedékében a Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Egyetemen. Tudománytörténeti tény, hogy ebben a műhelyben indultak a magyar nyelvöldrajzi kutatások, a személy- és földrajzinévgyűjtések és vizsgálatok, a romániai magyar nyelvjárások kutatása, a levéltári források feltáró nyelvtörténet és nyelvjárástörténet. A dialektológiában és a nyelvöldrajzban a Csúry-iskolán keresztül volt egy germanisztikai háttere, a román nyelvészet közvetítésével pedig egy romanisztikai inspirációja. Elzárttsága ellenére megvolt a kettős szakmai tájékozódás lehetősége, sőt, kényszere. Talán ez különböztette meg a magyarországi műhelyektől. Maguk e kutatási területek nem voltak újak századunk második felében, de megújultak a kolozsvári iskola működésében, regionálisak voltak, de nem voltak provinciálisak. Elkerülték a kisebbségi magyarságtudományban néha érzékelhető dilettantizmust vagy a szintén gyanús polihisztorkodást. Egyszerre tettek eleget a nemzeti közösség elvárásainak és a szakmai követelményeknek. Hagyománymentés is volt mindez, de a mai beszélők nyelvi tudatát, méltóságát és hűségét is erősítette azzal, hogy rögzítette és feldolgozta a régi erdélyi nyelv és a mai nyelvjárások értékeit.

Ha van transzszilvanizmus a nyelvtudomány művelésében, akkor ez az iskola ezt a transzszilvanizmust képviselte. Abban is, hogy az erdélyi nyelvi kontaktusokban jóhiszeműen (a korabeli ideológiai előírásokhoz is igazodva) csak a természetes és kölcsönös kontaktusjelenségeket rögzítette és értékelte (néha túlértékelte). Leltározta ugyan a régi és a mai erdélyi magyar nyelv román eredetű elemeinek tömegét, és ezzel közvetve a fenyegető dominanciát is jelezte, de nem tárta föl (az akkori időkben

nem tárhatta föl nyíltan) a nyelvi folyamatokban tükröződő alárendeltséget, a kétnyelvűség felcserélő jellegét, a nyelvcsereének az asszimilációban játszott szerepét.

Másfél évtizeden át magam is tagja voltam az egyik ilyen szűkebb kutatócsoportnak, a Márton Gyula, a Vöő István és a magam neve alatt jelent meg 1977-ben *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* című munka. Jellemző, hogy amikor elkészült, a kolozsvári könyvkiadó román igazgatója azzal utasította el, hogy a feldolgozott szókincs mennyisége román nyelvi dominanciát bizonyítana, ha publikálásra kerülne. Miután pedig megjelent a *Kriterion*nál, Sütő András és Murádin László is úgy vélte, a románok iránti gesztusként túlértékeltük a román nyelvi hatás fontosságát, mértékét. Számomra ennek is az volt a tanulsága, hogy a tudományos vizsgálatban nincs helye sem az óvatoskodásnak, sem a lojalitás kinyilvánításának, sem az ellenszenvnek, sem a féltésnek. A lehetőségek szerint elfogulatlanak kell lennie, az élőnyelvi jelenségek és a folyamatok megítélésben pedig az adott nyelvi közösség értékrendjéhez és érdekeihez kell igazodnia.

Az 1989 végi fordulat után abba a helyzetbe kerültem, hogy nekem kellett átvennem az akkor még közös tanszék irányítását. 1990 januárjától 2006. október 1-jéig 33 szemeszteren át voltam tanszékvezető, az utolsó négy évben már csak a közben újra önállósult Magyar és általános nyelvészeti tanszéké. Ez a vezetői szerep és menedzseri feladat nem kedvezett saját szakmai munkámnak. Miközben a másik két magyarságtudományi tanszék újjászervezése mellett a nyelvészeti műhelyben is végbement a nemzedékváltás, szakmailag részben a korábbi, le nem zárt vagy nem publikált témák folytatásáról kellett gondoskodni, a korábban hiányzó szakmai kapcsolatokat kellett kiépíteni és a tájékozódást kellett biztosítani, s aktualitásuk, fontosságuk miatt is nyitni kellett olyan területek irányában, mint a kétnyelvűség-vizsgálat és általában a szociolingvisztika, valamint a kognitív nyelvészet. Korábban az elméleti tájékozódásban és felzárkózásban a fő közvetítő szinte kizárólag Szabó Zoltán professzor volt a saját maga által művelt területeken: a stilisztikában, az irodalmi nyelv történetében, a szövegtanban, a szemiotikában. Most ez a lehetőség kitágult, és – azt hiszem – éltünk is vele.

Változtatást igényelt az is, aminek a nyomasztó hatását a korábbi időszakban magam is éreztem, hogy a tanszék fontos hagyományos kutatási területei, a dialektológia és a nyelvtörténet, amelyek mindannyiunk

idejét és energiáját lekötötték, lehetetlenné tették a folyamatos tájékozódást az általános nyelvészetben, nyelvelméletben, a kutatást a leíró nyelvészetben stb. Közben ezek természetesen általunk oktatott egyetemi diszciplínák voltak, és az oktatás színvonala bizonyára meg is sínylette ezt a kettősséget, illetve a kutatásbeli egyoldalúságot. Azt hiszem, sikerült helyreállítani a kutatás és az oktatás összhangját a tanszéken, és ez saját szakmai munkámat is segítette.

Ennek ellenére intézményi szinten ez sem teszi lehetővé az olyan jellegű specializálódást, amilyen kívánatos volna. A tudomány térképe mindenütt egyforma, az egyetemi alapképzés tantárgyai sem különböznek, mi pedig továbbra is kevesen vagyunk az igazi „munkamegosztáshoz”. Ebből következik, hogy mindenkinek többet kell vállalnia, esetleg a kívánatos elmélyülés rovására.

A tanszékhez való kötődésem, a tanszékkel kapcsolatos feladataim mellett 2001-ben alapítója lehettem annak a kis műhelynek, amely része az Akadémia által kialakított külső régiókbeli kutatóállomás-hálózatnak. Ez a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, és a többi ilyen műhelyhez hasonlóan elsősorban az e régiókra jellemző kétnyelvűség, sajátos nyelvváltozatok, nyelvi folyamatok vizsgálatával foglalkozik közvetlen alkalmazással a nyelvmegtartást célzó nyelvi tervezésben. Ebben a hálózatban is van néhány olyan program, amelynek kezdeményezője voltam, és még több olyan, amelynek megvalósításában részt vettem, vagy folyamatosan részt veszek.

4. Amibe belekerültem a kolozsvári tanszéken, a tradíció volt, a tradicionális nyelvészet és a kolozsvári iskola hagyománya. Kezdetben kizárólag ez határozta meg nyelvészeti nézeteimet, a nyelvről kialakult felfogásomat. Ebben semmi nem volt már az ötvenes évek végén a marxizmusból, az ún. marxista nyelvelméletet sem erőltette senki, legfeljebb a kötelező politikai oktatás keretében. De benne volt az újgrammatikusoknak a budapesti iskola által közvetített nyelvtörténeti szemlélete, bőséges erdélyi levéltári adatokkal alátámasztva, benne volt az inkább a romanisztika és a román nyelvészet által közvetített fonológia, Saussure nyelvelmélete (az ő alapszövegeinek Márton Gyula külön speciális kollégiumokat szentelt).

Mestereink munkásságában is szembetűnő volt az ellentmondás az elmélet és a gyakorlat között. Az akkori módszertani elvek szerint szigorúan kellett venni a szaktudományok határait és kompetenciáját, a

nyelvészetén belül a belső és a külső nyelvészet elhatárolódását, valamint a szinkrónia és a diakrónia merev illetékességét. Közben Szabó T. Attiláról köztudomású volt, hogy az irodalomtörténet felől jutott el a nyelvtörténethez, és hogy végig megmaradt az érdeklődése a néprajz és az irodalom iránt. Márton Gyula romanisztikai és fonológiai iskolázottságával szintén a Csűry-iskola szellemében kapcsolta össze a dialektológiát a néprajzzal. Igazi „belső” nyelvészetet senki nem művelt (csak mint Szabó Zoltán is dialektológiai témához kapcsolva pl. a képzők vizsgálatát).

Nekem is az volt a fő problémám, hogy nehezen tudtam elvonatkoztatni a nyelvet a társadalmi dimenziójától, a nyelvet használó embertől, emberi közösségektől, regionális változataiban is együtt láttam a nyelvet és a kultúrát, nem tudtam elfogadni az akkoriban közhellyé vált feltételezést a nyelv „fejlődéséről” (a változatosságot és a dinamikus változatokat tartottam a nyelv jellemzőinek). Zavart az is a mestereink szemléletében, hogy tudományterületüket és főképpen témáikat, kutatási területüket szinte feudumként mintegy saját tulajdonuknak tekintették, noha eléggé evidens volt, hogy ez a „feudum” tulságosan nagy a rendelkezésre álló erőkhöz képest, és az is nyilvánvaló volt, hogy a többféle megközelítés csak javára válhat a téma vizsgálatának. Ez nagyon jól igazolódott, amikor például Bakos Ferencnek a magyar nyelv román eredetű elemeiről szóló munkája megjelent.

1975-től az I. éves általános nyelvészeti bevezetés mellett, amelyet Teiszler Páltól vettem át, a hivatalos tantervbe választható tárgyként bevezetett etnológiát is elkezdtem tanulni és tanítani, a tantárgy szemináriumaként magyar néprajzot. Ennek előzménye volt az, hogy disszertációm témája is etnolingvisztikai volt, elgondolásom szerint megújítva a Csűry-féle tradíciót: a kultúrának és a népnyelvnek a népi terminológiában kimutatható belső kapcsolatait kerestem, kitérítve a témát az etnoszemiotika irányában. A népi díszítőművészet terminológiája után a népi botanikai terminológia következett, a botanikus Szabó T. Attila barátommal az etnobotanika módszertanát, az etnobotanikai monográfia keretét is kidolgozva. Ez is másfél évtizedes téma volt, eredménye az Ember és növényvilág című, 1985-ben megjelent kalotaszegi etnobotanikai monográfia volt.

Az I. éveseknek előadott általános nyelvészeti bevezetést A teremtő nyelv címen megjelentettem a Kriterion Kiadónál (1988). Ebben – a

címből is kikövetkeztethetően – a nyelv produktív és kreatív jellegét igyekeztem előtérbe állítani. A kreativitás mint a nyelvet használó ember és mint a nyelv egymást befolyásoló, közös jellemzője később is foglalkoztatott (A kreatív nyelvhasználat és az iskola, Nagy L. Jánossal, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000.). Ez a szemlélet és a nyelvnek a szöveg felől való megközelítése érvényesült abban a tankönyvsorozatban és tanári kézikönyvben is, amelyet munkatársaimmal, részben volt tanítványaimmal a 80-as évek elejétől írtam az általános iskola felső tagozatos osztályainak. Az említett általános nyelvészeti bevezetésben a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt kapott a nyelv kommunikatív és társadalmi funkcióinak bemutatása, elemzése, a nyelvi kontaktusok és a kétnyelvűség árnyaltabb, dinamikusabb megközelítése.

Azt is mondhatnám, hogy – noha előre nem tudhattuk – személyes szakmai tájékozódásomban nem ért váratlanul az, amit a változás utáni helyzet lehetővé tett, sőt, bizonyos értelemben diktált. Pontosabban tudtam, saját témáimban, szakterületemen merre kell indulnom: a tanszék gondjaival, sokféle közéleti elkötelezettséggel az idő volt kevesebb, amelyet erre szánhattam. Amikor munkáimról kell számot adnom, legalább annyi az adósságom, mint amennyit beválthattam.

5. Noha periférián, meglehetősen elszigeteltségben, de mégis folyamatosan szakmai műhelyben, csapatban dolgozhattam. Ehhez mindig hozzá tartoztak a hallgatók is. Így a műhely szakmai légköre mindig fontosabb volt számomra, mint külön-külön az egyes személyiségek. A kolozsvári iskola előttünk járó nemzedéke jól ismert a magyar nyelvészek körében. Szabó T. Attila volt fiatalon az első kezdeményező, vezető, nagy munkálatok elindítója. Amikor az egyetemre, majd a tanszékre kerültem, már Márton Gyula volt a tanszék vezetője, ő szervezte a kutatást, a terepmunkát Moldvában, a Székelyföldön és Erdély más nyelvi tájain. A szintén ehhez a nemzedékhez tartozó Gálffy Mózzsal olyan triumvirátust alkottak, amelyben egyaránt megvolt a szakmai tudás, a közös erkölcsi felelősség, az akarat és a munkabírás jelentős feladatok elvégzésére.

A kívülállók hármójuk viszonyában, különösen a Szabó T. Attila és Márton Gyula viszonyában mély ellentéteket gyanítanak. Ez a gyanú alaptalan. A közöttük levő alkati és felfogásbeli különbségek elsősorban szakmai vitákban fejeződtek ki, és ennek jótékony hatása volt egy olyan kisebbségi intézményben, amelyben mindig fennáll a veszély, hogy a te-

kintélyelvűség és a belterjesség megbénítja a fiatalok önálló mozgását és gondolkodását. Erdélyben évtizedeken át „egyszemélyes” intézmények képviselik az egyes magyarságtudományi diszciplínákat. A magyar nyelvészetnek szerencséje volt: egyszerre volt jelen az egyszemélyes intézmény Szabó T. Attilával és a műhelyként működő tanszék, amelynek szervezésében és irányításában Márton Gyulának voltak kiemelkedő érdemei, és amelyben teljes személyiségével Szabó T. Attila is részt vett.

Ebbe a vitatkozó, nagy terveket szövő, a nyári szünidőket terepmunkával eltöltő műhelybe kerültem be én is. Nem volt minden ínyemre az akkori közös munkából. De tanulni lehetett abból is, amivel nem értettünk egyet. A mi számunkra, akik akkor indultunk, egyaránt fontos volt saját felfogásunk érvényesítése, egyéni terveink megvalósítása és az évtizedekre szóló közös vállalkozások sikere.

Kolozsvári mestereimen kívül rám nagy hatással volt Károly Sándor, aki bukaresti vendégtanárként, de magánemberként is gyakran jött hozzánk, hozzám Kolozsvárra, később Fülei-Szántó Endre, akivel atyai barátként szintén hosszas eszmecseréink voltak.

6. Erről innen Kolozsvárról nehéz véleményt mondani. Az nyilvánvaló, hogy a technikai lehetőségekkel kitágult a szellemi, a szakmai világ. Minden elérhető a magyar nyelvészet számára is, és azt hiszem, él is ezekkel a lehetőségekkel. Úgy érzem néha, olyan evidenciák iránt vagyunk elfogultan fogékonyak, amelyek nagyon régóta triviálisak az európai nyelvészetben. Néhány jól ismert esetben a periférián maradtak olyan kiváló nyelvészek, akik valóban újat produkáltak vagy közvetítettek (Karácsony Sándor, Arany A. László, Lotz János). Mint ahogy az is feltűnő, hogy az új irányzat, módszer recepciója, adaptációja néha kimerül abban, hogy a példák a magyar nyelvből valók.

A román nyelvészettel való összehasonlításban válik számomra feltűnővé, hogy a 20. század harmadik évtizedében megindított, és el is végzett nagy nyelvföldrajzi munkák után nagyon gyorsak és produktívak voltak szinte minden új irányzat recepciójában. Nem a generatív nyelvtanról folytatott vitákkal, hanem a román nyelv generatív, majd funkcionális nyelvtanával stb. A magyar nyelvészetben hozzájuk képest néha több évtizedes volt a késés. Vannak viszont területek, amelyeken most ők mozdulnak nehezebben. Például a szociolingvisztikában, a pszicholingvisztikában, a kognitív nyelvészetben. Bizonyára ennek is megvannak a maga okai.

**TEMPORA MUTANTUR,
ET NOS MUTAMUR IN ILLIS**
Sebestyén Árpád

0. Életkoromra nézve (immár közelebb a nyolcvanhoz, mint a hetvenhez), meg talán életutamat tekintve is meglehet, jobban besimultam volna a megkérdezettek első kötetébe, mint e mostaniba, ahol valószínűleg rontani fogom a korátlagot. Persze „nem kezdek érte mégse pert”, mert – figyelembe véve Terts István véleményét (ÉS 1991. aug. 23.), hogy tudniillik az ott szereplő szerzők a számba jöhető nyelvészek tíz százalékát teszik ki – magam sem válogattam volna be magamat ebbe a felső körbe. Hogy az azóta eltelt jó másfél évtizedben, melynek felét már nyugdíjasként, mondhatni obligón kívül töltöttem, szereztem-e valamilyen érdemet a mostani felkérésre, legyen a felkérők gondja. A megtiszteltetésnek igyekszem megfelelni, még ha inkább a tudományunk perifériájára helyezem is magamat, mint központjába.

1. A nyelvészre jellemző egyéniségjegyeket firtató kérdésre az előzmény kötet szerzői közül nekem a Herman József tetszett legjobban. (Talán nem véletlenül: debreceni professzorsága idején, az 1960-as évek közepén nemcsak barátságával tüntetett ki, hanem dékánként helyettesévé is meghívott.) Az ő válasza ez volt: „Erőtéljes absztrakciós készség, képesség a konkrétum megragadására és a konkrétumon való azonnali túllépésre, emellett pedig szívósság, türelem, tolerancia és szerénység, ezek volnának talán az ideális nyelvész alapvető személyiségjegyei” (i.m. 57).

Némi árnyalást még hozzátennék. A konkrétum, a nyelvi adat tekintetében is nagyon fontos a kételkedés attitűdje. Népnyelvi gyűjtőként már egyetemi hallgató koromban sokszor megtapasztaltam, hogy az adatközlő – vizsgahelyzetben érezvén magát – akárhányszor kitalált, rögtönzött magyarázatokat, „adatokat” produkál, hogy megfeleljen az érdeklődő vélt elvárásának. Később olvastam a nagy nyelvatlasz gyűjtőinek beszámolóit: azok is tele vannak az „úgy is mondhatom, ha akarja” jelenség példáival. Nyelvi konkrétum csak hiteles adat lehet.

A konkrétumon való azonnali túllépés többféle lehet. A szinkrón beállítódású nyelvész az összefüggések felé absztrahál, a nyelvtörténész az időtengelyen keresi a párhuzamokat. A hiteles adat mindig egy jelenség megtestesülése, a lényeghez azonban csak a jelenségek minél számosabb halmaza juttathat el.

Fontos sajátosság az arányérzék is. Visszaélés az olvasó türelmével, ha egy nyelvtörténeti jelenség vizsgálatakor a szerző olyan tömegű adattal „igazolja” a jelenséget, amely már inkább túlbonyolítja, mintsem megvilágítja. Hasonlóan az a nyelvelméleti szerző is, aki több nyelvcsalád senki által nem ismert sok nyelvéből vett példával érvel, ellentmondva így a Herman által jelzett szerénység kritériumának is: a jelenség helyett saját magára irányítva a rivaldafényt. Vagyis: aki túlságosan mélyre ássa be magát az adatok kútjába, arra ráomlik a gödör oldala, aki viszont túlságosan sok összefüggést akar megmutatni, belegabalyodik a szálakba, elveszíti a lényegét.

A konkrétum és az absztrakció, a nyelvi adat és az elvonatkoztatás szüntelen együttes jelenléte valószínűleg olyan tulajdonság, ami nélkül nincs sikeres nyelvész. Ez bizonyára kivetíthető más tudományokra is, sőt, talán a művészetek egy részére is ráalkalmazható, mint a valóság megismerésének feltétele.

És mindezek mellett vagy mögött ott van még valami: az öröklött vagy kialakult rácsodálkozás képessége. Magam már kilenc-tíz éves koromban rádöbbsentem, hogy a „hivatalból üldözendő”, kikapálandó gyomnövények, mint a bojtorján, a gólyahúgy, a szuróka (= bókoló bogáncs) micsoda csodálatosan tökéletes alkotásai a természetnek, ha az ember közelebbről is szemügyre veszi őket. Ha ez a rácsodálkozás a nyelvi jelenségekre is áttérjed, és némi pedagógiai hajlammal is találkozunk, nehezen kerülhető el, hogy a nyelvész megpróbálkozzék az ismeretterjesztés, uram bocsá, a nyelvművelés területével. A nyelvi rácsodálkozásnak ezt a vonását nemcsak Lőrincze Lajos írásaiban, hanem Sütő András nyelvművészetében is állandóan éreztem, s mi tagadás, ma is élvezem.

2. Azt hiszem, hogy a nyelvészé – vagy legalább a kieferi értelemben vett filológussá – válás mindig hosszú fejlődés eredménye. Két fő ösvényét látom: egyik a városi, polgári családok poliglott környezetében felserdülő, kontrasztív élményekből induló, idegen kultúrákra tekintő ifjaké volt. A másik a vidéki, falusi, többnyire „homo novus” típusúaké, akiket az anyanyelv élménye varázsolt el. Elég csak a debreceni Csűry-iskola tagjaira utalni. Magamat is ennek az iskolának második vagy harmadik nemzedékéhez sorolnám.

Nyelvi én-tudatom kialakulása baljós előjelekkel indult. Szatmári szülőfalum református elemi népiskolájának ötödik osztályát koptattam, amikor tanítóm, Ölyüs Lajos, látva, hogy szegényparaszt szüleimnek

nincs „tehetsége” továbbtaníttatásomra, 1941 tavaszán elhatározta, hogy valamiféle egyházi ösztöndíjat szerez számomra. Az iskolalátogató tanfelügyelőt tehetségemről meggyőzni akarván, minden tárgyból keményen megvallatott. Amikor azonban azt mondtam, hogy a gyümölcsfák levelét a *hírnyó* rágja, meg a forrásban levő tej felszíne is *hírnyókázik*, a tanfelügyelő keményen megrótt a műveletlenségemért. Tanítóm mentőakciója egy diktált mondat táblára írása volt: *Eredj, mondd meg anyámnak, hogy süssön nékem pogácsát!* Ez a mi nyelvjárásunkban így hangzott: *Erigy, mon meg anyámnak, hogy süssön nékem pogácsát.* Az első szavak csapdáit sikeresen elkerültem, de az igénél megtorpantam. Hogy is van ez? Az ige az, hogy *süt*. A felszólító mód jele meg a *-j*. És leírtam: *sütjön*. Az osztatlan iskola jelen levő negyedik–ötödik–hatodik osztálya felhördült, a tanító úr a fejéhez kapott, a tanfelügyelő gúnyosan széttárta karjait: az ösztöndíj kútba esett. Öreg tanítóm nem haragudott: látta, hogy a morfológiai elemzés csapdájába estem. Egy év múlva elküldött az Országos Falusi Tehetségmentés „képességmegállapító versenyvizsgájára”, aminek eredményeként 1942 szeptemberében ösztöndíjas gimnazista lettem Máramarosszigeten. Mindenesetre: a kudarc nyomán figyelni kezdtem a nyelv kérdéseire, a nyelvjárás és az írott nyelv hangzási különbségeire, környezetem beszédmódjára. Talán itt kezdődött kapcsolatom a filológiával.

1950-ben az egyházinak meghagyott debreceni Református Gimnáziumban érettségiztem, és felvételemet kértem a budapesti egyetem magyar–angol szakára, s egyúttal az Eötvös Collegiumba. Nem tudtam, hogy éppen napirenden van a nyugati nyelvi szakok eliminálása, meg a „burzsoá” mintájú kollégium megszüntetése. Felvételi anyagomat megkérdezésem nélkül visszafordították a debreceni egyetem magyar–történelem szakára. Így kerültem a Csúry hagyományokat folytató Bárczi Géza közelébe. Ekkor került a kezembe a Szamosháti szótár, amely szinte revelációként hatott rám. Már elsőéves koromban bekapcsolódtam az Új Magyar Tájszótár anyaggyűjtésébe, a következő nyáron gyűjtött nyelvjárási szövegemből Bárczi szemelvényt jelentetett meg az intézeti évkönyvben. Hihetetlen hatású személyiség volt: kezdeményezte egyszakosításomat és speciális nyelvészeti program szerinti képzésemet. Sajnos, mire harmadévesen tanszéki demonstrátor lettem, Bárczi és társai Pestre mentek. Én a szamosháti nyelvjáráshoz hű maradtam: szülőfalum földrajzi neveit már Kálmán Béla vezetésével dolgoztam fel szak-

dolgozatként. Eközben egy másik óriást ismertem meg írásaiból: Szabó T. Attilát, aki a névtudomány hivatott művelője volt Erdélyben (Bárczinak a tulajdonnevekről írt tankönyve csak később, 1958-ban jelent meg, a Szókincs második kiadásában).

Tanulmányaim végeztével, 1954-ben, kitüntetéses diplomával a zsemben mindjárt tanársegédi kinevezést kaptam, s úgy látszott, kinyílt előttem a pálya. Csakhogy egy év múlva jött a „racionalizálás”: az intézetnek egy státust le kellett adni. A vezetőség úgy látta: ha én aspirantúra jelentkezem, nem kell senkit elküldeni. Kálmán Béla javaslatára Bárczit kértem vezetőmnek, de a TMB Debrecenben hagyott, Kálmán Béla mellett. (Ő a finnugor tanszék vezetője volt, így a magyar nyelvészet vezetője, Papp István némi joggal sértődhetett meg.) 1956 tovább bonyolította dolgaimat: „hőzöngésem” miatt még az aspiránsi munkatervemben szereplő romániai és szlovákiai kutatáshoz sem kaptam meg az útlevelet, ösztöndíjas időm leteltekor nem kerülhettem vissza oktatói státusba: egyszemélyes tanszéki kutató lettem helyben, de az MTA Nyelvtudományi Intézetének állományában. 1964-ben az Oktatási Minisztérium a három bölcsészkaron Fonetikai laboratóriumot hozott létre, részben azért, hogy az idegen nyelvi tanszékek nyelvi képzését segítse, részben, hogy kutasson, ami ugyan megfelelő felszerelés és speciális mérnöki munkatárs nélkül képtelen gondolat volt. A debreceninek én lettem a vezetője, immár ismét oktatói, docensi rangban, mivel 1961-ben megvédtem kandidátusi értekezésemet. A laboratóriumnak saját oktatási feladata nem volt, így elkezdtem átszervezni: hosszú évek munkájával létrehoztam az általános nyelvészeti és fonetikai tanszéket. Valójában nem magamnak, mert mikor mód nyílt rá, azonnal kértem visszahelyezésemet a magyar nyelvészeti tanszékre, ahonnan 1955-ben elkerültem. Ez 1972-ben sikerült, így 17 éves bolyongás után ismét a helyemen érezhettem magam. Aligha kell magyarázni, milyen fékező hatással lehetnek az ilyen kanyarok egy kutatói pálya lendületére, különösen, ha hozzávesszük a rengeteg közéleti terhet is (dékánhelyettség, rektorhelyettség, helyi és országos bizottságok, társadalmi munkák stb.). Húsz évig voltam tanszékvezető. 1992-ben, az új reformhullám kezdetén nem kértem meghosszabbításomat. Az ezután következő néhány „fapados” professzori év adminisztrációtól, stressztől mentes nyugalmat jelentett.

Volt-e tehát valakinek, valaminek hatása pályám alakulására? A legnagyobb mértékben. Egy tanító, egy-egy irányító professzor (Bárczi

Gézát, Szabó T. Attilát kezdeményezésemre később a Kossuth Egyetem díszdoktorainak sorába iktatta), egy-egy esemény, kényszerű pályamódosítás nagyon is beleszólhat abba, mit dolgozunk, milyen irányba fordul érdeklődésünk, kibontakozhatik-e a bennünk szunnyadó érdeklődés, képesség.

3. Egy-egy intézmény, tanszék alkotó légköréről mindjárt az egyetemi tanulmányaim kezdetén közvetlen tapasztalatokat szereztem a Bárczi tanítványaként. Ő maga így beszélt erről 1973-ban, díszdoktorrá avatásakor: „A hallgatósággal hamar megbarátkoztam. Sikerült a tanszéken olyan bensőséges, családias légkört teremteni, amiben lassanként a hallgatók mind otthon érezték magukat. És ez nem engedékenységen alapult: a tanszéken igen komoly munka folyt, a könyvtár állandóan használatban volt. De ez a munka valahogy olyan könnyed, derűs volt, nem volt benne kényszeredettség. Szobám mellette állt a szemináriumnak, minduntalan kijöttem, megnéztem, ki mit dolgozik, segítettem, ha elakadt, és ilyen módon a hallgatókban is felkelt a bizalom a tanszék iránt: hogy itt szakmai problémáikra segítséget kapnak, és egyszersmind harmonikus légkörben tölthetik még a szabad idejüket is. . . Negyven magyar szakos volt akkor körülbelül, hát valóban egy nagy család volt. Mindenkit ismertem, tudtam, mit tud, mit nem tud, mik a gyenge, mik az erős pontjai. Szóval meg lehetett valósítani azt, ami ideális volna, amiről nagyüzemben, például Pesten szó sem lehet, hogy az ember minden hallgatóját kívülről-belülről ismeri. Azt itt meg lehetett valósítani, és ez nagyon jó volt.” (MNYj. 1975. 4.).

Hallgatói oldalról a személyes kapcsolatokon túl a közös kutatómunkába való bekapcsolásnak volt legnagyobb fontossága. Az intézményes tájszócédulázás – amibe beletartozott a szövegekből való tájszókijelölés, a jelentések precíz megfogalmazása, a mások céduláinak ellenőrző vizsgálata is – rengeteg nyelvészeti ismerettel gazdagított mindnyájunkat, amelyek messze túlmentek az egyetemi tananyag keretein, bepillantást engedtek az addig misztikusnak tűnő tudomány világába, szinte kényszerítettek sok kérdés továbbgondolására, a szakirodalomban való keresésre stb. Mesteri „húzása” volt Bárczinak és oktatótársainak, hogy az intézeti munkába bekapcsolódó hallgatók a szemináriumban egy-egy asztalfiókot, s hozzá kulcsot kaptak, ahol nemcsak félig kész cédulákat, hanem egyéb holmijukat is tarthatták, megszabadulva így a könyvek, fü-

zetek mindennapos hazacipelésétől. Életterünnké vált az intézet, ahonnan csak az este féltízes figyelmeztető csengetés küldött haza bennünket.

Ez az intézeti életforma Bárcziék után fokozatosan megszűnt, nosztalgiává halványodott. Bekövetkezett a hallgatói tömegesedés, az oktatókra pedig a tervezett „káderfejlesztés”, az oktatói fokozatok elnyerésének a tudományos fokozatokhoz kötése. A 6–8 fős vidéki egyetemi tanszékek oktatóinak polihisztorként kell dolgozni, hiszen a tantervi stúdiumokból négyet-ötöt kell egyidejűleg vinniük, kutatási témáikon többnyire éjszaka dolgozhatnak. Velük ellentétben egy kutatóintézet munkatársai munkahelyi témájukból könnyűszerrel megírják fokozatszerző monográfiáikat. A nagy egyetem oktatóinak is jobb a helyzetük: a sok tanulócsoporthoz mellett egy-két tantárgyból ki lehet hozni a kötelező óraszámukat. Egy kis tanszéken még további nehézség – ezt húsz év alatt folyamatosan tapasztaltam – hogy legalább egy ember mindig tartós kiküldetésben van: magyar lektorként vagy vendégtanárként külföldi egyetemeken. A rendszerváltás előtt ez volt szinte az egyetlen lehetőség, hogy egy fiatal oktató idegen nyelvi–tudományos közegbe kerüljön, nyelvet tanuljon, világot lásson (az anyagi oldal sem volt kis vonzerő). Ugyanakkor azonban az itthon maradtaknak a saját terhelésük mellett a távollevő munkáját is el kellett végezniük: helyettesítő státus kérése reménytelen volt.

Mindebből talán érezhető: kevés olyan intézmény létezik, amely ideális körülményeket tudna kínálni a nyelvészeti kutatásokhoz. A vidéki, kis létszámú egyetemi, főiskolai tanszékek éppenséggel nem ilyenek, annak ellenére, hogy az országos statisztikák az oktatók fizetésének felét, mint „tudományos támogatást” tartották nyilván (a mai könyvelést nem ismerem). Tudományos iskolák valójában csak ott tudnak kialakulni, ahol a vezető vállalja, hogy az oktatókat azonos kutatói területre kényszeríti: monokultúrás törekvést folytat. Így viszont nem tud sokszínű hallgatói és doktorandusi programokat kínálni: a specializáció beszűküléssé fajul. Látható: az annyit magasztalt „iskolateremtés” az ilyen helyzetben levő tanszékekre, illetőleg azok vezetőire sok, nehezen megoldható gondot rak, hiszen az oktatás tantervi és azon túlterjedő színessége elemi oktatáspolitikai követelmény, vonzerő az intézménybe jelentkezők számára.

Bizonyos mértékig segíteni látszik ezen a gondon az, ha egy-egy tudományterületen országos együttesek fogják össze a területen dolgozó fővárosi és vidéki oktatókat, kutatókat (például a stilisztika vagy név-

tan területén). Az is jó, ha egy-egy összefoglaló tankönyv szerzőgárdáját az egyes fejeztek országos szakértőiből állítja össze a szerkesztő. Jó példák voltak erre a felsőfokú tanítóképzők, illetőleg a tanárképző főiskolák tankönyvei. Egyetemi vonatkozásban ilyenekkel nemigen találkozunk, legyen bár akárhány vidéki szakkutatója az egyes területeknek. A fővárosi tankönyvi témagazdák szívesebben osztják ki a fejezeteket saját beosztottjaikra, még ha azok kezdő szakemberek is: így is segítve őket fokozatszerző téma kidolgozásában. (Hasonló, ha nem is teljesen azonos szemléletet figyelhettünk meg az utóbbi évek nagy tudományos vállalkozásainak személyválogatásában is: történeti nyelvten, strukturális nyelvten.) Ez is a vidékiségek egyik hátránya.

4. Helyzetemből következően egyetemi hallgatóként szülőföldem nyelvjárása iránt kezdtem érdeklődni. Szülőföldem tájnyelvi adatainak gyűjtése, illetőleg az új magyar tájszótár cédulázásába való bekapcsolódás voltak első tudományos élményeim. A Csűry-, Bárczi-hatás a névtannal, helynévgyűjtéssel és feldolgozással egészült ki, így ismertem meg Szabó T. Attila, Lőrincze Lajos (névélettan) és Benkő Loránd (Nyárádmente) munkáit. Első éves tanársegédként, 1955-ben megírtam első sajtónyelvi jelenséget felvető nyelvművelő szösszenetemet is.

A hiteles nyelvi adatok tisztelete, összegyűjtése, szembeesítése, rendezése minden nyelvészeti munka alapjául szolgált számomra már az első lépéseknél is. A nyelvatlaszok elméletének megismerése kapcsán kacérkodtam azzal a gondolattal, hogy belevágjak egy szamosháti regionális atlasz anyagának feldolgozásába. Ezt az tette reménytelené, hogy a vidék karakteres nyelvi sajátosságai minden irányban túlléptek az országhatárokon, és ezek akkor még átjárhatatlanok voltak. A teljes sűrűségű gyűjtés az aprófalvas településjelleg miatt amúgy is több száz kutatópont feldolgozását követelte volna, és ez nem fért bele az aspiránsi ösztöndíj szűk három évébe, amelyet több komoly vizsga letétele is terhelt.

Így választottam kandidátusi értekezés témájaként a magyar nyelv névtározásának kérdéseit. Kezdetből világos volt számomra, hogy ez csak látszólag szófaji kérdés: eleve a szintaktikai és morfológiai vonatkozásokat akartam megismerni. Meg akartam cáfolni a közfelfogást, hogy a névtározó lényegében határozószó, vagy ha nem, akkor csak a birtokos szerkezet átalakulása nyomán keletkezett. Érdekeltek a nyelvtipológiai háttér is: a rokon nyelvek kutatásainak eredményei. A grammatikai feltáráshoz lapról lapra átnéztem a három fő folyóirat addig megjelent minden

kötetét (MNY., NyK., Nyr.). Saját adattár gyűjtése céljából feldolgoztam 400 nyomdai ív terjedelmű szöveget, kiírva belőle minden „gyanús” adatot, kb. negyvenezer cédulát. (Egy jeles tudósunk az egyeztetésről írt monográfiáját hatezer mondatra alapozta, egy másik bizonyos fonológiai törvényszerűségekhez tízezer példát használt fel: mindkettőből nagydoktori értekezés lett.) Adattáramat nyelvrétegek szerint is vizsgáltam, bár akkor, az ötvenes évek végén a szociolingvisztikának híre sem volt. (Megjelent: A magyar nyelv névutórendszere. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965.)

Bár a névutórendszert huszadik századi, kvázi szinkrón korpuszon vizsgáltam, a történeti vonatkozásoktól sohasem szakadtam el. A szintaktikai szemlélet éppenséggel arra kényszerített, hogy a készlet és a rendszer szinkrón változatait történeti változásokból magyarázzam: minden eltérő morfológiai névutós kapcsolat mögött eltérő, korábbi szintagmatikai jelenség rajzolódott ki. Gyakorlatban bizonyítottam T. Givón 1971-es axiómáját: „Today’s morphology is yesterday’s syntax”, csak éppen több mint két évtizeddel korábban. A névutós kapcsolatok szintaktikai levezetését a hazai, hagyományos leíró és történeti nyelvészek zöme jól fogadta. A modern irányzatok képviselői tudomást sem vettek róla. Jellemző például, hogy amikor egy jeles képviselőjük (Antal László) azt minősítette legfontosabb felfedezésének, hogy a magyarban egész szintagmák is toldalékolhatók, s a bizottság tagjaként utaltam rá, hogy a névutók kapcsán ezt már negyedszázaddal korábban kifejtettem, szemrebbenés nélkül ismerte be, hogy könyvben és tanulmányokban megfogalmazott felfogásomból semmit se olvasott (doktori védését ez nem befolyásolta). Másfél évtizeddel később, 2000-ben jelent meg a Strukturális magyar nyelvtan Morfológia kötete. Ebben „Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere” című fejezet szerzője – bizonyára teljesen véletlenül – a névutós szerkezetek osztályozását pontosan úgy adja meg, ahogyan az én 1965-ben megjelent kötetemben található. Mondanom sem kell, hogy nevem sem az adott helyen (711), sem az irodalomjegyzékben nem fordul elő. Ha ők nem vállalják a hagyományos szakirodalom megismerését, milyen alapon várják el, hogy mi lelkesen olvassuk és idézzük őket? Bizony, nem egy nyelven beszélünk.

A hagyományos leíró nyelvészet mellett az utóbbi évtizedekben egyre inkább a történeti vonatkozások felé tolódott el az érdeklődésem. Elsősorban a névutórendszer történeti fejlődése (vagy aki ebben nem hisz:

változása) érdekel. Feldolgoztam például az első, könyvméretű nyelv-
emléküink, a 14. század végi magyar nyelvállapotot megtestesítő, csak-
nem 22 ezer szövegszót tartalmazó Jókai kódex teljes névutóállományát
és rendszerét. A viszonylag rövid, de sokszínű szöveg dokumentálja a
korai ómagyarra feltételezhető névutók nagyobbik felét, s mint csepp-
ben a tenger, tükröződik a grammatikalizáció egy izgalmas korszaka: a
biztos névutók mellett a változatok és átmenetek sora. A sokféle tanul-
ság levonásában az is segítségemre volt, hogy minden példamondatom
mellé idézem a magyar szöveg előzményének tekinthető latin megfelelőt
is, amiből kiderül: a nem névutózó típusú nyelv egyes szerkezeteinek
magyar fordítása hogyan válhatott névutós kapcsolat előzményévé. (A
névutók állománya és rendszere a Jókai-kódexben (1372 u.). Debrecen,
KLTE, 2002.)

Alapelvem tehát: hiteles adatok alapján keresni az összefüggések
és változások törvényszerűségeit, segíteni azok szakmán belüli és társa-
dalmi megismertetését.

5. A nagy egyéniségek hatásáról egy szóval azt mondhatnám: fel-
mérhetetlen. Esetemben az első volt Bárczi Géza, aki Csűry Bálint
nyelvjáráskutató iskolájának folytatását vállalt feladatának tekintette,
bár a szinkrón és történeti jelenségkutatások helyett az új magyar tájszó-
tár, illetőleg az országos nagy nyelvjárási atlasz irányában szélesítette.
Szülőföldem iránti érdeklődésemet látva ő adta kezembe a Szamosháti
szótárt. Szakdolgozatvezetőm, Kálmán Béla vezetett el Szabó T. Attila
névtani munkáihoz, amit ugyancsak „lefordítottam” szülőfalum kutató-
sára. Lőrincze Lajos nevét a földrajzi nevek életéről írt munkájából is-
mertem meg, de később nyelv művelő munkáját is követendőnek éreztem,
főleg miután a Magyar Nyelv felkérésére terjedelmes értékelést írtam a
nyelv művelés 1945–1960 közötti másfél évtizedéről (1961). A nyelvi je-
lenségek használatának társadalmi tagolódása kezdettől adva volt mind
a nyelvjárások, mind a nyelv művelés vonatkozásában: ez mindig is jel-
lemezte a magyar kutatásokat, még mielőtt a szociolingvisztika fogalma
megszületett volna. Azt mondhatom: még a helynevek használatának
társadalmi vonatkozásait is megpendítettem az 1958-as névtudományi
kongresszuson tartott előadásomban.

A részben érdeklődés, részben szülőföldhöz kötődés alapján kiala-
kult kutatási területek után a névutók és határozószók kiválasztása már
tudatosan átgondolt, eltervezett alapon történt. A szakirodalomból itt

Simonyi Zsigmondnak a magyar határozókról, illetőleg Klemm Antalnak a történeti mondattanról írt munkái voltak rám döntő hatással. Ez is magyarázhatja, hogy bár gyűjtött adattáram szinkrón jellegű volt, elemzéseim minduntalan átléptek a nyelvtörténet mezsgyéjén: a különböző típusú névutós kapcsolatokra ugyanis átöröklődött az előzmény szintagma morfológiai képlete, amit meg sem lehetett kerülni.

Pályámnak az a szakasza, amelyet a Fonetikai laboratórium vezetésével, illetőleg az általános nyelvészeti és fonetikai tanszék megszervezésével, kiépítésével töltöttem, kutatási szempontból lényegében eredménytelen volt. Hamar beláttam: bár a fonetikát mint tananyagot sokszor tanítottam, az eszközfonetika olyan jellegű és szintű felkészülést kívánt volna, amilyennel sohasem rendelkeztem. Attól a nyelvelméleti, strukturalista látásmódtól, amely nálunk a hatvanas évek második felében megjelent, inkább idegenkedtem. Örültem, amikor 1972-ben átadhattam a tanszéket Dezső Lászlónak, én pedig visszatérhettem a formálisan 17 éve elhagyott magyar nyelvészeti tanszékre. Ahol persze nem könnyű feladatok vártak: tanszéki adminisztráció, létszámfejlesztési gondok, új, az elődömtől rám hagyott oktatói feladatok (pl. leíró és történeti magyar mondattan) stb. Húsz kemény év következett: mindennapos bejárással, értekezletekkel, bizottsági munkákkal, tanszékcsoporti, intézeti igazgatósággal (7 tanszék közös gondjaival), súlyosbítva országos közéleti feladatokkal, öt éves rektorhelyettséggel, társadalmi feladatokkal. De legalább úgy éreztem, helyemen vagyok, azt teszem, amire készültem. Érzésem szerint demokrata vezető voltam: munkatársaimnak nem parancsolgattam, arra törekedtem, hogy segítsék nekik megvalósítani saját pályaelképzeléseiket, s közben igényesen ellátni a tanszékre háruló oktatási és kutatási feladatokat. Idővel kialakultak bizonyos tanszéki speciális kutatási területek is, mint a nyelvelmélek számítógépes feldolgozása (Jakab László), illetőleg leíró és történeti helynévkutató munka (Kálnási Árpád, Hoffmann István). Az idő dönti el, lehet-e ezeket tudományos iskolának tekinteni: a lehetőség elindult. Tartok azonban tőle, hogy a Csűry Bálint-, Bárczi Géza-típusú iskolateremtő nagy egyéniségek kora a mai, modern, diplomagyártó nagyüzemekben bedolgozó kis vidéki tanszékeken nehezen tér vissza.

6. Az első nyelvelméleti, nyelvkeletkezési, nyelvfejlődési élményem a Marr-vita anyaga volt, amely már 1950-ben kötetbe foglalva is megjelent. Az, hogy a magyar, és általában a vulgáris nyelvek grammatikai kate-

góriarendszere a görög-latin előzmények rákényszerítése volt, egyetemi tananyag-közhelynek számított. A Marr-vita hideg-meleg elméleti zuhanya inkább összezavarta, mintsem tisztázta a kérdéseket. Itthoni hatása abban realizálódott, hogy kihúzta a nyelvészeket a követési kötelezettség kalodájából: lehetett követni az addig elítélt „burzsoá” irányzatokat.

A strukturalizmus gondolatával a Harris nyomán fellépő Antal László írásaiból kezdtem megismerni a hatvanas években. A formális nyelvi elemzés módszere inkább elriasztott, mint megnyert. Nyelvi szinteket elemezni úgy, hogy közben „jottányit sem engedünk a jelentésnek”, bizarr gondolatnak tűnt, tudván, hogy a jelentés minden morféma fő funkciója. Olyannak tűnt ez a módszer, mint mikor mesterségesen akarunk táplálni valakit, akinek teljesen egészséges az emésztési rendszere.

A „struktúrákat” nagyobb részben íróasztal mellett kiagyalt sémáknak éreztem, sematizálóknak, amelyek egyáltalán nem fedik le az élő nyelvek hihetetlen variabilitását, amit akár nyelvjáráskutatóként, akár nyelvtörténeti alapon megtapasztaltam. Nagy öröm volt számomra, amikor ezt a sematikus látásmódot Amerikában is megtámadta a társadalmi változatosságra építő szociolingvisztika. Ennek felismerése az európai nyelvészetben legalább kétszáz éves múltra tekinthet vissza – bár ezt a mai szociolingvisták nem tudják, vagy diszciplinájuk modernségének védelmében nem akarják tudomásul venni. Az európai és benne a magyar dialektológiai kutatás a 19. század elejétől a szociolingvisztikai megfigyelések kincsesbányája; aligha van igaza annak, aki ezt a diszciplinát vadonatújnak, az 1960-as években keletkezettnek hirdeti.

A legelterjedtebb modern irányzatról néhány éve ezt olvastam: „Lehet, hogy Chomsky után a chomskyánus nyelvészet is szép lassan kihal”. (Kálmán L. 1999). Jóleső érzéssel gondoltam vissza a boldog emlékü Tompa Józsefre, az akadémiai leíró nyelvtan szerkesztőjére, aki valaha a sematikus strukturalizmust egészében „efemer jelenségnek” nevezte, amit majd kinő a tudomány.

Nem vagyok kirekesztő. Minden nyelvvizsgáló módszert jogosnak és hasznosnak ítélek, ha a nyelvről új ismeretet derít fel, vagy akár egy régi felismerést más levezetéssel megerősít. Azt sem ítélem el, hogy látásmódja, kategóriakészlete az angol vagy más idegen nyelv normáiból van levezetve. A magyar strukturalista eredményekkel kapcsolatban vannak fenntartásaim. Oktatóként mindjárt, hogy kutatási eredményei megtaníthatatlanok. Nemcsak a közoktatásban, hanem a felsőoktatás anya-

nyelvi pedagógusképzésében is. Vegye elő valaki a strukturális magyar nyelvtan fonológia kötetét és tanítsa meg belőle egy gimnazista osztályban a magyar hangrendszert, ha tudja. Hasonló a helyzet a grammatikai fejezetekkel is. Akkor mi legyen? Milyen anyanyelvi ismereteket vigyünk be a közoktatásba?

Az egyetemen évtizedekig bosszankodtam azon, ahogyan az idegen nyelv szakos nyelvészek kérkedtek modern nyelvészeti ismeretek tantárgyi közvetítésével. Állítom: egy angol szakos hallgató majdani középiskolai munkájában szinte semmit sem tud hasznosítani abból, amit az egyetemen nyelvészet címén hallgatott. Mi, „elmaradott” magyar nyelvészek viszont a közoktatási anyanyelvi tananyag emelt szintű ismereteit adtuk át a leendő magyartanároknak. Úgy gondoljuk, az anyanyelv rendszerének megismertetése a nemzeti azonosságtudat szempontjából – nagy szavakkal élve: hazafiasságra nevelés céljából is – elengedhetetlen.

A magyarországi nyelvtudomány kettészakadt, vagy tudathasadásban van, de legalábbis két malomban őröl. A strukturalista irányzatok követői más színpadon, más közönségnek „játszanak”, mint a hagyományosak. A külföldi új hullámok járszalagján lényegében azok eredményeinek a magyarra alkalmazását látják feladatuknak, azt gondolván, így kapcsolódhatnak bele nagy, globális folyamatokba, a nemzetközi élvonalba. Őket ismeri, idézi a Nyugat, de féltő, hogy csak önmaguk fényezése céljából, hogy saját ázsiójukat növeljék otthon. A nyugati kutatókat nem érdekli, mi terem a magyar nyelvtudományban. Bár nem voltak nyelvi akadályok, nem értékelték már Sajnovics és Gyarmathi teljesítményét sem a 18. században. Nem keltett figyelmet Lotz János vagy Hall német, angol nyelvű magyar grammatikája, az Akadémiai Kiadó csaknem négyszáz oldalas nagy összefoglalója (Hungarian Language, 1972). A nyugatiakat csak egy dolog érdekli velünk kapcsolatban: kik, hányszor említik őket, ez kell nekik a citációs indexükhöz. Hadd említsek csak egy jellemző adalékot! P. J. Hopper és E. C. Traugott 1993-ban terjedelmes kötetet publikált a grammatikalizáció kérdéseiről a Cambridge Textbooks előkelő nyelvészeti sorozatában. Büszkén emlegetik, hogy művük a kérdés első általános összefoglalása és számos nyelv jelenségeit mutatja be: az angolon kívül az ewe, finn, francia, hindi, japán, maláj jelenségeket. A magyar nem szerepel, de a 108. oldalon élénk bukkan két magyar adat: az önálló szóból alakult *-ban* és *-ból* rag. Ezeket B. Comrie 1981-ben megjelent „The Languages of

the Soviet Union” című munkájából idézik. Nyilvánvalóan a kárpátaljai magyarokról szerezhetett tudomást a jeles szerző. Mit szólhatunk ehhez a tájékozottsághoz? A magyar nyelvtudományban közhely, hogy már Sylvester János és Molnár Albert a 16–17. században azonosnak tekintette, grammatikalizációnak minősítette a személyes névmások elváló és el nem váló megjelenési formáit: *én, te, ő* illetőleg *kez-em, kez-ed, kez-e*. A testes határozóragok és névutók önálló szókból való grammatikalizációja nálunk elemi iskolai nyelvészeti közhely – csak ezt nem tudják Cambridge-ben. Egyébként a kötet húsz oldalas irodalomjegyzékében egyetlen magyar szerző neve szerepel: Mikola Tibornak a nyenyec névutókról a Moutonnál megjelent német nyelvű kötete. Ennyire becsülik a magyar nyelvtudományt a nyugatiak.

Látok néhány gondot a hagyományos magyar nyelvtudomány helyzeté körül is. A nyelvtörténet sikerágazatnak tekinthető: a három vastkos kötet egy évszázad kutatási eredményeit összegezi, az új egyetemi tankönyv jól szerkesztett, tanulható munkának látszik. Elfelejtődni látszanak viszont régi grammatikáink: jó lenne egy új, kibővített „corpus grammaticorum”. Vagy: kitűnő ugyan a régi magyar kódexek kiadványsorozata, de miért marad ki ezek anyaga az akadémiai nagyszótárból? Lesz-e egy új, összegző nyelvtörténeti szótár a frissen feltárt régi nyelvi forrásokból? És mi lesz a történeti nyelvtan folytatásával? Talán a nyelvtörténet véget ért?

A hagyományos leíró nyelvészet művelői olykor kínosan igyekeznek minél több fogalmat átvenni a strukturalista terminológiából, nyilván attól tartva, hogy enélkül maradnak tekintetük a domináns irányzat.

Öröm és üröm egyszerre a szociolingvisztika helyzete. Művelői egyértelműen amerikai, általános nyelvészeti diszciplinaként jelenítik meg, elmulasztván a lehetőséget, hogy a két évszázados magyar dialektológiában fellelhető előzményeket megismerjék és felmutassák. (Sajnos, a dialektológia kitűnő, új egyetemi tankönyve teljesen mellőzi a nyelvjárás-kutatás történetét, felmentve ezzel a szociolingvisztikát az előzmények számbavételének kötelme alól. Itt jegyzem meg: elfogadhatatlan, hogy az Új Magyar Tájszótár befejező kötetére már egy évtizednél régebben várunk.) Nagy érdeme a szociolingvisztikának, hogy kutatja a határon kívüli magyarság nyelvi helyzetét; igaza van abban, hogy ez fontos nemzeti nyelvstratégiai kérdés. Nem mindig tudok egyetérteni adatfeltárási módszereikkel, a jellemző jelenségek (nyelvi változók – amelyek szinkrón

szemlélettel változatok) kiválasztásával. Kár, hogy semmit sem tanultak a nagy magyar nyelvatlasz módszereiből, a jelenségek és hordozóik rákérdezéssel gyűjtéséből. (Egy jellemző apróság: kedvenc vesszőparipájuk a suksükölés jelensége, a nyelvjárásokból az alsó köznyelvbe is behatoló *-suk/-sük* és a *-szuk/-szük* használatának bemutatása. Ha kézbe veszik a nyelvatlaszt, ott megtalálták volna a harmadik változatot, a *-csuk/-csük* előfordulásai például a *tanítja* (861) és a *tanítsa* (862) térképlapjain.). A szociolingvisztika kapcsán a hagyományos nyelvművelés elleni támadásaikkal természetesen egyáltalán nem tudok azonosulni. Jó jel, hogy az ellentétek élét mintha a Nyelvtudományi Intézet igazgatója próbálná elvenni.

Végezetül két rövid zárógondolat. A nyelvtudománynak nemcsak a megismerés, hanem a megismertetés is feladata. Mit közvetít a közoktatás a nyelvészet eredményeiből? Egyre kevesebbet. Az átlagos, érettségi szinten művelt új generációk tudatából nemcsak a nyelvtörténeti ismeretek kopnak ki, hanem a szinkrón grammatika kategóriái is (rendszerint nem mondok, mert egyes modernek szerint ilyen nem is létezik). Kizárólagossá kezd válni a szituációs szövegalkotás és/vagy megértés. Miközben kommunikáció szakos diplomások tömegét szabadítjuk rá a hebegő, megszólalni képtelen társadalomra.

És mi lesz a nyelvtudomány jövője? A fő követelmény már ma is az, hogy minden tanulmány angolul és lehetőleg külföldön jelenjen meg, hogy bejusson a nemzetközi köztudatba (láttuk mennyire kíváncsiak ránk). Nincs messze az idő, hogy a ma még kétlaki nyelvtudomány – papíron és interneten – csak a virtuális síkon és angol nyelven jelenjék meg, mint a virtuális valóság egy szegmense. A magyar nyelvtudomány így a széles társadalmi rétegektől elszakadva, kivételes kevesek hobbijává válik, a mindennapi nyelv pedig az érintkezés érzelmileg vezérelt, gondozatlan, szlenges, primitív habarék formájában él tovább, egyre jobban elveszítve eredeti, nemzeti jellemvonásait. Bárcsak ne lenne igazam!

KERESZTÜL A VÁLTÓKON – KANYAROK NÉLKÜL

Szende Tamás

1. Grammaticus non nascitur sed fit. A nyelvészet szakszerű műveléséhez nem szükségesek olyan természeti adottságok, mint testalkat vagy a kézügyesség, és talán még valamiféle érzék a gyakorlati nyelvtudás iránt sem, csak intelligencia és jellem. Azután – természetesen – kemény munka. Lehetségesen azért, mert a nyelvről való gondolkodás csírái, az első metanyelvi megnyilatkozások (pl. a visszakérdezés) szükségszerűen igen korai, nélkülözhetetlen elemei az eredményes kommunikációnak, és aligha későbbiek, mint az altamirai mester vagy negyvenezer éves bölényrajzai. Ebben az összefüggésben az intelligenciához hozzácsatlakozom a szaktudást, jellemem pedig a problémaérzékelés mellett a meggyőződésben való rendíthetetlen következetességet értem, sine ira et studio. Ez volt például Laziczius.

2. Egy fonológiai–morfológiai tárgyú nemzetközi konferencián, amelyet 1988-ban Kremsben rendeztek, a szakterületek nagyságait kiültették a pódiumra, és arra kényszerítették az illusztris személyiségeket, mondják el, hogyan lettek azok, amik. Peter Ladefoged a következőket mondta, szabad emlékfelidézésemben. „Zsenge koromban híres író akartam lenni. Faltam a regényeket, semmi nem került el a figyelmemet, egyszóval elmélyülten készültem a hivatásra. De azután olvastam Tolsztojt. Hamarosan ráébredtem, milyen rettenetesen bonyolult folyamatok zajlanak a lélekben, és hogy az emberi viszonylatok milyen átláthatatlan szövevénye alakítja az emberi sorsot. Nagyon gyorsan feladtam ezt az ambícióm. Akkor hát nagy orvos leszek! Megkezdtem a felkészülést. ám hamarosan eljutottam az élettanig, és akkor szinte belesédültem a felismerésbe, hogy a szervezet működése mennyi és milyen bonyolult szabályok szerint egybehangolt részfolyamatok összessége, amelynek áttekintése határos a lehetetlennel. Ismét változtatnom kellett elképzeléseimen. No, leszek inkább szakács, aki világra szóló gasztronómiai remekekkel szolgál, kreatív megoldásokkal üdítve föl a legjobb tradíciót. Megismerkedtem a klasszikusok receptjeivel, a felhasználandó alapanyagok gondos kiválasztásának szempontjaival, az ételkészítés technológiájának szigorú reguláival és leleményeivel, a vég nélkül változó kombinációkkal a részmegoldásokat illetően. Valóságos mágia, gondoltam... Így végül fonetikus lettem.” A teljes kép Ladefoged pályájának alakulásában is nyilván tarkább volt. Az ihletések sokkal gazdagabbak. Elég csak

arra gondolni, hogy a 20. század filozófiájának terítéken forgó problémái jelentős hányadban nyelvi, főként szemantikai kérdés formájában merülnek fel.

3. Kutatómunkám szinte kizárólagos terepe az MTA Nyelvtudományi Intézete volt (1967–2005). Az intézet bizonyos német előzményekre visszatekintő szovjet szisztéma szerint szerveződött. Osztályai a tudományszak tematikai egységei mentén különültek el, és ezek egyike a Fonetikai Osztály volt, amelyet Fónagy Iván vezetett. Az osztályok valóban elkülönültek, abban az értelemben is, hogy közöttük organikus szakmai együttműködés nem volt, és kapcsolataik jobbára arra korlátozódtak, hogy a kutatók néha felkeresték egymást, amikor egy-egy témájukkal kapcsolatban más területeken dolgozó kollégáik segítségére szorultak. (Hozzánk természetesen többnyire hangtani kérdésekkel fordultak, például egy-egy szegmentum vagy intonációs jelenség mibenlétének jobb átlátása végett.) Az intézmény szovjet jellege a következőkben nyilvánult meg, leszámítva a kizárólagosan állami finanszírozást. A hivatalos ideológia általános tételeinek és maximáinak érvényesítése, ami stratégiaileg elsődlegesen azt jelentette, hogy a marxizmus-leninizmus világszemléletétől való bármiféle elhajlást időben fel kell tárni, és elene a harcot nyomban meg kell kezdeni, mielőtt még a renegát nézetek teret nyerhetnének. Az éberség felelősei mindenekelőtt a kutatóintézetekben verbuvált pártsejtek voltak. Intézetünkben ennek a tevékenysége csaknem kizárólag abban merült ki, hogy a derék párttagok taggyűlésnek nevezett, többé-kevésbé rendszeres ájtatosságaikon az előírt rítusnak megfelelően és irányban elmélkedtek aktualitásokon, ezen a módon magukat olykor esetleg lazuló meggyőződésükben frissítőleg megerősítvén. A párthűség nyilván fontos volt számukra, de párttag kollégáink minden egyéb tekintetben a kíváncsi mértékben hasonlítottak egy szaknyelvésszre. Retorziók nem voltak, kicsit vigyáztunk a szánkra, tettük a dolgunkat. Egyszer történt meg, hogy – elháríthatatlan kényszer alatt – a párt, mint olyan, nyíltan fellépett. 1973-ban, amikor Kis János, Bence és Márkus informálisan terjeszteni kezdték vaskos és igényes Marx-kritikájukat, sorozatos kirúgások rendeltettek el a kutatóintézetünkben, és ennek egyik áldozata a nálunk szerződéssel foglalkoztatott, nagyszerű Pap Mária volt. Az intézet vezetősége nem azonnal küldte el, hanem megvárta, amíg a szerződése lejár. Összintézeti értekezletet kellett tartani, amelyen ismertetni kellett a történések helyes értelmezé-

sét. A textus után váratlanul egy kolléga jelentkezett hozzászólásra, aki érdes szavakkal emelt kifogást a tudományban megengedhetetlen ideológiai kényszer és megtorlás alkalmazása ellen, továbbá avított ünnepélyességgel a szabadság eszméjét magasztalta. Erre nem számított senki, de a jámbor párttitkár feltalálta magát, és így szólt: „Eltársak! Most énekeljük el az Internacionálét!” Elénekeltek. Azután mindenki szétszéledt, a hozzászólónak nem lett semmi baja, és megtúrték munkahelyén. Egészen 2005-ig.

A másik jellegadó mozzanat a munkarend volt. Eleinte minden hónapban, később azután már ritkábban munkatervet kellett írni, illetve ezek teljesüléséről beszámolót kellett készíteni, nagyjából a cukorgyárak termelési jelentéseinek mintájára. Ennek semmi értelme nem volt, és nem is lehetett, hiszen némi tudálékossággal és megbocsátható rafinériával megtaláltuk a módját, hogy érdekeinket követve ne legyünk rajtakaphatók azon. Egész pontosan azon, hogy tényleg dolgozunk, kiki a maga belátása, tempója és különútjai szerint. Ment is a dolog, de a Fonetikai Osztály kínos helyzetbe került. Az intézet vezetősége ugyanis a kezdetek kezdetétől azt várta el a csoporttól, hogy leíró hangtan címen olyan kézikönyvet készítsen, amely a magyar hangtanának valamiféle standardjait rögzíti, tehát olyan segédanyagot, amelyet dialektológus, nyelvtörténész stb. viszonyítási alapként használhat. Szóval telefonkönyvet kellett volna írunk. Ehhez persze sem vezetőnek, sem beosztottnak nem igazán fülött a foga. Tehát mindenki mindig a nagy mű előmunkálatainak feltüntetett saját témáival foglalkozott, a Leíró Hangtan azonban sehol. Én mindenesetre 1975-re összehoztam egy kötetet, A beszéd folyamat alaptényezői címmel. Ez persze egyáltalán nem az volt, amit reméltek. Csak Bolla Kálmán odakerülésével jutottunk el addig, hogy valamelyest megfeleljünk az elvárásoknak, de ez sem volt más, mint a Fejezetek a magyar leíró hangtan köréből (1982). Pedig egyébként mindenki megszolgált a kenyerét. A fejlemények a kor prototipikus képét tükrözik: voluntarista, értelmetlen célvetés, a kertek alatt igazi értékeket ígérő és hozó bulizás, megkerülve a kolhozelőírásokat.

Különállásom az intézetben két pillérre épült. Műszereinkkel és a süketszobával másik emeleten voltunk elhelyezve, mint az igazgatóság és a törzsgárda. Másfelől, és ez volt a fontosabb, egy intelligens patkány leleményével védtem és bővítettem a szabadságomat, mindenfajta értelemben. A sors a kezemre játszott abban is, hogy hamar bebizonyosodott,

teljesen használhatatlan vagyok bármiféle hatalombeli integrációra és samesz szerepre. Mindez áldozatokkal járt, de megérte. Szóval viszonylag nyugodtan dolgozhattam. Eszközfonetikai vizsgálataim a tervmunkához tartoztak, és elsősorban a magyar hangrendszer akusztikai és ejtésfiziológiai tulajdonságainak feltárását célozták meg. Ide tartoztak azok a statisztikai vizsgálatok is, amelyek a szegmentumok és a morféma-, ill. szóosztályok eloszlását írták le köznyelvi spontán beszédben. Még a másik, későbbi témám is valahogy illeszthető volt a hivatalos kutatási programba. Leültünk Hirschberg Jenővel, aki már akkor nemzetközi híró gyermekgégész volt, és azt a kérdést tettük föl, hogy a kóros hangjelenségek, valamint a diagnózisok között rendszeres összefüggés állapítható-e meg; magyarul, akusztikai alapú diagnosztikát akartunk írni. Lotz János adományaként volt egy Sona-Graph nevű hangelemzőnk, amelynek a segítségével a hangmintákban jól mérhetőek voltak a frekvencia-, az időtartam-paraméterek, sőt, az intenzitásviszonyokra is megbízható következtetések adódtak. A dolgok szépen stimmeltek, de két ponton irgalmatlan nehézségekkel küszködtünk. Az egyiket a sorozatos átfedések okozták: egy diagnózishoz lehetségesen több akusztikai jelenség is tartozott, továbbá egy hangminta egynél több diagnózis jellemzője is lehetett. A problémából valahogy kiverekedtük magunkat, de még mindig maradt a sokkal keservesebb. Ha nem akartunk megelégedni holmi primitív leltárral, meg kellett magyaráznunk, hogy az egyes betegségtípusokhoz tartozó hangjelenségek miért éppen azok, amik. Komisz agytorna volt, de belejöttünk. A végén azt játszottuk, hogy egy hangminta elhangzásakor megpróbáltuk megmondani, a légzési traktus melyik részén milyen természetű elváltozásnak kell lenni. Én tippeltem, Jenő pedig ellenőrizte az anamnézisben és a kórleírásban. Általában eltaláltam, de amikor nem, lélekgyötrő fejtörések következtek. A végeredményt azután angolul és németül is kiadtuk, társszerzőm hiteles információi szerint ma is használják az orvosi szakképzésben, Stanfordinál Maniláig.

Élénken foglalkoztatott egy igazi, „társadalmi érvényű” problémakör is, de ezt már nemigen mertem nagydobra verni azokban a bizonyos munkatervekben. Ez a nyelvi manipuláció eszköztára volt, úgy, ahogy azt a korabeli hivatalos nyelvhasználatban alkalmazták. Adataimból szabályos kis rendszer bontakozott ki, és én abban a reményben adtam ki *A szó válsága* címen egy kis kötetet, hogy ezzel jól odapörköltem a kádárscsinának. Meglepetésemre a munka 12 ismertetést kapott, ami

a szakmában nem számít kevésnek; egyet a Népszabadságban is (végtelen bánatomra elismerő tartalommal). (Egy kollégám, aki irántam éppen nem a legnagyobb megbecsülést érezte, azt mondta, egyszer látott egy diákot a Bölcsészkar folyosóján, amint egy homályos sarokban elmélyülten olvasta a könyvet.) A másik törekvésem a dologgal pedig az volt, hogy valamiképpen kiegészítsem annak az értelmiségi ellenálló mozgalomnak az eszköztárát, amely erősen fenyegetett helyzetben vívta csatáit a hivatalossággal, személy szerint leginkább Aczél Györggyel. A csoportból nekem azonban csak a legnagyobb műveltségű és legeredetibb gondolkodású Szabó Miklóssal volt szoros kapcsolat, aki azután 1994-ig volt prominens képviselője a progressziónak. 1993-ban hívtak meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karára. Két évre rá megalapítottuk az általános és alkalmazott nyelvészet szakot (ma elméleti nyelvészet szak). Azt láttam, hogy minden hasonló alakulatnak megvan a maga profilja, Szegedtől Budapestig. A program tervezésekor arra jutottam, hogy a mi arcélünk a lehetséges teljesség lesz: a képzés fedje le a nyelvtudomány minden fontosabb területét, és egészüljön ki olyan speciális témakörökkel, amelyek iránt szenvedélyesebb érdeklődés mutatkozik. Magam választhattam meg a munkatársakat. Ebben két ismérvet igyekeztem alkalmazni: az elementáris gondolkodás képességének a kritériumát és a tisztességét. Ennyi elég is volt, mert ahol ez a kettő megvan, ott a szaktudással láthatatlanban is számolhatunk. Emellett minden területre mindig csak a legjobbakat igyekeztem állítani. Szerencsém volt, mert olyan kiváló személyiségek tiszteltek meg közreműködésükkel, mint Wacha Balázs, Cser András és Ábel Péter (Maleczki-tanítvány), majd Szépe Judit és Olsvay Csaba, utóbb pedig Rebrus Péter. Igényes munka folyt. Írtunk egy csapat jegyzetet a kurzusok anyagából, kiadtunk három tankönyvet, köztük az egyik Baranyi Károly matematikája volt halmazelmélettel, kombinatorikával és hálóelmélettel, mert az volt a meggyőződésem, hogy a stúdium megalapozásához ez ma nélkülözhetetlen. Végzettjeink szinte kivétel nélkül magas presztízsű állásokat nyertek el, ahol megállják a helyüket. Mára három romboló erő, az intézményi irányítás helytel-közzel kafaeszk hatalommechanizmusai, a merkantil szellem fölerősödése és a bolognai lidérc, valamint nyugállományba helyezésem a műhely immár formális megszűnésével is fenyeget.

4. Az ELTE bölcsészkarra, ahová magyar és török szakra vettek föl, 1958-ban a nyelvészet mint tudományszak hazai fejlődéstörténetének korszakváltása előtt volt. A marizmust addigra kifüstölték, és azok a jeles személyiségek, akik az ötvenes évek legelején egzisztenciájukat is kockáztatva szót emeltek a tudományosság normái mellett és az ideológia vezérelte, megfellebbezhetetlen hivatalos doktrínákkal szemben, immár megerősödve képviselték a klasszikus elveket, vagyis az újgrammatikusok programját, elsődlegesen Hermann Paul Prinzipienjével a zászlón. Tanészékünk zománczott, fehér tábláján még sokáig a régi Török Filológiai és Magyar Östörténeti Intézet felirat hitelesítette a veretes hagyományt. Ez volt az iskolám, ideértve Bárczi Géza élményszerű foglalkozásait a magyar történeti témákban.

Saussure tanítását mélyebben Telegdi Saussure-kollégiumából ismerem meg. Annak ellenére, hogy a strukturalizmus szemlélete harsányan mellőzte a történetiség szempontját a nyelvéleírásban, világos volt, hogy nem antagonizmusról van szó, hanem a látószög megváltozásáról. Vagyis nem kizáró ellentmondást kell keresnünk, hanem a síkok metszésvonalát, amelyen szépen felsorakoznak a valóság elemei. Ez nem volt velőtrázó, nehéz belátás. Annál is kevésbé, mert aki olvasott Hegelt, azt nem rendíthette meg, hogy a nyelv jelenében a történeti tények működő hatással fel-feltűnnek (mint az anyanyelvelsajátítás folyamatának és bizonyos nyelvi devianciáknak a dokumentumai mutatják), másfelől pedig azért sem, mert az újgrammatikus program maga is fennen hirdette, hogy mindig rendszerfüggő jelenségekkel állunk szemben. Különben is, egy, a kor színvonalán felszerelt laborban ültem, ahol a beszéd mint rendszer és mint harapnivalóan valóságos implementáció védgyűrűvel vett körül, óvva mindenféle szofisztikáló elméleti önsanyargatás veszedelmeitől. Hasonló volt a helyzet egy másik ihletéssel. Ez az információelmélet volt Fónagy Iván szemináriumain a Gábor Áron utcai könyvtárszobában, természetesen freudi háttérrel, hermeneutikával és stilisztikával körítve. Itt is mindig az volt a kérdés, hogy mi hangzik el, és mi van mögötte, és miért, és hogyan. Mindezek alapján szilárd talajt éreztem a lábam alatt. Közben róttam a métereket a hangfelvételek magnószalagjain. Pontosan azt láttam, amire predestinálva voltam: rendszerösszefüggések garma-dája az adatokban és irányító folyamatok vég nélküli előrehaladása a beszédben, ismétlődő kezdőpontokkal a bonyolult programban. Az utóbbi volt az izgalmas, a „bonyolult program”. Arra jutottam, hogy a beszéd-

folyamat tervezésekor működni kell egy olyan mentális mechanizmusnak, amely a nyelvi alakulatot előre létrehozza a maga globális egészlegességében, majd ebből bontja ki a hangzó beszédet. Ennek megfelelően az igazi megközelítés műveleti alapú. (Legnagyobb bosszúságomra később azt kellett tapasztalnom, hogy az alapgondolatot előttem is megtalálták, nevezetesen Chomsky és Halle az SPE-ben.) és akkor persze minden-nel egy kicsit másképp vagyunk. Itt vannak például az igazodás esetei. Ezeket precíz, formalizált szabályokban tudjuk leírni, amelyek arra a csavarra járnak, hogy ha egy zöngétlen obsztruent zöngés obsztruenssel kezdődő rag követ, a szó végi zöngétlen obsztruens zöngés lesz, illetve hát megfordítva. Sok-sok ilyen szabályunk van, és el is navigálunk velük, mint az ókori hajós, aki a csillagállások alapján tájékozódott abban a hiszemben, hogy a Nap és az egész égbolt forog a Föld körül. Csupa de-rék, gyakorlatias gondolkodású sanchopanzák vagyunk, akik két lábbal állnak a földön, és szorgalmasan dolgoznak! Pedig ezek a szabályok valahogyan csak a felszínt látják be, és mögöttük elementáris, fölérendelt meghatározottságok működnek szinte észrevétlenül. Tehát a szélmalom az igazán érdekesek és a fontosak.

Megkísértem elképzelésem lényegét elvileg is megfogalmazni. Most ezt egy kiváló szaktársam summázatában idézem, aki sokkal világosabban és rövidebben tudta összefoglalni, mint ahogy én erre valaha is képes lettem volna.

„Szendé (Alapalak és lazítási folyamatok. *Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes* 22. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1997: 153–163) Globális Programozás Elve (eredetileg: Global Programming Principle, a továbbiakban GPP) alapján feltehető a lexikonbeli fonológiai reprezentációban (FR) foglalt információk előhívásának két, egymásra épülő műveleti szintje: (1) a globális előhívás szintje (GE), amelyben a fonológiai programozás az FR által tartalmazott információk közül a szótagszámot, a szóhatárokat, a hangsúlymintákat, a fonotaktikai elrendezést hívja elő, illetőleg a felhasználandó megkülönböztető jegyeket, amelyeknek sorrendezéséről azonban csak kitüntetett pozíciókra (a szóhatárokon lévő szótagokra) vonatkozóan hív elő információkat; (2) a finomprogramozás szintje (FP), ahol a programozás a globális előhívás által a lexikai egység egészére egyszerre aktivizált jegyek tagolási pozíciónkénti rendezésére vonatkozó információkat hívja elő: a nem kitünte-

tett pozíciók itt kapják meg teljes jegyspecifikációjukat. (1) bemenetét képezi (2)-nek, (2) pedig a fonetikai kivitelezés kiindulását alkotja.”

Sajnos az „elv” nem érlelődött ki viszonylagosan teljes kifejtésű elméletté. Ennek nehezen meghaladható korlátozottságom az oka. Egy lenyűgöző tehetségű grafikus, aki világszínvonalú sakkozó volt, és az ötvenes években minden magyar riválisát megverte, de nem engedték nemzetközi porondra vallásossága miatt, ezt mondta: ahhoz, hogy az ember valamit kitaláljon, előtte három napig egyedül kell lennie. Ilyesmire ritkán akad alkalom. Mentségemre hadd tegyek ehhez hozzá annyit, hogy a koncepciót a nyelvi devianciák, továbbá a gyermekkori fonológiai fejlődés alapos vizsgálata – legkövetkezetesebben Szépe Judit és S. Tar Éva munkássága révén – igazolta.

Végigéltem 56-ot, ami csírája volt valamiféle úgynevezett társadalmi-történelmi felelősségtudatomnak. Végző soron talán ennek és apám egész munkássága hatásának tudhatom be, hogy odafordultam a szociolingvisztika felé is. Meghatározó élményeim ezen a területen a következők voltak: Labov, Pap Mária munkássága és Vértes O. András invenciózus magyarázatai az érzelemkifejezés visszaszorulásának nyelvi lenyomatairól és okairól. A mindennapi nyelvhasználat vizsgálata elsődlegesen a kommunikációs zavarok problematikáját hozza előtérbe. Grice, Austin és mások nyomán lehetőség kínálkozott arra, hogy ezeket a zavartípusokat valamiképpen rendszerbe foglaljam, és kimutassam, hogy bennük ismét csak egy közös működtető erő munkál, amely eltérő formákban nyilatkozik meg. Ez nem más, mint az ’általánossal való helyettesítés’, ahogy elneveztem, és lényege szerint a tényállásleírás specifikusságát érinti. Az igazsághoz tartozik, hogy a dologgal kapcsolatban nem tisztán tudományos szempontok vezettek. Leginkább arra használtam fel az alkalmat, hogy leleplezzem és elemezzem a nyelvi manipuláció eljárásait, amelyek a hivatalos ideológia és a politika fő eszközei voltak a kommunista rendszer fenntartásában. Szóval azt akartam tenni, mint Victor Klemperer A harmadik birodalom nyelve című pamfletjével. Eből lett az a két kötet, A szó válsága és a Megérthetjük-e egymást?, amelyek valamelyes érdeklődést keltettek a fogékonyabb fiatalság körében.

Összefoglalva: tudományos nézeteim és meggyőződéseim nemigen változtak, hanem inkább bővültek az évtizedek folyamán.

5. A nyelvészetben a múlt század módszertani fejleményeinek egyik kulcsmozzanata volt – mintegy ellentétesen hatva a specializálódás erős tendenciájával szemben – a tudományágak közötti szélesedő átfedések és a metodológiai fogások átvételének terjedése. Ez minden területen rengeteget hozott a konyhára. Túlzással, eljön majd az idő, amikor egy mégoly verzátus szakembert sem fognak nyelvésznek tekinteni, ha nem lapul a zsebében, mondjuk, matematikusi diploma. A matematikához nem sokat konyítok, de például Gödelben hamar felismertem a „nagy egyéniséget”, aki meggyőződött arról, hogy a nyelvészetnek nagyon sok mindenhez köze van, ha eredeti módon akarjuk művelni. A nagy egyéniségeknél maradván, nem egy elméleti fizikus vette magának a fáradságot, hogy nem szakmabeliek számára is hozzáférhetővé tegye a kor elementárisan aktuális kérdéseit. Ilyen volt már Einstein, azután Heisenberg a bizonytalansági reláció dilemmájával (*Der Teil und das Ganze*), de a legmegkapóbb Carl-Friedrich von Weizsäcker, aki az egész modern fizikát szinte teljességében átlátta, ráadásul a filozófiát is anyanyelvként beszélte, így olyan tudományelméleti áttekintést tudott adni tanulmányaiban, amelyek számomra irányadók lettek. A 20. század filozófusóriásai közül Husserltől tanultam meg, hogyan közelítsen az ember a világhoz, ha a tudós hivatását választotta: ez volt leginkább az episztemológiai redukció tézise. Valamivel gyakorlatiasabban vettem hasznát Heideggernek, de nem a *Die Sprache im technischen Zeitalter* volt fő olvasmányom, hanem a *Sein und Zeit*. Ez rejtett ösvényeken vezetett az igaz útra a nyelvi kifejezés idő- és egyéb vonatkozásainak megértéséhez. Végül föltétlenül említést kíván Wittgenstein *Tractatusa*, amely távolabbról a husserli hatásra épült rá. (Nem így a nyelvészeti vonatkozásokban gazdagabb *Philosophische Untersuchungen*, amelyet valamiképpen nem tartottam elég – mondjuk így – feszesnek.) Hangsúlyozni szükséges, hogy az említettek nem közvetlenül hadrafogható kutatási kellékeket adnak a kutató kezébe, hanem valahogy úgy hatnak, mint amikor az ember Mozartot hallgat, Tolsztojt olvas, megáll egy Rembrandt-kép előtt, és egyszeriben úgy érzi, könnyebben birkózik meg saját tudományos problémáival.

Szükségtelen magyarázni ezzel szemben azt, hogy miért a következő klasszikusok voltak a világítótornyok, persze az újgrammatikusokon és Saussure-ön kívül: Trubeckoj, Bloomfield és Lotz János. (Chomskyval való viszonyomról már korábban beszámoltam.)

Eszmélésem kezdetén a honi körkép nagyjából az alábbi volt. A felszínen minden nyugodt és robbanásbiztosan szilárd. Laziczius már nincs. Zsilka János még lomhán farigcsál klasszika-filológiai részkérdéseken, Szépe György – apám találó kifejezésével: a „Kezdeményező” – 27 éves, és a Nyelvtudományi Intézet szótári osztályán Országh mellett lexikai egységek jelentésköreit boncolgatja (*tángál*). Antal László azonban már néha csontvárys valószínűtlenségében misztikusan átsuhan a színen strukturalizmusával („Vegyük a legegyszerűbb magyar szót. Legyen ez – mondjuk – a stanecli. A staneclinek a magyarban 625 esete van, a következő rend szerint: staneclit, staneclik, staneclitokéinak ...”). Telegdi éppen csak megkapja az általános nyelvészeti tanszéket, de máris megkezdí Saussure-szemináriumait. A F fiatal Nyelvészek Munkaközösségének idővel jelentős alkotói (Kenesei, Radics, Bánréti, Pap Mária stb.) még az általános iskola padjait koptatják. Állóvízről persze szó sincs: készül az akadémiai nyelvtan, folynak a történeti és a dialektológiai kutatások, és így tovább. Minden olyan, mint egy elegáns polgári szalon, ahol illetlenség a hangos szó. Két hatalmas egyéniség sugározza be a horizontot a közelmúltból: Gombocz és Laziczius, éppen nem egyforma fényerővel. Gombocz, aki nem érte meg a „felszabadulást”, pszichologizmusával és egész munkásságával a legcsekélyebb mértékben sem felelt meg a kommunista ideológia kíméletlen kötelmeinek, sacrosanctus volt, és hatott egészen a mindennapi munka szintjéig terjedően. Nem volt kitéve utólagos kiátkozásnak. Laziczius eredetileg baloldali volt, de intelligenciája és következetessége megmentette attól, hogy bármiféle közösséget vállaljon a kurzussal, mai kifejezéssel: nyílt ellenálló volt. Teljes kirekesztettséggel fizetett az erkölcsért. Pedig jelentős munkák (egy magyar alak- és mondattan) várták az idők jobbra fordulását íróasztalában. Ezek továbbra is kiadatlanok, sőt, hozzáférhetetlenek. Pedig 1944-ben megjelent Fonetikája máig megkerülhetetlen alapmű, és rengeteget tehetett volna hozzá a magyar nyelvtudomány fejlődéséhez, ha műve időben és organikusan beépülhetett volna a szakmai közgondolkodásba.

Azt hiszem, négy mester vezetett be a nyelvészetbe mint „szigorú” tudományba. Németh Gyula, akinek kiterjedt általános nyelvészeti ismeretei is voltak, a turkológia útjain, Bárczi Géza a történeti stúdiumok által, Fónagy Iván, akiről külön írtam, végül Telegdi Zsigmond. Telegdi módszere például az volt, hogy a föltett kérdésekkel kapcsolatosan elő-

ször azt magyarázta el, hogyan kell magát a kérdést helyesen föltenni. Ez néha megrendítő élmény volt.

6. Az a részterület, ahol meglehetősen kiismerem magam, a hangtan. Hatalmas fejlődését több körülmény segítette. Először mindjárt a beszéd vizsgálatának eszközkészletében végbement megújulás, legújabbban az elektroakusztika és a számítógépes technika összekapcsolásával. De hasonló mondható el az agyidegfiziológia, a pszichológia lehetőségeinek mai kínálatáról is. Számottevő szerepet játszik továbbá a távközlési technika csillapíthatatlan étvágya is, amelynek mindenre szüksége van, ami a beszédre tudható (l. például az automatikus beszédfelismerés problematikáját). A nyelvészt azonban, kézenfekvően, az elméletibb kérdések izgatják. De éppen ezzel kerül paradoxális helyzetbe. Az említett fejlemények következtében figyelmét egyre kevésbé korlátozhatja valamiféle szobafonológia szubtilis kérdésfeltevéseire, ha nem akar ellenőrizetlen spekulációkban megrekedni. Sőt, minél elméletibb akar lenni, annál mélyebben kell belegondolnia a beszéd közvetlen eseményvilágába, amelyet egyre közelebbről ismerünk meg. Nincs ékesebb bizonyíték emellett, mint az elemi részecskék fizikájának és ezzel az elméleti fizikának a diadalmas fejlődésmenete a 20. században.

Nem szűkölködünk újdonságokban. A generatív fonológia utáni korszak kamaszos lelkesedése sorra dobta fel azokat a megközelítéseket, amelyek a nyelv hangtani szintjének az egészét igyekeztek megragadni; a karinthys jelszó: minden mindig másképp van. (Anekdotikusan érdekes, hogy ezek szinte mindegyike üstöllést „elméletnek”, betű szerint *phonology*-nak nevezi magát.) Egy részük kérészetűnek bizonyult, mint a „tótágas”-fonológia (Upside-Down Phonology), mások széles körben találtak alkalmazásra; ilyen az autoszegmentális fonológia („ó, Goldsmith, mi elsüllyedünk a Te szent, nagy fenekedben!”). Némelyikük rendkívül igényes, mint a Kiparsky-féle lexikális fonológia, mások alacsonyan szállnak, mint ismét az autoszegmentális fonológia, amely utóbbi képes a fonemikusan önálló affrikátát két elemre bontva felfogni, vagy a hangsúlyt a magánhangzóhoz kötni a szótag helyett. Elnagyoltan általános értékelésük talán az, hogy vagy a fonetikai tényeket választják közvetlen elemzésük tárgyául, miközben a nyelvi funkciót jórészt figyelmen kívül hagyják, vagy ezeket tárgyalják a hangtan szintjén, de nem hatolnak le a szegmentális összetevők alépitményéig (l. erre a prozodikus fonológia esetét).

A fonológiai kutatások továbbhaladásának irányát abban látom, hogy a tudományszak megközelítéseinek „valóságközelibbé” kell válnia, elsősorban a fonetikával való szoros kapcsolatának helyreállítása révén. Három maximát említek itt. (i) Egy természetes nyelv fonológiai leírása minél teljesebben terjedjen ki a nyelv változatainak és használati regisztereinek tartományára, emellett foglalja magában a részleírások általánosítását. (ii) A leírás történjék az egységes kód elvének tartásával műveleti alapon, vagyis a fonológiai rendszer működésmechanizmusának feltárásával. A leírás próbáljon meg úgy fogalmazni, hogy elvi kiindulása és gyakorlati végpontja az adott nyelvre nézve egy nem-homogén, közös alapú fonológiai kód legyen (ami a magyarra teljes mértékben fennáll). (iii) A leírás tételei független evidenciákban, azaz a nyelvhasználati tények szigorúan fonetikai alapú igazolásával kapjanak hitelesítést. Az igazolás adatforrásai lehetnek nem (teljesen) normakövető nyelvi terek, mint a gyermeknyelv, a nyelvbtlások vagy az afázia nyelvi devianciái.

A fenti kép szükségképpen hiányos. További adalékok találhatók még a korról és magamról a Bolla Kálmán által kiadott Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások sorozat 66. füzetében. Ami pedig gondolkodásmódomat illeti, amit arról tudok, megírtam mesteremről, l. Fónagy Iván (1920–2005). Egy életmű vezértényezői. NyK 102, 2005, 275–279, és Iván Fónagy (1920–2005). Leitmotifs in his oeuvre. ALH 55 (2008): 131–143.

ÖNÉLETRAJZI JEGYZETEK EGY EXTENZÍV ÉLETRŐL

Szépe György

1. Attól nyelvész a nyelvész, hogy egybeesik saját tevékenységének megítélése másokéval: ez utóbbit hierarchikus és autoriter kulturális környezetben különféle tudományos szervezetek határozzák meg. Magának a magyar nyelvbeli *nyelvész* szónak (mint szakkifejezésnek és terminusnak) a története tudomásom szerint még nincs feldolgozva. Annyi biztos, hogy én 1947 körül olvastam az első *linguist*ről egy brit ismeretterjesztő periodikában; ez abban a folyóiratban nagyjában 'nyelvismerő'-t jelentett. Az amerikai *linguist* – ahogy később megtapasztaltam – azt jelenti, hogy (a) oktatás céljából, (b) egyetemi grádus megszerzésének céljából *linguistics*-szel, vagyis nyelvtudománnyal foglalkozik. Ez ugyan cirkulárisnak tűnik; de ennek révén sikerül kirekeszteni azokat, akik passzióból vagy kényszerből foglalkoznak a nyelvvel.

A kérdés második mondatát eredetileg nem értettem. S mivel nem tettem fel a szerkesztőkről, hogy megválaszolhatatlan kérdéssel kívánják megnehezíteni a válaszolók feladatát, megkérdeztem egy több diplomás ismerősöm véleményét. Szerinte „például triviálisan van a nyelvészen bizonyos hajlam a pizsmogásra, továbbá kevésbé idegesíti, ha olyasmivel foglalkozik, aminek gyakorlati haszna garantáltan nincs még a ködös jövőben sem (és ebben különbözik a természettudományi alaputatások művelőitől)”. Többé-kevésbé alkalmazott nyelvészként hasznosság tekintetében én az ellenkező végletben gondolom magam: mintha túl sokat törődtem volna az írásaim hasznosságával, érthetőségével. – Egyébként elgondoztató, hogy az idézett vélemény elhangozhatott.

2. Fokozatosan történt. Kedvező családi körülmények (apám és mások) segítségével és ösztönzésére 17 éves koromban körülbelül annyit tudtam németül, angolul, franciául, spanyolul és oroszul (és sajátos okok miatt eszperantóul is), mint ma: azóta ennek az ismeretnek csak a kezelésében jutottam előre. Újabb nyelvek tanulására leginkább nyelvészeti tevékenységem késztetett. Bár az improvizált felhasználásban egyértelműen hanyatlást veszek észre (ami vagy életkoromnak, vagy a társalgási alkalmak ritkaságának a következménye), a struktúrák ismerete megmarad. Itt jegyzem meg, hogy anyai nagyapám révén – akit én már nem ismerhettem meg – volt a családban a nyelvismeretnek hagyománya. Losonczy László eredetileg református (presbitériánus) lelkész, de volta-

képpen tanítóképzői tanár (és szabadelvű újságíró) esetében ez kiterjedt a fent említett nyelvek (mínusz spanyol) mellett a héberre és görögre, meg a hollandra is.

A nagykőrösi nyolc osztályos Arany János Gimnáziumban nyolc évig tanultam latint és magyar nyelvtant, négy évig angolt, valamint egy évig görögöt egy régi vágású elegáns magyar–latin–görög szakos tanártól, Klőrösitől. Tóth Józseftől, aki a történelem sodrában megszerezte az angoltanári, majd orosztanári diplomáját is. Némettanárom egy kuruc lelketű derék férfiú volt, büszke arra, hogy tőle még soha senki sem tanulta meg ezt a nyelvet. Viszont buzgón elolvasta a Pester Lloyd című budapesti német napilapot, amit néha az apám küldött neki az iskolába. A „külön német” című rendkívüli tantárgyban egy másik tanártól német katonadalokat tanultunk, ami kellemes nótázás volt.

Édesapám számos nyelvtanárt fogadott a gyermekei mellé, elsősorban társalgás céljából. Egy házaspárnak a nevét meg kell említeni közülük: Nánásiné Király Lili (Debrecenben diplomázott, de a háború előtt egy fiúgimnázium számára „magán nyelvoktató”-nak számított) egy francia kisasszony után szisztematikusan felépítette mindazt, amit Bárczi Géza középiskolai tankönyveiből egy katolikus gimnáziumban megtanulhatott franciából egy jeles tanuló. A férje (Dr. Nánási Miklós tanítóképző-intézeti, majd szegedi tanárképző főiskolai pedagógiatanár) pedig a háború utáni „német nélküli” világban a német klasszikus irodalom segítségével igyekezett fenntartani némettudását.

A középiskola utolsó évében Nagy J. Béla magyar nyelvtani tankönyvét tanultuk; talán ekkor éreztem meg, hogy mi minden veheti körül egy-egy nyelvnek a pusztá ismeretét.

Hadd említsem meg, hogy 1944 őszén a háborús események következtében néhány hétig a Trefort utcai gyakorló gimnáziumba jártam. Itt ért az a szerencse, hogy Tompa (akkor Techert) József tanította a IV. gimnáziumbeli Toldira épülő magyar nyelvi tananyagot. Felejtetetlen volt. Csak utólag ébredtem rá, hogy a művelt és lelkiismeretes gimnáziumi tanár többet, jobbat, újabbat tud nyújtani a tanulóinak, mint a rutinszerű felsőoktatás.

Ha már így a nyelvtanárok között kalandozunk, hadd soroljam fel időrendi sorrendben, kitől is tanultam még nyelveket a későbbiekben. A debreceni egyetemen Hankiss János professzortól „mint spanyol lektortól” tanultam egyetlen diákként spanyolt (amit már nagyjában ismer-

tem), s az ő javaslatára (a későbbi Fülöpné) Csanak Dóra felső éves egyetemi hallgatótól a francia társalgást. A finnt Papp István professzor óráján hallgattam.

1950-ben áthelyeztek Budapestre, mivel a vidéki egyetemeken szüneteltették a „nyugati nyelvek” tanárainak képzését. Budapesten muszáj volt beiratkozni „haladó orosz” csoportba, mivelhogy nem voltam már „kezdő”; nagy szerencsémre Juhász Jenő, kiváló finnugor nyelvész lett a tanárom. A spanyolt hét féléven át Herczeg Gyula italianista „elit klub”-szerű kurzusán folytattam. A szanszkrit Gaál László indogermanista nyelvész (és 1957-től a debreceni egyetem reaktivált latin-professzora) óráján ismerkedtünk Hutterer Miklóssal. Ugyancsak Claus Jürgen Hutterer barátommal együtt hallgattuk a Harmatta János által tanított latin nyelvtörténetet (valamint egy „staféta-kurzust”, amelyen minden héten más nyelvészprofesszor adott elő egy-egy messzi nyelvről, például az arabról, kínairól, szanszkritről, sumérról és akkádról).

A francia szakon rendkívüli tanári kar tanított: Tamás Lajos (romanisztikát – s „ismétlésként” mind a tucatnyi újlatin nyelvet), Gáldi László (az újfrancia leíró nyelvtantól a provençal költészetig mindent), Eckhardt Sándor (francia leíró nyelvtant és csodálatos irodalom-kurzusokat), Kelemen Jolán és Lakits Pál francia nyelvgyakorlatokat. Gyergyai Albert, Köpeczi Béla és Győry János a francia irodalom történetét mint a művelt világ irodalmának modelljét tanította (Győry vulgárlatint is). Micsoda remek program volt! S ezek mellett a frissen Budapestre került Bárczi Géza „privatissimum” formájában ófrancia szövegolvasást tartott; amelyből megtanultam, hogy a filológia tartja össze a nyelvészet csontvázát.

Itt szeretnék egy-két szót szólni az – azokban az utólag nézve nehéz – években szigetszerűen prosperáló budapesti egyetemi magyar nyelvészeti képzésről. Az alapvizsgát Németh Gyula turkológus professzornál tettem le; mivelhogy – igen bölcsen – nemcsak szűken vett magyar nyelvészeknek volt szigorlatoztatási joguk. Hallgattam, természetesen, Zsirai Miklóst, Lakó Györgyöt, Szabó Dénest, Kálmán Bélát és Terestyéni Cz. Ferencet; szeminárium-vezetőm volt a fiatal Benkő Loránd, majd Horváth Mária. Kell-e ennél jobb csapat? A legelső „új típusú” államvizsgai bizottságom elnöke Pais Dezső volt; tagjai Bárczi Géza és Kniezsa István, s a jegyzője [!] Gyergyai Albert. Mintha az Olympuson vizsgáztam volna...

Az egyetem után Bánáti Nándorné argentinai nyelvtanártól vettem spanyol társalgási leckéket. Laczak lengyel lektorral társalogtam lengyelül, majd pedig egymás után több idős orosz emigránssal (és Dezső Lászlóval) oroszul, nehogy nagyon kizökkenjek belőle.

3. 1965-ben és 1967-ben a Massachusetts-i Institute of Technology keretében, ahol éjjel-nappal tanultunk, vitatkoztunk s „éltük” a nyelvészetet (vizsgák és tervjelentések nélkül), fenntartva óriási érdeklődésünket a körülöttünk zsivajgó amerikai környezet iránt.

Természetesen a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében is nagyon kedvezőek voltak a kutatási feltételek. Ez főleg azok számára volt fontos – amilyen én is voltam –, akik valamilyen oknál fogva hosszú ideig nem taníthattak a felsőoktatásban. Ha egyszer majd komolyan felmerül az MTA Nyelvtudományi Intézete történetének a rekonstruálása, akkor lehet, hogy kedvet kapok ezeknek az érdekes éveknak a felidézésére.

Jól éreztem magam a Magyar Tudományos Akadémia Számítástechnikai Központjának gépi nyelvészeti csoportjában is, ahol mindenféle – akkor időszerűnek látszó – projektumokban dolgoztunk egy nagyon jókedvű kollektívában: Kiefer Ferenc, Petőfi Sándor, Vargha Dénes, Szelezsán Irén és János, Szöllősy Éva, valamint az időközben rejtélyesen eltűnt Ábrahám Samu és mások társaságában.

Egyébként nem mindenki számára ideális a kutatóintézeti környezet. Erre akkor jöttem rá először, amikor tanítani kezdtem az ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén. (Erről majd valahol másutt írok részletesebben.)

4. A fentiekből látható, hogy milyen sok tanárom volt. Nagyon sokat jelentett a személyes megismerésük, majd azzal párhuzamosan műveik olvasgatása. Egyébként 1954 és 1958 között leginkább olvastam (és hallgattam) a nyelvészetet. Mindezekből fokozatosan alakult ki a felfogásom különféle kérdésekről; ezeknek a központjában állt a figyelmem a nyelvi vonatkozások iránt. De sikerült elkerülnöm, hogy mániákusan „nyelvészet-központúan” éljem életemet. Nem voltak saját nyelvészeti nézeteim: igyekeztem mások eredményeit, vélekedését, munkastílusát megismerni, elraktározni s alkalmasint felhasználni egy-egy feladat elvégzésében.

Úgy tapasztaltam, hogy a prágai iskolától fogva részleteiben is tudom követni a nyelvészet történéseinek eseményeit. Ezt az extenzív érdeklő-

dést az 1980-as évekig próbáltam fenntartani; attól kezdve kénytelen voltam ezen egyre inkább szűkíteni. Viszont ekkortájt alakult ki újabb műveltségi irányom: a nyelvészet – türelmes – története. Mivel pedig korunkban az egyéni szintéziseket – elnézést kérek érte – pretenciózusnak tekintem, mások szövegeinek összefoglalására pedig sajnáltam az időmet, ezért ezen a területen is több, rövidebb írásom található.

5. A „nagyság” nehezen volna definiálható. Sokat hivatkozott szerzőkről van szó? Vagy olyanokról, akiknek több tanítványa, követője, tisztelője van? Vagy az újítókról? Vagy a nagy vitatkozókról? Vagy a határokon túl is ismertekről? (Nem kívánok itt tudomány-szociológiai kategóriákat említeni.)

A válasz röviden: nem tudom.

A következőkben azonban néhány olyan személyt idéznék fel, akiket eddig nem említettem, emlékezetemnek ugyanezen a szintjén található több, már említésre került magyarországi mesterem és kollegám. Azokból állítottam össze egy kis csapatot, akiket szerettem olvasni és hallgatni, akikkel lehetett beszélgetni; akiktől lehetett tanulni. Az ő „nagyságuk” legalább az én „nagyító” emlékezetem. Talán ennél több is.

Betűrendben sorolom fel őket: Austerlitz Robert amerikai nyelvész; Yehoshua Bar-Hillel izraeli logika-kutató; Morris Halle amerikai nyelvész; Roman Jakobson amerikai nyelvész és polihisztor; Kalmár László magyarországi matematikus; Karácsony Sándor magyarországi pedagógus professzor; Lotz János amerikai nyelvész; Lőrincze Lajos magyarországi nyelvész és nyelvművelő, Marx György magyarországi fizikus; Alexandru Rosetti romániai nyelvész; Sebeok Tamás amerikai nyelvész és szemiotikus; Wolfgang Steinitz németországi nyelvész; Szabolcsi Miklós magyarországi irodalomtörténész; Szentágothai János magyarországi agykutató orvos; Uriel Weinreich amerikai nyelvész. (A legtöbbjükéről külön is írtam; egy-két esetben ez még hátra van.)

6. Nem szívesen válaszolok erre a kérdésre, mert (a) nem tudom, hogy mi volna egy „irányzat” definíciója, (b) a nyelvészet története a világnak ezen a szeletén sok-sok véletlen hatásnak volt kitéve, (c) amelyeket különféle személyek és könyvek közvetítettek, (d) s ember legyen a talpán, aki vegytisztán valamelyik irányzathoz tartozik. Nota bene: a klasszikus nyelvészetet nem tartom irányzatnak, főleg nem egy-egy országban; ugyanis a nyelvészet történetének egy-egy adott korszakban

ez az alaprétege. Amellett és azt követően (ahhoz képest) érdemes új elméletekről (javaslatokról, elképzelésekről, modellekről, eredményekről) szólni.

Ezek nem olyan bonyolult dolgok. Ameddig Gombocz Zoltán alakította a táncrendet, addig Ferdinand de Saussure, majd a prágai nyelvész kör hatott mint innováció a magyarországi nyelvészet középnemzedékére (vagyis azokra, akik az 1920-as évek második felétől szereztek doktorátust). Ez azonban nem jelentette azt, hogy mindenki ne a saját preferenciájának (vagy valamely nagy hatású mesterének köszönhető) tematikáját művelje. Lazicius Gyula – ahogy rekonstruálható – a maga módján folytatta ezt a hagyományt, de rekonstruálhatóan sokkal kisebb kisugárzással.

1945 után – mint távoli vörös vitorla – sporadikusan megjelent a szovjet-orosz nyelvészet (ezek között nagyon érdekes művek is), majd a marizmus, valamint a marxizmus agresszív formája. Mindezek elhárítandó tényezőknek bizonyultak, amelyeknek a kivédése vagy színlelt, nagyon alacsony fokú figyelembevételé végül is a már meglevő „Budapesti Iskolá”-t erősítette.

1957 után kialakult egy olyan „gyenge kölcsönhatású” rendszer, amelyben voltaképpen inkább nyelvészeti stílusok, mint irányzatok léteztek egymás mellett: (a) a megújuló klasszikus (hagyományos) nyelvészet, amely a dialektológiában és szinte minden egyéb területen szervezettebb lett, mint a megelőző korszakokban (kiemelkedő alkotói is voltak, akik közül bárkinek a külön említése a többiekhez képest méltánytalan volna); (b) a nyelv számos egyéb (történeti, tipológiai, poétikai) vonatkozásaival foglalkozó „nem magyar nyelvészeti központú” nyelvészek „Prága utáni” rétege: Fónagy Iván, Hajdú Péter, Herman József és Telegdi Zsigmond; (c) a kései ötvenes-hatvanas évek különféle „strukturistái”: Antal László, Fodor István, Papp Ferenc és mi többiek, akiknek a történetét nem kívánom itt rögtönözni. (A generatív nyelvészet ugyanis először egy „strukturista szektaként” jelentkezett, hogy vallástörténeti keretbe ágyazzam a história hátra levő részének fő vonulatát.)

A PASZTELLKRÉTÁTÓL A PROZODÉMÁKIG

Varga László

1. Szerintem a nyelvészt általában a következő vonások jellemzik. (a) Szenvedélyesen érdeklődik az anyanyelve vagy a nyelvek egy csoportja vagy általában az emberi nyelv valamilyen területe iránt. (b) Ez az érdeklődés a nyelv professzionális tanulmányozásával párosul. A nyelvész nem műkedvelő. A nyelvésznek a nyelvészet a hivatása, foglalkozása, nem pedig a hobbyja. (c) A nyelvész rendelkezik azzal a képességgel, amit az angol a *serendipity* szóval ad vissza: ez az érdekes, értékes dolgok véletlen felfedezésének képessége. Valójában persze itt nem véletlenről van szó, hanem intuícióról, kíváncsiságról, jó megfigyelőképességről, amelyek segítségével a nyelvész észreveszi a kutatni érdemes nyelvi jelenséget vagy a kutatott jelenségek körén belül az újdonságot. Nevezzük ezt a tulajdonságot problémaérzékenységnek. A problémaérzékenység függ a nyelvész tájékozottságától, hiszen a kutathatók körének jelentős része a kurrens szakirodalom ismeretével jön, de függ a nyelvész szerencsétől, egyéni életútjától is, mert a kutathatókat és a még le nem írt tényeket sokszor maga az élet kínálja. (Éppen ezért nyelvészeti felfedezést nem kizárólag nyelvész tehet.)

A válasz további komponensei attól függenek, hogy milyen típusú tevékenységet végző nyelvészről van szó. Úgy tűnik, a nyelvészeti tevékenységnek két fő fajtája különíthető el; egyfelől az adatgyűjtő-leíró, másfelől az elméleti-modelláló tevékenység (utóbbiba beleértve a nyelvészet oktatását is). Bár ez a két fő tevékenységi forma áthatja egymást, azért valamelyikük rendszerint dominál a nyelvész életében vagy adott életszakaszában vagy adott kutatásában.

Strukturális szinten a nyelvek jelentős részét már elég rendesen leírták, mégis mindig bőven maradnak olyan nyelvi jelenségcsoportok, amelyek kapcsolatban az empirikus adatgyűjtés és a leírás továbbra is aktuális feladat. Így a viszonylag jól leírt magyar nyelvnek is vannak olyan területei, amelyeket még mindig nem ismerünk elég jól (pl. bizonyos prozódiai jelenségek), vagy olyanok, amelyek gyorsan változnak (pl. a szociolingvisztikai sík), és ezért a leírásuk ma is tart. Ha a nyelvész fő célja a nyelvi jelenségek valamilyen meghatározott körének a leírása, akkor az objektivitás (az adatok feltétlen tisztelete), a módszeresség (a jelenségkör egészének szisztematikus átvizsgálása), az explicitás (a leírás pontossága, világossága) kell, hogy jellemezzék. Emellett persze az

is szükséges, hogy a talált adatok alapján a nyelvész képes és hajlandó is legyen a kiindulásul szolgáló elméleti keretet revideálni vagy a revízió szükségességére a figyelmet felhívni. Nem hiszem azonban, hogy a leíró nyelvésznek (mint leíró nyelvésznek) joga vagy feladata volna az általa feltárt tényeket minősíteni.

Ha viszont a nyelvész fő tevékenysége a leírásokból vagy introspekciónyert adatoknak valamilyen elméleti keretben való megmagyarázására, modellálására irányul, akkor megint más vonások kerülnek előtérbe. Az ilyen tevékenység során a nyelvész mindenekelőtt megérteni és megértetni akarja a vizsgált nyelvi jelenséget mint az emberi nyelveket általában jellemző tények valamilyen konkrét megnyilvánulását. Ilyenkor a nyelvész az általa összegyűjtött vagy kapott adatokkal az elméleti kereteket teszteli, azokat elfogadja, továbbfejleszti, cáfolja, vagy éppenséggel új elméleti keretet állít fel, illetve az elmélet felől indulva új célokat jelöl ki az adatgyűjtő, leíró tevékenység számára. Az ilyen nyelvész gyakran több nyelvből vagy azok létező leírásaiból veszi az adatait, bár ezeket nem kell, hogy beszélje is (a nyelvész nem föltétlenül polyglott!). Az effajta tevékenység naprakész elméleti tájékozottságot, nagyfokú kreatív, innovatív készséget, a megoldások szenvedélyes keresését, az intellektuális kihívások kedvelését kívánja. Ha a nyelvész tanítja (is) a nyelvészetet, akkor szerencsés esetben mindezekhez pedagógiai érények is társulnak.

2. Nem készültem nyelvésznek. Általában jó tanuló voltam, és édesapám, aki okleveles gépészmérnök volt, örült volna, ha az ő pályáját követem. Engem azonban a műszaki pálya nem vonzott. Viszont jól rajzoltam, és gyerekkoromtól rendszeresen jártam különböző képzőművész körökbe. Még a gimnázium negyedik évében is komolyan fontolgattam, hogy a Képzőművészeti Főiskolára jelentkezem. Végülis nem így történt, de mivel emiatt sohasem éreztem magam boldogtalannak, valószínűleg nem voltam elég tehetséges.

A másik nagy vonzalmam az idegen nyelvek, a nyelvi kérdések iránti érdeklődés volt. Ehhez az első impulzusokat otthon kaptam. Anyai nagyanyám, keresztanyám, nagynéném a férjével együtt németajkúak voltak, egy felvidéki városkából, Nyitrabányáról (német nevén Krickenhau) kerültek Budapestre a múlt század huszas éveiben, és halálukig törték a magyart. Édesanyám is Nyitrabányán született és ott is nevelkedett a kamaszkoráig. Kiskoromban, amikor még éltek a Magyar-

országgra szakadt felvidéki nagynénik és nagybácsik, gyakran összejöttek nálunk és a beszélgetés az ő német dialektusukban folyt. Ez engem lenyűgözött. Apám, aki csak tanulta a németet, nem mindig értette őket. Anyám aztán elsajátította az irodalmi németet is, de engem és két testvéremet sajnos nem tanított meg a nyelvre. Amikor 1957 tavaszán nyolcadikosként el kellett döntenem, hogy a gimnáziumban a kötelező orosz mellett milyen nyelvre jelentkezzem, a családban magától értetődőnek tűnt, hogy a németet fogom választani. De ekkor általános iskolai orosztanárom teljesen új perspektívát nyitott: „fiam, angolul kell tanulni, azé a jövő”. Ez a tanács aztán meghatározta a pályafutásomat. A budapesti Vörösmarty Gimnázium angol humán osztályába kerültem, ahol heti 6 órában tanultuk az angol nyelvet.

1961-ben érettségiztem és még abban az évben felvettek az Eötvös Loránd Tudományegyetem angol–orosz szakára. Az egyetemen az irodalmi és nyelvészeti stúdiumok közül hozzám az utóbbiak álltak közelebb. Telegdi Zsigmond, Antal László általános nyelvészeti előadásait hallgatva nagyon imponált a nyelvészet szigorúsága, észt próbáló keménysége, eleganciája. Az idegennyelvi tanszékek nyelvészete azonban abban az időben nem volt más, mint az irodalomnak alárendelt nyelvoktatás eszköze. Ezt a felfogást tükrözte az idegennyelvi tanszékek neve is, melyekben a nyelvészet szó sehol sem szerepelt (vö. „Angol Nyelvi és Irodalmi Tanszék”). Az idegennyelvi tanszékeken oktatott leíró nyelvészet két komponense a hagyományos leíró nyelvtan és fonetika volt. Ez a fajta nyelvészet kifejezetten az angol nyelvtudás elmélyítését szolgáló, eszközjellegű tárgycsoport volt, az angol tanszéken folyó angol nyelvoktatás kiegészítése. Az én hallgató koromban még a „nyelvészeti” előadások és szemináriumok legitim témái közé tartozott pl. a Present Perfect vagy a határozott névelő használata, vagy a főnevek rendhagyó többszáma, vagy a rendhagyó igék osztályozása stb. Mélyebb elméleti ismereteket, valódi rendszeres nyelvészképzést nem kaptunk. Az egyetem az idegennyelv szakokon a nyelvészet előszobájáig vezetett el, tovább nem. Két tanáromra emlékszem különösen nagy szeretettel, Stephanides Károlynéra, és András Lászlóra. Szakdolgozatomat András Lászlóhoz írtam az angol igekörnyezetek témájából (a kétszakos hallgatók akkor csak egyik szakjukból írtak szakdolgozatot).

1966-ban az ELTE Trefort utcai gyakorlóiskolájában helyezkedtem el, mint angol–orosz szakos tanár. 1970-től az iskolai munkámmal pár-

huzamosan leíró nyelvtani szemináriumokat kezdtem tartani óraadóként az ELTE Angol Nyelvi és Irodalmi Tanszékén. Bár ezek az órák alapjában véve a régi hagyományt folytatták, igyekeztem az anyagot B. M. H. Strang *Modern English Structure* c. könyve akkor új, 2-ik kiadása (1968) alapján felfrissíteni. Ekkor kezdődtek önálló nyelvészeti stúdiumaim és ekkor kezdtek ismerni angol nyelvész körökben.

1971 őszén bekapcsolódtam az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Washington D.C.-ben lévő Center for Applied Linguistics akkor induló közös kontrasztív nyelvészeti munkálataiba. A projekt magyar vezetője, Dezső László professzor az angol és magyar intonáció összevetését bízta rám, és ezzel tulajdonképpen egy életre szóló programot adott. Az első feladatom részletes kutatási terv készítése volt. Ennek a sikerétől függött, hogy a munkacsoport tagja lehetek-e vagy sem. Emlékszem, a Nyelvtudományi Intézet akkor még a Szalay utcai minisztérium épületében volt, ott kellett a tervemet megvédenem az USA-ból idelátogató Lotz János professzor vezetete bizottság előtt. Valami szerencsétlen közlekedési dugó miatt elkéstem és rettenetesen szégyelltem magam. Magyarázkodásomat Lotz professzor ezzel szakította félbe: „That’s your problem”. Le voltam forrázva, úgy éreztem, hogy ezzel véget is ért a nyelvészkarrierem. Ám a professzor úr és a bizottság elfogadta a kutatási tervemet. A rá következő évben egy nagyobb lélegzetű beszámolót készítettem a magyar hanglejtés és hangsúlyozás addigi feldolgozásairól, majd 1972 szeptemberében a debreceni KLTE docensével, Korpónay Bélával az Egyesült Államokba utaztam, ahol öt hónapig tanultam és kutattam. (A kutatócsoport többi tagjai más időpontokban utaztak.) Itt éreztem meg, milyen jó dolog az, ha a kutatónak csak a kitűzött feladattal kell foglalkoznia, minden folyóiratot, könyvet megtalál a polcokon, segítőkész szakemberek veszik körül, és még a szonagram papírok is bőségesen állnak a rendelkezésére. (Akkor még ezekre a 2,4 mp hosszú hanganyagot rögzítő elektroérzékeny papírlapokra kellett ráégetni a hangfelvételek frekvenciagörbéit.) Főleg a Center for Applied Linguistics-ben dolgoztam, de megfordultam a washingtoni Georgetown egyetemen, a californiai UCLA-n, a New York-i Columbián, a Boston melletti Harvardon is, és hosszabb időt töltöttem a New Haven-i Haskins laboratóriumban. Ekkor találkoztam Bolinger professzorral, akivel aztán élete végéig szakmai levelezésben álltam.

Ez az amerikai ösztöndíj jelentette a döntő fordulatot nyelvészé válásom történetében. Hazajövetelem után a vállalt feladaton, az angol–magyar mondatprozódia összevetésén dolgoztam. Ez 1975-ben jelent meg, mint az angol–magyar kontrasztív nyelvészeti projekt hatodik kötete. Sokat tanultam a projekt munkaértekezletein elhangzott vitákból, és különösen William Nemser amerikai professzortól, aki a projekt amerikai vezetője volt. 1974-ben búcsút mondtam a Trefort utcai gyakorló gimnáziumnak és tanársegédi állásban átkerültem az ELTE Angol Nyelvi és Irodalmi Tanszékére. Azt hiszem, ettől kezdve tekinthetem magam nyelvésznek.

3. Nyelvészeti munkásságom alapvetően két hazai intézményhez kötődik: az Eötvös Loránd Tudományegyetemhez, és az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez.

3.1. Munkáltatóm, az Eötvös Loránd Tudományegyetem többféleképpen segítette szakmai előmeneteletem. Elsősorban azzal, hogy az oktatókkal szemben támasztott követelményeivel újabb és újabb fokozatok megszerzésére ösztönzött. Így az angol–magyar kontrasztív nyelvészeti projekt keretében 1975-ben megjelent monográfiámat még abban az évben bölcsészdoktori disszertációként is megvédezhettem. 1989-ben kandidátusi fokozatot szereztem. Ezt 1999-ben habilitáció, majd 2004-ben az akadémiai doktori fokozat megszerzése követte. 1997 és 2000 között Széchenyi Professzori Ösztöndíjban részesültem.

Nagyon sokat jelentett az is, hogy egyetemi oktatóként a 80-as években rendszeresen használhattam az ELTE Általános Nyelvészeti Tanszékének könyvtárát. Ez a könyvtár a Pesti Barnabás utcai bölcsészkar épületben egy emelettel volt az Angol Nyelvi és Irodalmi Tanszék alatt, és valahányszor egy kis szabad időm akadt, azt ebben a könyvtárban töltöttem. (Sajnos ez a lehetőség 1990 után megszűnt, mert tanszékünk az Ajtósi Dürer sorra költözött, ahonnan már nem lehetett csak úgy „leugrani” a nyelvészkönyvtárba.) Mivel nem végeztem magyar szakot, az említett könyvtár felbecsülhetetlen fontosságú volt a kandidatúrához szükséges magyar nyelvészeti felkészülésem szempontjából. Itt valamennyi magyar nyelvészeti folyóiratból kijegyzetelhettem a kezdetektől az 1980-as évek végéig megjelent mondatprozódiai és szintaktikai cikkeket. Modern külföldi nyelvészfolyóiratok azonban nem voltak ebben a könyvtárban.

Az egyetemi oktatómunka maga is döntően hozzájárult nyelvészeti ismereteim fejlődéséhez, bár a kutatómunkámat közvetlenül nem érintette. Kezdként afféle „mindenevő” voltam, a törzsképzésben végzett oktatómunkám először a szintaxis, fonetika-fonológia és metodika tárgyköreire terjedt ki, majd a metodikát felváltotta a „Bevezetés az angol nyelvészetbe” c. tantárgyblokk, majd fokozatosan a szintaxis és a nyelvészeti bevezetés oktatására szűkült le. A tanszékre kerülésem idején a nyelvészeti stúdiumok helyi státusa még alig különbözött a hallgató koromban megszokottól. Talán csak annyi változott, hogy a korábbi abszolút tradicionális felfogású munkákat, amelyekben a példamondatok zömmel írott nyelvből, pl. irodalmi művekből vett idézetekből származtak (l. pl. Scheurweghs) felváltották a beszélt nyelvi korpuszok alapján készült, tehát adataikban korszerűbb, ám továbbra is hagyományos felfogású Quirk-féle grammatikák.

Ám a helyzet a 80-as évektől kezdve fokozatosan megváltozott. Ennek szerintem három objektív oka volt. Az első az, hogy a hallgatók zömének „hozott” angol nyelvtudása érezhetően javult. Így egyre kevésbé volt szükség praktikus leíró részletek szisztematikus tárgyalására, és a nyelvészeti tárgyak tehermentesültek. A másik ok kapcsolódik az elsőhöz: a korszerűsödő angol nyelvoktatási anyagok térnyerésével a tanszéki nyelvoktatás fő eszköze egyre inkább az ún. „Angol nyelv- és stílusgyakorlatok” c. tárgy lett. Ez azt hozta magával, hogy a nyelvészeti stúdiumok korábbi anyagának egy tekintélyes része (mint pl. a Present Perfect vagy a határozott névelő használata, stb.) átkerült a nyelvgyakorlat anyagába. A változások legfontosabb, harmadik oka azonban az, hogy a kései amerikai strukturalizmus, majd méginkább a transzformációs-generatív nyelvészet hatása révén mind a nyelvészstanároknak, mind a hallgatóknak fokozatosan tudatosult, hogy a modern nyelvészet autonóm (tehát nem az idegen nyelv vagy idegen nyelvű irodalom oktatásának szolgálóleánya), másrészt elméleti-modellező igényű (tehát még a leíró célú munkában is különleges hangsúlyt fektet az elvi, elméleti alapok explicit tisztázására), és hogy ezeknek a felismeréseknek a nyelvészet oktatásában is tükröződnie kell. Ezt a folyamatot nálunk az is erősítette, hogy András László új, azóta is létező tárgyat indított be „Bevezetés az angol nyelvészetbe” címmel. A közvetlen nyelvoktatói funkcióitól megszabadult nyelvészeti tananyag közben egyre korszerűsödött. Szintaxisból pl. a 70-es évek végétől használt Quirk-féle leíró gram-

matikákat a 90-es évek közepétől a generatív elméletet tükröző munkák váltották fel (Radford, Haegeman, később Haegeman–Guéron, Newson). Ma a nyelvészeti tárgyainkban a hangsúly az elméleti síkon van. (Megjegyzendő azonban, hogy az alapképzés – mesterképzés szétválasztásával új tendencia kezdődött: az alapképzésben újra megjelennek a praktikus, hagyományos nyelvtani szempontok, és a nyelvészeti oktatásban az elmélet dominanciája inkább a mesterképzésre lesz jellemző.)

A kutatási területem végig az angol és magyar szupraszegmentális fonológia (közelebbről: mondatprozódia), illetve a szintaxis és mondatprozódia határvidéke volt és maradt, méghozzá egyre inkább a magyar nyelvre nézve. Engem is utolért az idegen nyelv szakot vagy általános nyelvészet szakot végzett, idehaza dolgozó nyelvésztársaim törvényszerű sorsa: új felfedezéseket elsősorban az anyanyelvünkkel kapcsolatban tehetünk, ezért erre koncentrálnak. Sajnos kutatási témáimnak csak bizonyos aspektusai valók az angol szakos törzsképzésbe; jelentős részük inkább csak a speciális kollégiumok és a PhD programunk keretében oktatható (vagy ott sem). Esetemben tehát a kutatás és az oktatás területei, bár van közöttük átfedés, sajnos eléggé különbözőek. A kutatás szintjén elsősorban a magyar mondatprozódiával, az oktatás szintjén elsősorban az angol szintaxissal foglalkozom.

Az Angol Nyelvi és Irodalmi Tanszék 1994-ben Angol-Amerikai Intézeté alakult és ennek részeként létrejött az Angol Nyelvészeti Tanszék. Ezekkel a szervezeti változásokkal és különféle pályázati lehetőségek biztosításával az ELTE elősegítette, hogy a hajdanvolt angol tanszék nyelvészei elismert munkaközösséggé kapcsolódottak össze, az e-mail és az internetezés bevezetésével pedig a tanszéken kívüli, egyetemek közti és külföldi szakmai kapcsolataink addig soha nem látott fejlődésnek indultak. 1992 és 1994 között a nyelvészeti szekció, majd 1994-től 1997-ig az újonnan alakult Angol Nyelvészeti Tanszék vezetője voltam. András László kollégánk betegsége, majd 1993-ban bekövetkezett halála után vákuum támadt a szintaxis-oktatásunkban. Ezért pályázatot nyújtottam be a Higher Education Support Project által felajánlott Soros-docens alkalmazásának a lehetőségére. A megnyert pályázat eredményeként került hozzánk 1994-ben Mark Newson, aki családjával le is telepedett Magyarországon, és a tanszékünkön folyó szintaxis-oktatás és kutatás kulcsembere lett. 1995-ben megszerveztem és beindítottam az Angol nyelvészeti PhD programot, melynek azóta is vezetője vagyok. Mára el-

mondható, hogy tanszékünk jelentős nyelvészeti műhely lett, ahol olyan neves kollégák dolgoznak mint Nádasdy Ádám, Mark Newson, Kniezsa Veronika, Törkenczy Miklós, Szigetvári Péter, Marosán Lajos, Lázár Péter és mások.

Ugyanakkor az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy az egyetemi körülmények nem minden szempontból ideálisak. A hatalmas létszámú hallgatóság oktatási anyagokkal való ellátása, vizsgáztatása, a tömegesen érkező zárthelyi és házi dolgozatok kiértékelése, a pénztelenség következtében lemaradó könyvtárfejlesztés és hiányos szakfolyóirat-állomány olyan problémák, amelyek súlyosan érintenek bennünket. És bár az internet és az akadémiai kapcsolatok révén a szakirodalom követésében objektíve fennálló lépéshátrányunk bizonyos fokig ledolgozható, ez a küzdelem állandó többletenergiát igényel.

A bölcsészkar szétszórattatása a városban azt eredményezte, hogy tanszékei sokszor egymástól függetlenül, egymásról alig tudva éltek életüket. Az Angol-Amerikai Intézet 17 évet töltött az Ajtói Dürer sori elszigeteltségben, és csak most (2007 tavaszán) került vissza az egyetem vérkeringésébe, amikor beköltöztünk a Múzeum körúti kampusz Rákóczi úti szárnyába. A telefon vagy az e-mail nem pótolta a különböző szakok képviselőinek mindennapos személyes találkozásokon alapuló kapcsolatát. Úgy gondolom, egy kevésbé atomizált egyetemen természetes lenne, hogy egy angol tanszéki oktató használhassa pl. a Fonetikai Tanszék eszközeit, vagy – ha a kutatási területe és eredményei ezt lehetővé teszik – akár a Magyar Nyelvi Tanszéken is előadhasson vendégként. Remélhetőleg a Rákóczi úti új helyünk nagyobbfokú kooperációt tesz lehetővé az egyetem többi intézményével. Ennek már most is vannak ígéretes jelei.

3.2. A másik hazai intézmény, amely döntő módon befolyásolta kutatói, szakmai előmeneteletemet, az MTA Nyelvtudományi Intézete volt. Az intézettel való kapcsolatom 1971-től, a Dezső László és William Nemeser által vezetett angol–magyar kontrasztív nyelvészeti kutatások kezdetétől számítható és a mai napig tart, de a 80-as és 90-es években volt a legintenzívebb.

A 80-as évek elejétől fogva számos magyar mondatprozódiai és szintaktikai tanulmányom jelent meg akadémiai folyóiratoknál és külföldön is, és ezek többé-kevésbé mind kapcsolódtak az intézet modern nyelvészeti körében folyó pezsgő szellemi élethez. Cikkeimhez és kandidátusi disszertációmhoz is számos alkalommal konkrét tanácsokat, megbeszé-

lési lehetőséget, kölcsönkönyveket kaptam Kiefer Ferencről. Az intézet belső munkatársai és bejárói számontartották és értékelték egymás munkáját. Büszke vagyok rá, hogy a Szentháromság téri épület legendás 13-as szobájában adhattam elő a magyar intonációs elméletem első változatát. Kenesei István cikket kért tőlem a magyar intonáció fonológiájáról az akkor induló sorozata (*Approaches to Hungarian*) első kötete számára. A magyar intonációról szóló megállapításaim hatással voltak Kálmán László és Kornai András autoszegmentális intonációs elemzésére. Abban az időben több cikket is írtam az É. Kiss Katalin-féle generatív magyar mondatnyi modellel kapcsolatban, és talán hozzájárultam a modell prozódiai vonatkozásainak finomításához. Ezek későbbi folyamánként 1997-ben É. Kiss Katalin meghívására az intézet több munkatársával együtt előadást tartottam a kolozsvári Brassai-konferencián.

A 80-as évek végén Kontra Miklós, az intézet élőnyelvi munkacsoportjának vezetője felkért, hogy készítsem el egy 20 perces kötetlen spontán beszédet tartalmazó hangfelvétel, az ún. gazdagréti kábeltevés anyag intonációs átiratát, a magam javasolta jelrendszer segítségével. (Addig csak a Törőcsik Mari művészi felolvasásában előadott Karácsonyi történet intonációját írtam át, és nem volt spontán beszédet tartalmazó hosszabb hangfelvételem.) A gazdagréti átirat és annak statisztikai elemzése bekerült a kandidátusi disszertációmba. Az 1989-ben megvédett disszertáció 1993-ban a Nyelvtudományi Értekezések 135-ik önálló számaként látott napvilágot. Az intézet egyébként több ízben segítséget nyújtott eszközfontikai vizsgálataimhoz is. Először még a 70-es években Bolla Kálmán, később pedig Gósy Mária és Nikléczy Péter voltak segítségemre intonációs tanulmányaimhoz kapcsolódó hangfelvételek gépi analízisében.

1987-ben egyike voltam azoknak a nyelvészeknek, akik az intézet szervezésében Soros-ösztöndíjjal Stanfordban részt vettek a Linguistic Institute hathetes nyári egyetemén. Ott még egyszer találkozhattam Bolinger professzorral, aki akkor már a közeli Palo Altóban lakott.

1988-tól 1994-ig Nádasdy Ádám, Siptár Péter, Törkenczy Miklós, Kálmán László, Ács Péter, és Kassai Ilona mellett én is részt vettem a Kiefer Ferenc által vezetett magyar fonológiai kutatócsoport munkálataiban. A rendszeres összejövetelek és megbeszélések, Szende Tamás, majd Péter Mihály bírálatai nagyon tanulságosak voltak. Az eredmény a Strukturális magyar nyelvtan 2. (Fonológia) kötete lett, amely 1994-

ben jelent meg. (második kiadás: 2001.) A kötetben a hanglejtéssel foglalkozó fejezet az én munkám.

1991 és 1995 között a Nyelvtudományi Intézetben működő, de az ELTE-hez tartozó Elméleti Nyelvészeti Szakcsoport vendégelőadója voltam: általános fonológiai bevezetőt és magyar szupraszegmentális fonológiát oktattam.

Egyébként intézményi szinten is hagyományosan jó a kapcsolat az MTA Nyelvtudományi Intézete és az ELTE Angol Nyelvészeti Tanszéke között. Egyrészt az intézet több kiváló munkatársa vesz részt a mi doktori képzésünkben és cselekményeinkben, másrészt a tanszékünkéről több oktató tanít ma is az Elméleti Nyelvészeti Szakcsoport és az elméleti nyelvészeti doktori program keretében. Továbbá számos nyelvészetileg tehetséges angol szakos hallgatónk veszi fel az elméleti nyelvészet szakot az angol szak mellett vagy után.

4. Bár pályám során kifejezetten szintaktikai témákkal is foglalkoztam (pl. a mértékkifejező magyar állítmányi szerkezettel, a tagadó mondat, a névszói állítmánnyal), magyar nyelvészeti munkásságom elsősorban mégis inkább a mondatprozódia, illetve a mondatprozódia és szintaxis viszonyára irányult. Ezért itt most csak erről a vonulatról beszélek.

Mindez, mint említettem, az 1971-től 1975-ig tartó angol–magyar kontrasztív nyelvészeti munkálatokkal kezdődött. A kontrasztív vizsgálatok a kései amerikai strukturalista-behaviorista nyelvészet és nyelvpedagógia elveit tükrözték, és a Lado-féle erős kontrasztív hipotézisen alapultak. Eszerint az anyanyelv és célnyelv megfelelő struktúráinak összevetésével feltárulnak az anyanyelvi interferencia (negatív transzferhatás) esetei és megjósolhatók a nyelvtanulási nehézségek. 1975-ös monográfiámban a leggyakoribb felszíni szintaktikai frázistípusok hangsúlyviszonyait és a főbb mondatípusok hanglejtését vetettem össze a brit angol, amerikai angol és a magyar nyelvben, a meglévő leírások és saját adatgyűjtéseim alapján. Az összevetés eredményei azonban (valószínűleg a kiadvány alacsony példányszáma miatt) nem lettek közismertek a hazai angol tankönyvírók és oktatási szakemberek körében és így nem kerültek be a tananyagokba. Ez sajnálatos, mert az eredmények ma is vállalhatók (ha a mögöttük húzódó filozófia nem is): a jósolt hangsúlyozási és hanglejtésbeli hibák bizony sorra fellelhetők a magyar anyanyelvű

tanulók angol beszédében, mint azt több szakdolgozóm azóta végzett, hibaelemzésen alapuló vizsgálata bizonyította.

Még a kontrasztív kutatások időszakához kötődik az angol, amerikai és magyar intonációs szakirodalommal való ismerkedésem első hulláma. A legszembeütőbb különbség az angol nyelvű, illetve a magyar szakirodalom között számomra az volt, hogy a magyar leírások általában fonetikailag sokkal részletezőbbek voltak, mint az angolok, és kevésbé következetesen érvényesült bennük a funkcionális szempont. Így a magyar leírások a funkcionálisan jelentéktelen hangsúlyjelenségeket (pl. az emelkedő-eső dallam utolsó előtti szótagjának automatikus fizikai hangsúlyát) is feltüntették (Csúry); „négyféle kérdő hanglejtésről” beszéltek, amikor az emelkedő-eső dallam szótagszámtól függő változatairól volt szó (Bartók); az intonáció alapegységét jellemzően a hangsúlyozási szakasszal azonosították (Deme); és az intonáció lejegyzésére a betűsor alá, fölé, vagy tőle távolabb elhelyezett ábrázolásokat használtak. Az ábrázolások változatai az akusztikai regisztrátumvonalaktól a kottás lejegyzéseken át a sematikus rajzokig sok formát öltöttek (Csúry, Hegedűs, Fónagy–Magdics, Molnár, Deme). Persze az angol nyelvű (különösen a brit) szakirodalomban is akadt példa a funkciótlan fonetikai tények túllangsúlyozására, mégis, a korabeli (és a magyarnál összehasonlíthatatlanul terjedelmesebb) angol-amerikai szakirodalomra általában a nagyobb absztrakcióra való törekvés, a funkcionálisan jelentéktelen tények kiszűrésének igénye, a sajátos belső szerkezettel rendelkező intonációs egység felállítása, és a betűsorba írható jelekkel történő intonációs lejegyzés gyakorlata volt a jellemző.

Ezért már a kontrasztív vizsgálatok során is, de méginkább később, mikor az érdeklődésem határozottabban a magyar nyelv felé fordult, világossá vált a számomra, hogy a magyar mondatprozódia korszerű fonológiai leírásához fel kell használnom az angol-amerikai szakirodalomból levonható tanulságokat, vagyis a magyar mondatprozódia leírását teljeskörűen és szigorúan funkcionális alapokra kell helyeznem. Ez a törekvés jelentkezett már az 1975-ös összevető monográfiámban, de a funkcionális elv programszerű kiterjesztése a mondatprozódia egészére az 1981-es tanulmányomban jelent meg (A magyar intonáció – funkcionális szempontból, *Nyelvtudományi Közlemények* 83: 313-339). Megjegyzendő, hogy ugyanezidőtájt mások is törekedtek már a funkcionális elv érvényesítésére (pl. Hetzron Róbert, vagy az orosz Brizgunova el-

méletére támaszkodó Kozma Endre és Szende Tamás), de ez a törekvés a hanglejtés részterületére korlátozódott, s azonkívül a leíró apparátusuk a számomra vállalhatatlan Trager–Smith féle strukturalista elemzés megkésett hatását mutatta.

Az 1981-es tanulmányomban azt tekintettem fő feladatommak, hogy megállapítsam, melyek a magyar mondatprozódia legkisebb olyan diszkrét elemei, amelyeknek ún. „értelmi” funkciójuk van a magyar nyelvben. Ezeket az elemeket neveztem (Haugen után) *prozodémáknak*. Az értelmi funkciókon a kognitív jelentések, a tematikus jelentések és a kommunikatív mondat típusok prozódiai megkülönböztetését értettem. A prozodémák három alrendszerét különböztettem meg: a dallam-, a hangsúly-, és a határprozodémák rendszereit, melyek közül centrális szerepűek a dallamprozodémák. A dallamprozodémákat holisztikusan kezeltem, tehát egészeknek, hangmagassági konfigurációknak tekintettem őket, nem pedig hangmagassági szintek egymásutánjainak, mint ahogy a Trager–Smith-féle elemzés tette.

Az egymástól nem diszkrét módon, hanem folytonosan különböző prozodikus eszközöket (a hangszínezetet, az átlaghangerőt, a tempót, a hangfekvés változásait, stb.) kirekesztettem a prozodémák köréből. A mondatprozódia értelmi szerepe abban áll, hogy egy potenciálisan többértelmű hangsorral kölcsönhatásba lépve egyértelművé teszi azt. Ezért a magyar prozodémák feltárását fonológiai módszerrel, az ún. *minimális pár technikával* végeztem, tehát olyan szegmentálisan azonos hangsorok összevetésével, amelyek értelmi különbségét kizárólag egy prozodéma-rendszer tagjainak egyszeri szembenállása okozza. Ami pedig egyszer prozodémának bizonyult, azt a továbbiakban mindig prozodémának tekintettem. Ez a „Once a prosodeme, always a prosodeme” elve, ami a híres „Once a phoneme, always a phoneme” strukturalista elv analógiájára született (mely utóbbi viszont a „Once a thief, always a thief” = ’Aki egyszer tolvaj, örökre tolvaj’ angol közmondásra vezethető vissza). A prozodémák feltárása együttjárt a jelölésük igényével. Olyan betűsorba írható grafikai jeleket vezettem be, amelyek az elhangzott beszéd átíratában külön ábra nélkül, a betűsoron alkalmazva, egyértelműen jelölik a magyar prozodémákat. A példát ehhez a brit intonációs és szintaktikai irodalomban akkortájt már igen népszerű „tonetic stress mark system” (a hangsúlyt és dallamot egyszerre jelölő rendszer) szolgáltatta. A jelrendszer nagymennyiségű beszédanyag intonációjának hallás utáni

elemzését és lejegyzését tette lehetővé. (Erre később, a 80-as évek második felében került sor.) A prozodémák feltérképezése és leltárba vétele, valamint transkripció jelek megalkotása összefüggött az intonáció egységének a felállításával. Ebben az időben ezt *dallamhíd*nek neveztem. A dallamhíd sajátos belső szerkezettel rendelkező, opcionális elődallamból, kötelező fődallamból és opcionális függelékdallamból álló egység volt. A fődallamon belül elkülönülő dallamrészletek közül az utolsót karakterdallamnak hívtam, az ezt megelőzőket (ha voltak) skáladallamoknak. A skáladallamok olyan félig eső dallamok voltak, melyeket nem követett hallható szünet. A karakterdallamok az eső, eső-emelkedő, emelkedő, ereszkedő, emelkedő-eső dallamok, illetve az olyan félig eső dallam, melyet hallható szünet követett. A skála- és karakterdallamokat mindig főhangsúlyos szótag indította.

Az 1981-es tanulmány óta eltelt negyedszázadban álláspontom több részletkérdésben módosult, és új felismerésekkel gazdagodott. Ezeket a változásokat menet közben számos kisebb tanulmányban ismertettem és három nagyobb lélegzetű munkában foglaltam össze (1993: A magyar beszéddallamok fonológiai, szemantikai és szintaktikai vonatkozásai. Nyelvtudományi Értekezések 135. sz.; 1994: A hanglejtés. In: Kiefer F., szerk. Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia. Budapest: Akadémiai Kiadó. 468–549; 2002: Intonation and Stress, Evidence from Hungarian. Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Az egyik ilyen fejlemény a magyar intonációs lexikon felállítása volt. Ebben a lexikonban 12, jelentést hordozó dallamprozodémát találunk, melyeket 3 alapelődiából vezettem le, ún. dallamképző szabályok segítségével. A levezetett elődiák előállítása a szóképzéshez hasonlítható folyamat: az alapelődiák szabad tömorfémáknak, a levezetett elődiák pedig képzett szavaknak felelnek meg, melyekben a tömorfémák képzőtörmorfémákkal egyesültek. A levezetésekkel a dallamprozodémák morfológiáját próbáltam megragadni. Ehhez az autoszegmentális fonológia nyújtott alkalmas keretet. A korábban csak kívülről, monolitikus egységekként szemlélt dallamprozodémákat átvilágítottam, és H (high = 'magas'), L (low = 'mély'), illetve süllyesztett H és süllyesztett L tónusok segítségével jellemeztem a belső szerkezetüket. Ily módon a hasonlóságaik és különbségeik, a közöttük lévő származási kapcsolatok, formai és jelentésbeli összefüggések explicit módon leírhatókká váltak.

Egy másik fontos újdonság az volt, hogy megpróbáltam a magyar mondat dallami tagolásában megnyilvánuló kötöttségeket feltárni. Meglátásom szerint a kiejtett mondatban egymás után sorakozó hanglejtésformák létrehozása során a mondatban jobbról balra ható dallami összefüggések léteznek. Csak a mondat utolsó dallamát választjuk szabadon, ez az, ami a beszélő szándékától függ. Az ezt megelőző dallamok az utolsó dallamtól, valamint az őket hordozó mondatrészlet hangsúlyozásától és szintaktikai típusától függenek. Így pl. a mondat topicja nem kaphat emelkedő dallamot, ha a commentje is emelkedő dallamú: *| és ha a 'gépíró| 'megbolondul?|(ahol a ' jel emelkedő intonáció kezdetét jelzi, az | pedig az intonációs egység határa). A topic és a comment ún. váltótömböket alkot, melyekben az elülső tömb dallama jellegzetes módon eltérhet a hátulsótól: | és ha a `gépíró| 'megbolondul? | (ahol a ` jel eső intonáció kezdetét jelzi). Ezzel szemben az ún. ikertömbökben az elülső dallam megelőlegezi a hátulsót. Ikertömböket alkotnak pl. a fókuszpozícióból előhozott bővítmény és a fókuszpozíciójában a bővítményre vonatkozó utalószót tartalmazó comment: | A `papagáj, | 'az csiripel. | vs. | A ^papagáj, | ^az csiripel? | vs. | és ha a 'papagáj, | 'az csiripel? | (ahol a ^ jel emelkedő-eső intonációt jelöl).

Több változáson ment át az intonációs egységgel kapcsolatos álláspontom is. A még 1981-ben javasolt dallamhíd itt nem részletezhető hátrányai miatt 1993-ban új intonációs egységet vezettem be. Ez nem dallamszerkezetes, hanem ún. „egydallamos” egység volt, mely vagy egy függelékdallamból, vagy egy opcionális elődallam és egy kötelező karakterdallam kombinációjából állt. Ezért már nem hívhattam dallamhídnak, hanem *intonációs frázis*nak neveztem el. Mivel ebben a modellben nem volt skáladallam, minden főhangsúlyos indítású dallamforma (a nem szünetben végződő félig eső dallam is) karakterdallamnak minősült. Miután az elődallam jelölésére külön jelet vezettem be, az új intonációs egység határait nem kellett többé jelezni. 2001 óta azonban az intonációs frázis dallamszerkezetes felfogására tértem át, és ezt vallom ma is. Ez a felfogás sajátos szintézist képvisel. Eszerint az intonációs frázis olyan szótagfüzér, amely vagy egy függelékdallamot, vagy egy fakultatív elődallamot és legalább egy karakterdallamot hordoz (2001: A magyar intonációs frázis és annak kettébontása. In: Bakró-Nagy M., Bánréti Z., É. Kiss K. szerk.: Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Budapest: Osiris. 304–323.)

Pályám során az átfogó magyar mondatprozódiai modellre tett javaslataimon túl több, addig észre nem vett jelenség leírásával sikerült gazdagítanom a magyar mondatprozódiai ismereteket. Íme néhány ilyen észrevétel, pontokba szedve. (a) A zérókopulás magyar mondatokban az ellentéti hangsúly a fizikailag hiányzó kopulán nem tud megjelenni és ezért átcúszik a zérókopula előtti szó utolsó szótagjára, mint pl. a következő párbeszéd B) megnyilatkozásában a *-na* szótagra: A: | Péter 'katona volt. | B: | Kato`na! | (vagyis: 'nemcsak volt, hanem most is az'). (b) Az ige utáni bővítmények sorrendje nem teljesen szabad, mert ha hangsúlytalan és hangsúlyos is akad közöttük, akkor a hangsúlyos bővítmény a mondat végére törekszik; pl. *? | 'Begyűjtott a 'konyhában a fiának |. vs. | 'Begyűjtott a fiának a 'konyhában. | (ahol a ' a félig eső intonáció kezdetét jelzi). (c) Az angolból ismert stilizált eső dallam vagy hívókontúr a magyarban is létezik. Két szinttartó teraszból áll: egy magasból, ami az utolsó szótagig tart, és egy kissé alacsonyabból, az utolsó szótagon. Bizonyos törvényszerűségek szerint az utolsó vagy utolsó előtti szótag meg is nyúlhat: | ~Eszékinéé! | (d) A kétakcentusú magyar számnevek (pl. *tizenhárom*) vagy *ugyan-* előtagú összetételek (pl. *ugyanaz*) elveszíthetik az első akcentusukat, ha akcentusos szó áll előttük ugyanabban a fonológiai frázisban, pl. | 'pont tizen'három |, | 'mind ugyan`az |. (e) A féleső+féleső+eső dallamból álló sorozatban a második féleső dallam magas szinttartóra cserélhető: | Mert 'nem volt 'elegendő 'bizonyítékom. | → | Mert 'nem volt ~elegendő | 'bizonyítékom. |, illetve az eső dallam előtt álló féleső dallamban lévő mellékhangsúlyos szótag magas szinttartó dallamot indító főhangsúlyra cserélhető: | 'Elme.gyek a 'könyvtárba. | → | 'Elme`gyek a | 'könyvtárba. | Az utóbbi megfigyelés azért is fontos, mert érvül használható a mellékhangsúly fonológiai relevanciája mellett.

Jelenleg éppen a magyar stilizált eső dallam kutatását folytatom: a magyar változat és a más nyelvekben létező megfelelői összevetésével új, meglepő eredmények várhatók, különösen az ún. *intermediate phrase*, valamint a határtónus státusát illetően.

5. Mivel a szakdolgozatomat leszámítva disszertációimat témavezetői irányítás nélkül írtam, nem nevezhetek meg olyan személyt, aki a szó klasszikus értelmében „mesterem” lett volna.

Ugyanakkor igen hosszú azoknak a hazai és külföldi tudósoknak a sora, akik műveiken keresztül hozzájárultak a mondatprozódiai nézeteim

kialakulásához és folyamatos fejlődéséhez. Közéjük tartozik pl. Csűry Bálint, Deme László, Fónagy Iván, M. A. K. Halliday, J. D. O'Connor–G. F. Arnold, D. Bolinger, A. Cruttenden, R. Ladd, C. Gussenhoven. Ha a kört azokra szűkítem, akikkel személyes kapcsolatom is volt, és akik tanácsaikkal, bírálataikkal konkrétan is segítették a munkámat, akkor elsősorban a pályámat végigkísérő Péter Mihály, Kiefer Ferenc, Szende Tamás nevét kell kiemelnem, de meg kell említenem Deme László, Bolla Kálmán, Elekfi László, Wacha Imre, É. Kiss Katalin, Kenesei István, Nádasdy Ádám, Siptár Péter, Kontra Miklós, William Nemser, Bob Ladd, Carlos Gussenhoven, a néhai Dwight Bolinger nevét is (és még bizonyára másokét is, akikre hirtelenjében nem emlékszem). Tisztelet és köszönet mindannyiuknak.

6. Szűkítsük le a kérdést a szupraszegmentális fonológiára, azon belül is a mondatprozódia vizsgálatára a 20. század elejétől napjainkig.

Kezdetben a mondatprozódia szubjektív vagy impresszionista vizsgálata volt a természetes. Erre összességében az volt jellemző, hogy hallás alapján próbálta megtalálni a kiejtett mondatok szemantikájában szerepet játszó mondatprozódiai eszközök típusait, anélkül, hogy azokat gépi mérések vagy kísérletek révén szembesítette volna a fonetikai valósággal. Nálunk ennek az iránynak egy másik jellemző vonása az volt, hogy a beszéddallamokat mint kontúrokat (egészeket) elemezte, és ha hivatkozott is szintekre (Tolnai, Csűry), azokat csak a leírás eszközeinek tekintette. Bár ez a hagyomány nem mindig szűrte ki következetesen a funkcionálisan jelentéktelen fonetikai tényeket, alapjában véve mégis egyfajta ösztönös fonológiai absztrakciót képviselt.

A 20. század 30-as, 40-es éveiben aztán nálunk is elkezdődött a magyar mondatprozódia instrumentális vagy fonetikai vizsgálata, aminek a jelentősége tovább növekedett a hangrögzítő és hangelemző technikai eszközöknek a század közepén lezajlott ugrásszerű fejlődése következtében. Az első eszközfonetikai munkák (Hegedűs) nem tudták az egyes mondattípusok hanglejtését, az értelmi alapformákat és érzelmi változatokat határozott sémákba foglalni. A szubjektív (absztraktabb, fonológiaiabb) megközelítések számára viszont ez reális és sikeres programnak bizonyult (Molnár, Deme). Az instrumentális vizsgálatok általában a fonetikai valóság és a kiejtett mondatok szemantikája között kerestek közvetlen összefüggéseket, anélkül, hogy tudomást vettek volna egy köz-

beeső fonológiai szintről, vagy szétválasztották volna a funkcionálisan jelentős és jelentéktelen mondatprozódiai adatokat.

A mondatprozódia 50-es évekbeli amerikai strukturalista felfogása (Trager–Smith) a szubjektív megközelítést képviselte, de a beszéddallamokat nem kontúrok formájában, hanem számokkal jelölt, fonémikus értékű hangmagassági szintek egymásutánjaként tárgyalta, és a minimális pár technika segítségével sikerrel elkülönítette a mondatprozódia funkcionálisan jelentős és nem jelentős tényeit. Mire hozzánk – jó 20 éves késéssel – eljutott, a hangmagassági szinteket fonémizáló törekvése már hiteltelenné vált, viszont a minimálpár technika alkalmazásával pozitív fordulatot hozott a magyar mondatprozódia szubjektív vizsgálatában (Kozma, Szende, Hetzron, Varga). A magyar hanglejtés első autoszegmentális fonológiai leírásai (Kálmán–Kornai, Varga) alapvetően szintén szubjektív elemzéssel készültek.

Manapság a korábban különálló (sőt: szembenálló) szubjektív és instrumentális megközelítés között egyfajta szintézis van kibontakozóban. Ennek már korábban is voltak előfutárai (Elekfi, Fónagy). Ma pedig egyre több fonetikus ismeri el a mondatprozódia absztraktabb szintjét (Bolla, Gósy, Olaszy), és a nem-fonetikus nyelvészek is hol kisebb, hol nagyobb mértékben felhasználják az eszközfonetikát (Varga, Hunyadi). A számítógépes beszédelemző eszközök egyre szélesebb körű elterjedésével ez a folyamat a jövőben fel fog erősödni.

A 90-es évek óta a nemzetközi kutatásokban újfajta mondatprozódiai fonológia jelent meg. Ennek fő feladata az autoszegmentális és metrikus fonológiai elemekkel jellemzett prozódiai struktúra és annak konkrét fonetikai megvalósulása közötti kapcsolat feltárása (Ladd, Gussenhoven). Effelé tartunk.

Névmutató

- Abaffy Erzsébet, 58, 99
Ábel Péter, 179
Ábrahám Samu, 190
Aczél György, 179
Ács Péter, 76, 201
Adam, Hasan, 72
Albert Sándor, 132, 133
Alföldy András, 54
Alhoniemi, Alho, 43
Alszegehy Zsolt, 54
András László, 195, 198, 199
Aniot Judit, 124
Ankeria, Santeri, 54, 64
Antal László, 35, 41, 44, 55, 70,
102, 110, 122, 168, 171,
184, 192, 195
Arany A. László, 159
Arató Endre, 57
Arnold, Gordon Frederik, 208
Asbóth Oszkár, 148
Austerlitz, Robert, 191
Austin, John L., 182
- Bahtyin, Mihail M., 123
Baker, Mona, 133
Bakos Ferenc, 157
Bakos János (Ján Bakos), 57
Balázs János, 144
Baleczky Emil, 51, 64, 77
Bálint Sándor, 32, 33
Bán Imre, 92
Bánáti Nándorné, 190
Bańcerowski Janusz, 14, 149
Bánréti Zoltán, 184
Baranyi Károly, 179
- Bárczi Géza, 10, 59, 64, 65, 71,
77, 80, 99, 112, 113, 148,
163–167, 169, 170, 180,
184, 188, 189
Bar-Hillel, Yehoshua, 191
Barhudarov, Sztjepan, 133
Barta János, 92
Bárth János, 34
Bartha Csilla, 67
D. Bartha Katalin, 80
Bartók Béla, 203
Bátori István, 44
Bede Anna, 96
Bence György, 176
Beneš, Eduard, 57
Benkő László, 34
Benkő Loránd, 10, 12, 70, 77, 91,
99, 112, 113, 143, 167,
189
Benveniste, Émile, 117, 118
Bereczki Gábor, 112
Berlász Jenő, 59
Bernáth Árpád, 139
Bernstein, Szamuil, 14
Bese Lajos, 80
Bibó István, 60
Bloomfield, Leonard, 183
Bobula Ida, 74
Bodnár György, 70
Bodnár Ildikó, 127
Bóka László, 148
Bolinger, Dwight, 196, 201, 208
Bolla Kálmán, 7, 177, 186, 201,
208, 209
Bolyai Farkas, 113

- Borbándi Gyula, 74
 Boronkay Roe Zsuzsa, 128
 Böhtlingk, Otto, 80
 Brisits Frigyes, 54
 Brizgunova, Jelena
 Andrejevna, 203
 Brugmann, Karl, 147, 150
 Bruner, Jerome S., 23
 Budenz József, 54, 80
 Bujnák Pál, 56
 Busch, Wilhelm, 137
 Bühler, Karl, 71

 Chestermann, Andrew, 129, 132, 133
 Chomsky, Noam, 18, 19, 75–77, 81, 84, 111, 123, 171, 181, 183
 Courtenay, Jan Baudouin de, 76
 Cruttenden, Alan, 208
 Czeglédy Károly, 80

 Csanak Dóra, 189
 Csefkó Gyula, 34
 Cser András, 179
 Csernavovszkaja, Leonora, 133
 Csongor Barnabás, 70, 80
 Csúri Károly, 139
 Csűry Bálint, 167, 169, 170, 203, 208

 Damjanović, Stjepan, 149
 Dániel Tamásné, 124
 Delrück, Berthold, 150
 Deme László, 12–13, 31, 36, 91, 102, 112, 203, 208
 Dezső László, 27, 123, 130, 170, 190, 196, 200

 Dik, Simon C., 81
 Dobos Csilla, 127
 Dollerup, Cay, 133
 Dolmányos István, 122
 Domanovszky Sándor, 54, 58

 Eckhardt Sándor, 189
 Einstein, Albert, 183
 Elekfi László, 89, 208, 209
 Englund, Dimitrova Birgitta, 133
 Érszegi Géza, 70

 Fábíán Pál, 12, 31, 99, 101, 148
 Faludy Ágnes, 58
 Fejes Katalin, 34
 Feldstein, Ronald F., 56
 Ferenczy Gyula, 124, 128, 130
 Fillmore, Charles J., 27
 Fodor István, 70, 192
 Fokos Dávid, 112
 Fónagy Iván, 85–87, 89, 176, 180, 184, 186, 192, 203, 208, 209
 Fóris Ágota, 133, 134
 Förster Aurél, 54
 Freckay János, 33
 Fülei-Szántó Endre, 123, 124, 159
 Füssi Nagy Géza, 78

 Gaál László, 189
 Gadányi Károly, 149
 Gáldi László, 11, 59, 64, 73, 77, 113, 189
 Gálffy Mózes, 158
 Galgóczi László, 34
 Gárdus János, 125
 Gauss, Carl Friedrich, 137
 Gazda Ferenc, 152

- Gile, Daniel, 132
Givón, Talmy, 168
Goldsmith, John A., 185
Gombocz Zoltán, 35, 63, 77, 80, 105, 112, 184, 192
Gósy Mária, 201, 209
Gödel, Kurt, 183
Görgey Gábor, 71
Greenberg, Joseph H., 67, 68
Grice, Paul, 182
Gussenhoven, Carlos, 208, 209
Guthrie, Malcolm, 66, 67

Gyarmathi Sámuel, 76, 113, 172
Gyergyai Albert, 189
Győry János, 189

Hadrovics László, 59, 64, 71, 102, 113, 147, 148, 150
Hagège, Claude, 69
Hajdú Péter, 27, 43, 45, 46, 112, 192
Halász Gyula, 73
Halász Katalin, 119
Hall, Robert A., 51, 172
Halle, Moris, 181, 191
Halliday, Michael A. K., 208
S. Hámori Antónia, 12
Hanák Péter, 58
Hankiss János, 188
Harmatta János, 112, 189
Harris, Zellig, 171
Haugen, Einar, 204
Hegedűs Aranka, 124
Hegedűs József, 124
Hegedűs József, 123
Hegedűs Lajos, 203, 208
Heidegger, Martin, 183
Heine, Bernd, 69, 72, 73
Heisenberg, Werner, 183
Hell György, 123
Heltai Pál, 132, 133
Herczeg Gyula, 189
Herman József, 21, 28, 29, 85, 88–90, 117, 119, 161, 162, 192
Hetzron Róbert, 203, 209
Hidasi Judit, 131
Hirschberger Jenő, 178
Hockett, Charles F., 51
Hoffman István, 170
Honti László, 42
Honti Rezső, 54
Hopper, Paul J., 172
Horger Antal, 34, 63
Hornby, Mary Snell, 132
Horváth János, 54
Horváth Mária, 189
Humboldt, Alexander von, 137
Hunyadi László, 209
Husserl, Edmund, 183
Hutterer Miklós, 189

Ikola, Osmo, 114
Ilosvai Selymes Péter, 41
Illyés Gyula, 60
Imre Samu, 12–14, 66
Inczefi Géza, 32–34
Iszacsenko, Alexander V., 56
Itkonen, Erkki, 92, 95

Jacob, François, 89
Jakab László, 170
Jakobson, Roman, 89, 191
A. Jászó Anna, 41, 42
Jettmarová, Suzanna, 133

- Joki, Aulis J., 92
 Cs. Jónás Erzsébet, 131–133
 Juhász János, 139
 Juhász Jenő, 189
 Juhász József, 66

 Kálmán Béla, 11, 49, 52, 53, 59, 91, 92, 163, 164, 169, 189
 Kálmán László, 171, 201, 209
 Kalmár László, 34, 191
 Kálnási Árpád, 170
 Kanyó Zoltán, 139
 Karácsony Sándor, 159, 191
 Karinthy Frigyes, 83
 Károly Krisztina, 133, 134
 Károly Sándor, 102, 159
 Kárpáti György, 124
 Kassai Ilona, 201
 Katičić, Radoslav, 148
 Kázmér Miklós, 58
 Kehlmann, Daniel, 137
 Kelemen Jolán, 189
 Kelemen József, 31
 Kenesei István, 174, 184, 201, 208
 Keresztes László, 43
 Keresztes Pál, 91
 Kertész András, 141
 Kiefer Ferenc, 27, 28, 129, 141, 190, 201, 208
 Kiparsky, Paul, 185
 Király, Donald, 133
 Király Lajos, 10
 Király Péter, 14, 66
 Kis Ádám, 127
 Kis János, 176
 Kiss Antal, 92
 Kiss Jenő, 41, 42
 É. Kiss Katalin, 201, 208

 Klaniczay Tibor, 70, 148
 Klemm Antal, 170
 Klemperer, Victor, 182
 Kniezsa István, 51, 53, 54, 57, 59, 61, 64, 71, 113, 148, 189
 Kniezsa Veronika, 200
 Kohn János, 132
 Kokla, Paul, 114
 Komisszarov, Vilen N., 133
 Kontra Miklós, 201, 208
 Korenchy Éva, 42, 43
 Kornai András, 201, 209
 Kornis Gyula, 54
 Korponay Béla, 196
 Kovács Endre, 53–55, 58
 Kovalovszky Miklós, 73
 Kozma Endre, 204, 209
 Kozocsa Sándor, 54
 Köhler, Oswin, 68, 72, 73
 Köpeczi Béla, 189
 A. Kövesi Magdolna, 92
 Krammer Jenő, 53
 Krusevskij, Nyikolaj V., 76
 Kubínyi László, 10
 Kulcsár Péter, 70
 Kurián Ágnes, 124, 128

 Labov, William, 182
 Łączak, Józef, 190
 Ladd, Robert, 208, 209
 Ladefoged, Peter, 175
 Lado, Robert, 202
 Lagercrantz, Eliel, 92, 97
 Lakits Pál, 189
 Lakó Elemér, 152
 Lakó György, 41–43, 45, 46, 59, 112, 189
 Láng Zsuzsa, 124, 128

- Lányi Ernő, 61
László Gyula, 74
Lászlófalvi Velics Antal, 63
Lázár Péter, 200
Lazicius Gyula, 54, 64, 65, 71,
72, 77, 80, 87, 89, 175,
184, 192
Leino, Pentti, 97
Lendvai Endre, 132
Lengyel Klára, 100
Lengyel Zsolt, 127, 131
Leskien, August, 150
Lieber Péter, 124, 128
Ligeti Lajos, 59, 72, 77, 79, 80,
113
Lipcsey Gyula, 56, 57
Liszt Ferenc, 137
Lotz János, 50, 51, 159, 172, 178,
183, 191, 196
Lőrincze Lajos, 66, 73, 74, 105,
107, 162, 167, 169, 191
Lukinich Imre, 54
Luzsicza Lajos, 58
Lyons, John, 35, 110

Magdics Klára, 203
Magyar László, 69
Maher, Peter, 51
Maleczki Márta, 179
Márkus György, 176
Marosán Lajos, 200
Marr, Nyikolaj Jakovlevics, 170,
171
Márton Gyula, 152, 153, 155–159
Marx György, 191
Masaryk, Tomáš G., 49
Matasović, Ranko, 150
Mattheier, Klaus-Jürgen, 114

Mécs László, 51
Meillet, Antoine, 63, 150
Melcsuk, Igor, 130
Melich János, 148
Méray Tibor, 74
Mihályi Géza, 76
Mihaljević, Milan, 150
Mikešy Sándor, 106
Mikola Tibor, 173
Mollay Károly, 113
H. Molnár Ilona, 102
Molnár József, 203, 208
Möhlrig, Wilhelm, 69, 72, 73
Murádin László, 155

Nádasdy Ádám, 200, 201, 208
Nagy Endre, 88
O. Nagy Gábor, 73
Nagy J. Béla, 188
Nagy Jenő, 152
Nagy Kálmán, 152
Nagy L. János, 34, 158
Nánási Miklós, 188
Németh Gyula, 59, 72, 79, 80,
184, 189
Nemser, William, 123, 197, 200,
208
Neweklowsky, Gerhard, 148
Newmark, Peter, 132
Newson, Mark, 199, 200
Nida, Eugene, 132
Nikléczy Péter, 201
Novák, Ludovít, 56
Novomeský, Laco, 57

Nyíri Antal, 32–34
Nyomárkay István, 127
O'Connor, Joseph D., 208

- Oláh Miklós, 69
 Olaszy Gábor, 209
 Olsvay Csaba, 179
 Országh László, 65, 66, 184
 Ortutay Gyula, 92

 Ördög Ferenc, 13, 14
 Örkény István, 63

 Pais Dezső, 10, 31, 54, 59, 64, 65, 71, 73, 77, 106, 112, 113, 148, 189
 Palkó István, 10
 Pap Mária, 176, 182, 184
 Papp Andrea, 132
 Papp Ferenc, 84, 123, 125, 128–132, 192
 Papp István, 92, 94, 164, 189
 Papp László, 73
 Paul, Hermann, 63, 180
 Peciar, Stefan, 57
 Pelliot, Paul, 80
 Perfeckij, Jevgenyij, 56
 Perrot, Jean, 118
 Péter Mihály, 41, 201, 208
 Petőfi S. János, 18, 36, 37, 190
 Petőfi Sándor, *l.* Petőfi S. János
 Piaget, Jean, 23
 Posgay Ildikó, 14
 Prószéky Gábor, 133
 Pym, Anthony, 132, 133

 Rácz Endre, 31, 100, 102
 Radics Katalin, 184
 Ramstedt, Gustav, 80
 Rapai Judit, 67
 Rapant, Daniel, 57, 59
 Ratkoš, Péter, 57

 Rebrus Péter, 179
 Rédei Károly, 43
 Réger Zita, 28, 29
 Reguly Antal, 80
 Revzin, Iszak J., 124, 133
 Rosetti, Alexandru, 191
 Rozencvejk, Viktor Ju., 124, 133
 Ruzsa Imre, 27, 28

 Sajnovics János, 76, 172
 Sal Éva, 58
 Salánki Ágnes, 127
 Samardžija, Marko, 148
 Sárközy Györgyné, 60
 Saussure, Ferdinand de, 63, 71, 75, 77, 144, 156, 180, 183, 184, 192
 Sauvageot, Aurélien, 85, 113
 Scheurweghs, Gustave, 198
 Schlachter, Wolfgang, 110, 113, 114
 Scserba, Lev V., 76
 Sebeok, Thomas A., 51, 67, 191
 Sebeok Tamás, *l.* Sebeok, Thomas A.
 Sebők Tamás, *l.* Sebeok, Thomas A.
 Semmelweis Ignác, 76
 Sherwood, Peter, 70
 Simigné Fenyő Sarolta, 127
 Simonné Tudóssy Margit, 124
 Simonyi Zsigmond, 170
 Siptár Péter, 201, 208
 Smith, Henry L., 204, 209
 Sohár Anikó, 132
 Soltész Katalin, 70
 Somorjai Ferenc, 55
 Soros György (George Soros), 71

- Sötér István, 148
Spira György, 58
Stanislav, Ján, 57
Steinitz, Wolfgang, 191
Stephanides Károlyné, 195
Štolc, Jozef, 57
Strang, Barbara M. H., 196
Sulán Béla, 53, 65
Sütő András, 155, 162
Svejcer, Alekszandr D., 133
Sylvester János, 173

Szabari Krisztina, 124, 128, 132
Szabédi László, 152, 153
Szabolcsi Bence, 113
Szabolcsi Miklós, 191
Szabó Dénes, 10, 11, 54, 64, 77, 80, 189
Szabó Géza, 18
Szabó Miklós, 179
Szabó T. Ádám, 60
Szabó T. Attila, 152, 157–159, 164, 165, 167, 169
Szabó T. Attila (botanikus), 157
Szabó Zoltán, 155, 157
Szalatnai (Rakhel) Rezső, 57
Szathmári István, 31, 112, 139, 143
Szathmári Istvánné, 123
Szauder József, 148
Székely Gábor, 127, 131, 132
Szekfű Gyula, 54
Szelezsán Irén, 190
Szelezsán János, 190
Szemerényi Oszvald, 71, 115
Szenczi Molnár Albert, 173
Szende Aladár, 31, 182, 184
Szende Tamás, 88, 181, 201, 204, 208, 209
Szendrei János, 35
Szentágothai János, 191
Szentiványi Ágnes, 124
Szentpétery Imre, 54
Szépe György, 12, 19–23, 27, 86, 90, 123, 124, 127, 131–133, 184
Szépe Judit, 179, 182
Szigetvári Péter, 200
Szíj Enikő, 42, 95
Szinnyei József, 54, 61
Szoboszlai Ágnes, 92
Szőke Béla, 53
Szöllősy Éva, 190
Sztálin, Joszif Viszarionovics, 58

Takács József, 60
Tamás Lajos, 64, 65, 77, 189
S. Tar Éva, 182
Teiszler Pál, 157
Telegdi Zsigmond, 65, 66, 80, 180, 184, 192, 195
Temesi Mihály, 17–19, 23
Terestyéni Cz. Ferenc, 189
Terts István, 161
Tibenský, Ján, 57
Tirkkonen-Condit, Sonja, 132, 133
Tolnai, Vilmos, 208
Tolsztoj, Lev, 183
Tompá (Techert) József, 171, 188
Tószády József, 60
Tóth Szergej, 127
Tourey, Gideon, 132
Törkenczy Miklós, 200, 201
Török Gábor, 34

Trager, George, 204, 209
Traugott, Elizabeth C., 172
Trócsányi Zoltán, 64, 65, 71
Trubeckoj, Nyikolaj Sz., 183

Urbán Anikó, 127
Úrhegyi Emília, 54
Uspenszkij, Borisz A., 123

Váczy Péter, 54
Valló Zsuzsa, 132
Váradi Tamás, 133
Varga Györgyi, 100
Varga Judit, 43
Varga László, 209
Vargha Dénes, 190
Vargyas Lajos, 78
Varsík, Branislav, 57
Vas Károly, 53
Végh József, 12–14, 112
M. Velenyák Zsófia, 42
Vértes O. András, 89, 182
Vigotszkij, Lev Sz., 23
Vilkuna, Kustaa, 92
Virtaranta, Pertti, 114
Vizi E. Szilveszter, 71
Vizkelety András, 70
Vizy István, 40
Vlagyimircov, Borisz, 80
Voegelin, Charles Frederick, 67
Vöö István, 155

Wacha Balázs, 179
Wacha Imre, 208
Weinreich, Uriel, 191
von Weizsäcker, Carl-Friedrich,
183
Wescott, Roger, 51

Wittgenstein, Ludwig, 183

Zaicz Gábor, 42
Zalán Péter, 124
Zauberga, Ieva, 133
Zieme, Peter, 80
Zolnai Béla, 63
Zoltán András, 149

Zsilka János, 184
Zsirai Miklós, 52, 54, 58, 59, 64,
65, 71, 105, 112, 189
Zsirmunszkij, Viktor M., 123
Zsolkovszkij, Alekszandr K., 130
Zsolnai József, 24, 32

Tárgymutató

- 13-as szoba, *l.* MTA Nyelvtudományi Intézete
- afázia, 29
- ágrajzok, 18, 51, 128
- agyi sérülés, 25
- akusztikai alapú diagnosztika, 178
- akusztikai fonetika, 62
- alkalmazás, 22
- alkalmazott nyelvészet, 131, 150, 187
- Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság, 131, 132
- Általános Nyelvészeti Tanulmányok, 19, 119, 144
- A magyar helyesírás szabályai, 101
- A magyar nyelvjárások atlasza, 12
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, *l.* TESz.
- A magyar nyelv történeti nyelvtana, 145
- A mai magyar nyelvjárások rendszere, 13
- anyanyelv, 199
- anyanyelv-elsajátítás, 28
- anyanyelvi nevelés, 22, 31, 32, 35
- aspirantúra, 35, 65, 77, 164, 167
- Atlas Linguarum Europae, 14
- autoszegmentális fonológia, 205
- Babeş-Bolyai Tudományegyetem, 154
- bemutakozás, 33
- beszélt nyelvi kutatások, 101
- Bevezetés az uráli nyelvészetbe, 46
- Bliss-nyelv, 89
- BOKOR Levelek, 88
- Bolyai Egyetem, 152–154
- bon mot, 51, 130
- budapesti iskola, 192
- Budapesti Szociolingvisztikai Interjú, 89
- Center for Applied Linguistics, 196
- Collège de France, 69, 118
- Columbia Egyetem, 50
- Csúry-iskola, 154, 157, 162
- Csúry-tradíció, 163
- dallamprozodémák, 204
- debreceni russzisztikai konferenciák, 130
- délibábos nyelvészet, 39, 74, 75, 83
- Deutsche Forschungsgemeinschaft, 69
- dialektológia, 14, 15, 111
- Egyetemi Fonetikai Intézet, 87
- előfeltevések, 28
- élő nyelv, 38
- élőnyelvi vizsgálatok, 76
- ELTE, 21, 27, 41, 59, 60, 81, 87, 99, 103, 108, 114, 122, 124, 127, 143, 149, 180, 190, 195–197, 199, 202
- Nyelvészkönyvtár, 106, 108, 197

- emigráns irodalom, 74
 emigráns magyarok, 73
 Eötvös Collegium, 52, 113, 163
 Eötvös Klub, 88
 erdélyi nyelvi kontaktusok, 154
 Erdélyi Tudományos Intézet, 154
 erős kontrasztív hipotézis, 202
 érsekújvári gimnázium, 51
 értekezés, 59, 93, 118, 157, 207
 akadémiai doktori, 27, 37, 44, 95, 101, 129, 168
 aspiránsi, 65
 doktori, 152
 egyetemi doktori, 24, 33, 43, 144, 148, 197
 kandidátusi, 22, 31, 43, 93, 95, 101, 129, 130, 164, 167, 200, 201
 PhD, 150
 etnobotanika, 157
 etnoszemiotika, 157
- fej vezérelte frázisszerkezet nyelv-
 tan, 29
 Ferenc József Tudományegyetem, 154
 Fiatal Nyelvészek Munkaközös-
 sége, 90, 184
 finnugor nyelvészet, 39, 42, 47, 54, 92, 93, 97, 110
 Finnugor Világ, 44
 földrajzi nevek, 13
 fonetika, 87, 170, 185
 fonológia, 76, 186
 autoszegmentális, 185
 lexikális, 185
 fordítástudomány, 134
 fordítástudományi doktori kép-
 zés, 127
 fordítóképzés, 125
 formalizmus, 150
 funkcionális nyelvtan, 29
- generatív
 fonológia, 45
 nyelvészet, 18, 19, 27–30, 44, 45, 51, 75, 76, 97, 111, 113, 139, 140, 159, 185, 192, 199, 201
 mint hatalmi tényező, 30
 transzformációs, 23, 24, 50, 51, 198
 glottokronológia, 62
 Göttingeni Egyetem, 108–110, 113
 grammatikalitás, 29
 grammatikalizáció, 172, 173
 grammatikus nyelvtani szerkezet, 25
- gyermeknyelvi konferenciák, 132
 hagyományos leíró nyelvészet, 173
 hagyományos magyar nyelvtudo-
 mány, 58
 hangtan, *l.* fonetika
 Helsinki Egyetem, 43, 44, 93
 helsinki olimpia, 65
 Helyesírási Bizottság, 101
 Horvát Tudományos és Művé-
 szeti Akadémia, 148
 Humboldt Egyetem, 35, 108
 idegennyelvi tanszékek nyelv-
 szete, 195
 Indiana Egyetem, 81

- Jyvaskyläi Egyetem, 93
- kandidátusi szabályzat, 46
- Kárpát nyelvatlasz, 14
- kétnyelvűség-vizsgálat, 155
- „Ki nyelvész, ki nem nyelvész?”, 37
- kisebbségi magyarságtudomány, 154
- KLTE, 84, 91, 93, 118, 125, 138, 163, 196
- kognitív metaforaelmélet, 141
- kognitív nyelvészet, 97, 155
- konstrukciós nyelvtan, 29
- kontrasztív nyelvészet, 118, 196
- angol–magyar, 123, 197, 200, 202
- francia–magyar, 87, 89, 118
- indoeurópai–magyar, 126, 129
- Kossuth Kollégium, 58, 59
- közügy, 172, 174
- Kriterion Kiadó, 155
- Kruzsok, 31
- Kulturális Kapcsolatok Intézete, 66
- Курс современного русского языка, 130
- kutatás és oktatás, 199
- kutatóintézet, 166
- Külkereskedelmi Főiskola, 125
- leíró grammatika, 100
- lovári cigány, 28
- Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete, 133
- Magyar Értelmező Szótár, 65
- Magyar Filozófiai Szemle, 35
- Magyar grammatika, 100
- magyar mint idegen nyelv, 94
- magyar mondatprozódia, 203
- magyar névtan, 13
- Magyar Nyelv, 168
- Magyar Nyelvi Bizottság, 101
- Magyar Nyelvőr, 168
- magyar nyelvtudomány, 174
- Magyar Nyelvtudományi Társaság, 31, 108, 113
- magyar orvosi nyelv, 102
- magyar történettudomány, 59
- marxizmus, 46, 58, 143, 156, 170, 171, 180, 192
- marxista nyelvtudomány, 46, 71
- marxizmus, 143, 192
- Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, 124, 125
- „Mi nyelvtudomány, mi nem nyelvtudomány?”, 37
- Miskolci Egyetem, 126
- MIT = Massachusetts Institute of Technology, 190
- modalitás, 28
- Modern Nyelvoktatás, 124, 131
- mondatprozódia, 203, 208
- MTA I. Osztálya, 75
- MTA Számítástechnikai Központja, 190
- MTA Nyelvtudományi Intézete, 11, 13, 14, 19, 22, 29, 43, 46, 65, 72, 73, 75, 85–87, 93, 108, 114, 164, 174, 176, 184, 190, 196, 197, 200, 202

- 13-as szoba, 23, 201
muszájtam voltam, 49
 Münsteri Egyetem, 149
- német dialektológia, 110
 neurolingvisztika, 25, 29, 30, 90
- nyelvcsere, 155
 Nyelvészkönyvtár, *l.* ELTE Nyelvészkönyvtár
 nyelvhelyesség, 73
 nyelvi hátrányos helyzet, 29
 nyelvi manipuláció, 178, 182
 nyelvi szocializáció, 28
 nyelvi változások okai, 45
 nyelvjárás, 49, 106, 107, 163
 nyelvművelés, 73, 162, 169, 174
 nyelvszociológia, 111
 nyelvtörténet, 44, 100, 111, 173
 nyelvtipológiai kutatások, 47
 Nyelvtudományi Közlemények, 68, 168
 nyugati magyarság, 74
- Occam borotvája, 39
 oktatás és kutatás, *l.* kutatás és oktatás
 Oslói Egyetem, 93
 Osztrák Tudományos Akadémia, 148
- Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők, 40
 összehasonlító és történeti módszer, 76
- pártközpont, 73
 Pécsi Tanárképző Főiskola, 17
 Pécsi Tudományegyetem, 27, 127
- Pázmány Péter Katolikus Egyetem, *l.* PPKE
 Pázmány Péter Tudományegyetem, *l.* PPTE
 PISA-jelentés, 37
 Port-Royal, 76
 pozsonyi egyetem, 56
 PPKE, 46, 179
 PPTE, 54, 64
 prágai iskola, 75, 190, 192
 pragmatika, 140
 pszicholingvisztika, 30, 90
- Quirk-féle nyelvtan, 198
- regionális köznyelv, 14
 regionális köznyelvi kutatások, 100
 Reguly Társaság, 44
 retorika, 141
 román nyelvészet, 159
- Sorbonne, 18, 87
 SOV, 81
 statisztika, 62
 stilisztika, 141
 Strukturális magyar nyelvtan, 168, 201
 strukturalista, 35, 56, 72, 77, 80, 110, 140, 170–173, 192, 202, 204, 209
 strukturalizmus, 41, 44, 90, 97, 110, 111, 113, 139, 140, 171, 180, 184, 198
 sumeristák, *l.* délibábos elméletek
- Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, 156
 számítógépes dialektológia, 111

- Századok, 59
Szemiotikai Szövegtan, 37
szlavisztika, 58, 59
szlovák, 49
szociolingvisztika, 15, 27, 47, 59, 62, 67, 90, 111, 155, 171, 173, 174
 gyakorlati haszon, 47
szóvicc felismerése, 49
szovjet-orosz nyelvészet, 192
Szovjet Tudományos Akadémia, 14
szövegértés, 37
Sztálin-cikkek, 58
- tankönyvek, 22–24, 91, 94, 152, 158, 188, 202
tegezés–magázás, 11, 72
TESz., 108, 112
TIT = Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 18, 123–125, 131
TMB = Tudományos Minősítő Bizottság, 31, 35, 164
tót, 49
történeti fonológia, 117
trafó, 51
transzformáció, *l.* generatív
transzszilvanizmus, 154
tudománypolitika, 34, 37, 41, 62, 66, 152, 156
- újgrammatikus, 75, 76, 156, 180, 183
újlatin nyelvek, 28
Új Magyar Tájszótár, 163, 173
- Uralisches Etymologisches Wörterbuch, 43, 44
- változásvizsgálat, 15, 111
veszélyeztetett rokon nyelvek, 47
vidéki egyetemi tanszékek, 166
vidékiség, 167
- Zágrábi Egyetem, 149